

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Факультет філософії та суспільствознавства
Факультет педагогіки та психології

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АКАДЕМІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ»

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 25

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, психології, педагогіки та історії**

Вінниця
«ТВОРИ»
2019

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, заступник декана факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи та міжнародних зв'язків, заслужений працівник освіти України.

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, академік Української академії наук вищої освіти, завідувач кафедри культурології Національного університету біоресурсів та природокористування України.

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, академік Академії наук вищої школи України.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний й декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

Шмаргун В. М. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Національного університету біоресурсів та природокористування України.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (17 травня 2019 р.) та VI Міжнародної наукової культурологічної конференції «Управління проектами і креативна індустрія» (24 травня 2019 р.).

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Кучеренко Є.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Русakov С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 24. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 196 с.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY

Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL SCIENCES OF
UKRAINE

ACADEMY FOR DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL
SCIENCE AND PRACTICE

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 25

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnitsia
«TVORY»
2019

Editorial Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations, Meritorious Worker of Education of Ukraine

K.V. Krahel - Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

G.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

This collection features scientific articles based on materials of the XVIII International scientific conference "Actual problems of humanities in the research of young scientists" (May 17, 2019) and VI International scientific conference "Project management and creative industry" (May 24, 2019).

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Y.V. Kucherenko, PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy,

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 25. – Vinnytsia: «TVORY». – 2019. – 196 p.

ISBN 978-966-949-059-9

© Article authors, 2019

© M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, 2019

© «TVORY» Ltd, 2019

СИМУЛЯКР В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ МАТРИЦІ ПОСТМОДЕРНУ

Азарова Юлія Олегівна

канд. філос. наук, доцент,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

azarova.yulia2017@gmail.com

Епоха постмодерна, за визначенням багатьох провідних теоретиків, є епохою симулякрів. Чому ж саме симулякр сьогодні стає знаковою фігурою часу? Чому «сучасність знаходиться під владою симулякру» [3, с. 238]? Для того, щоб знайти відповідь на це складне питання, розглянемо теоретичний вимір даного концепту.

Симулякр (фр. *simulacre*, від лат. *simulacrum* – подоба; також від лат. *simulation* – симуляція) – новітній феномен доби постмодерну. Симулякр – це псевдо-об'єкт, позбавлений онтологічної основи; порожній знак, що не має референта. У філософії постмодерну є три різні теорії симулякра.

Поняття симулякр зустрічається ще у Платона. В онтології Платона перше місце займає світ Ідей (*idea*). Ідея – це уявний прообраз (*eidos*) речі. Ідея є вічною і незмінною моделлю реальності. *Світ речей подібний до світу ідей, але не тотожний йому в силу своєї матеріальної мінливості й обмеженості.*

Відповідно, існує два типи подібності (*eidolon*): 1) копії (*eikones*), які відображають Ідею і зберігають з нею ейдетичний зв'язок; 2) симулякри (*phantasmata*), які не відображають Ідею і розривають з нею зв'язок. У цьому сенсі симулякр пізніше тлумачили Тертуліан, Гермес Трисмегіст і Варрон.

В епоху постмодерну термін симулякр набуває нового звучання. У 1940–1950 рр. до симулякрів звертається П'єр Клосовський. Вивчаючи елліністичні міфи і релігійну практику пізньої Римської імперії, він з'ясовує, що симулякрами називали статуї богів. Створюючи такі статуї, *скульптор прагнув передати не тільки зовнішній образ богів (оскільки людина богів не бачить), скільки їх внутрішню, демонічну силу.*

Запозичуючи цю ідею для своєї теорії мистецтва, Клосовський говорить про те, що поет у своєму самовираженні шукає ті ресурси, які передають не зовнішній стан тіла, але внутрішній стан душі. *Невидимий імпульс душі, що отримує своє вираження у видимому прояві, Клосовський називає симулякром¹.*

Симулякр лише натякає на ті почуття, які відчуває поет, але не передає їх у повній мірі. *Напхнення, осяяння, творчий екстаз неможливо висловити звичайною мовою. Тому розповідь про такі особливі стани душі, швидше симулює їх, аніж розкриває в абсолютній істині.*

Цю думку дуже лаконічно формулює друг і колега Клосовського,

1 «Симулякр утворює знак миттєвого стану» [4, с. 81].

французький письменник Жорж Батай. Гостро переживаючи нездатність мови передати трансгресивний досвід, Батай писав: «Я відійшов від звичних понять», «мова не виправдала моєї надії на самовираження», «мова висловлювала щось зовсім інше, аніж те, що я відчував» [цит. по: 4, с. 83-84].

*Пошук Клосовським адекватної (або, принаймні, недеформованої мови) для передачі трансгресивного досвіду може бути кваліфікований як відмова від дискурсивного мислення.*² «Там, де мова поступається місцем безмовності, підкреслює Клосовський, саме там поняття поступаються місцем симулякру» [4, с. 87]³.

Якщо на основі поняття можливо ясне розуміння і передача повідомлення, то на основі симулякра здійснюється інтеграція асоціативних рядів. Завдяки симулякру, людина звільняє власні асоціативні поля, позбавляючись від себе як від конкретного суб'єкта, з тим, щоб залишити тільки зміст трансгресивного досвіду.

Сяйво внутрішнього досвіду передається не комунікативно, а суттєвостю, тобто на рівні експресії, інтуїції, співчуття. «Позбуваючись власного Я і висловлюючи мить пережитого досвіду, суб'єкт розчиняється у стихії мови». Симулятивна мова – це, майже, «мова без суб'єкта» [4, с. 84].

Інше бачення симулякра пропонує Жиль Дельоз. У працях «Відмінність і повторення» [2] та «Платон і симулякр» [3], Дельоз створює свою версію симулякра в дусі ницшеанського «перевертання платонізму» [3, с. 225], тобто на основі скасування платонівської дистинкції між «світом сутностей» і «світом ілюзій».

У діалозі «Софіст» (236b – 264c) Платон говорить про двох претендентів на істину. Філософ – це справжній претендент, а софіст – хибний [2, с. 92-93; 3, с. 229]. Софіст видає себе за володаря істини, хоча і не є ним. У своїх міркуваннях софіст створює видимість істини, але не висловлює саму істину в її суті.

Для Платона, «симулякр – претендент, який не має підстави» [3, с. 229]. Платон критикує симулякри. Він прагне їх витіснити зі сфери духу. Пізніше платонівську концепцію симулякра розвиває Августин, який наводить фігуру Люцифера як приклад симулякра у Біблії.

Симулякр – це майже досконалий двійник ангела, його точна копія, що перетворюється у демона⁴. Саме таким був Люцифер, «ангел світла», який підняв заколот проти Бога і перетворився у Сатану, «ангела пітьми». Ілюзія, яку створює Сатана, вводячи у спокусу навіть обраних, настільки

2 «Я шукав поняття по ту сторону них самих» [4, с. 84].

3 «Хоча поет виражає себе в симулякрах поняття», але «симулякр – це не зовсім псевдо-поняття: останнє ще могло б стати точкою опори, оскільки може бути осмислено як хибне» [4, с. 81]. Симулякр знаходиться по ту сторону поняття. «Симулякр – це принципово інший бік інтелігібельного або поняттєвого повідомлення» [4, с. 82].

4 «Симулякр – це диявольський образ, позбавлений подоби» [2, с. 161].

глибока, що її неможливо відрізнити від істини.

У Дельоза, симулякр знаходить власну концептуалізацію [2, с. 358-365]. Дельозу важливо, щоб симулякр отримав «своє ім'я» [3, с. 325]. Дельоз наполягає, на тому, щоб симулякр інтерпретувався не просто як «деградований образ» [2, с. 161], а як «образ без подібності», – тобто як образ, що симулює референт, але не є ним [2, с. 161-162].

Третю теорію симулякра розвиває Бодріяр. Він визначає симулякр як відбиток реального і простежує 4 етапи, шляхом яких симулякр здобуває автономію: 1) об'єкт відображає реальність; 2) об'єкт спотворює реальність; 3) об'єкт маскує відсутність реальності; 4) об'єкт відривається від реальності та стає чистим симулякром [1, с. 23].

У праці «Симулякри та симуляція» Бодріяр відзначає, що головною ознакою симулякра є заперечення будь-якої реальності. Симулякр анулює принцип реальності й заміщає реальність як таку. Симулякр перевертає усілякий референт.

Розглядаючи історію появи симулякрів, Бодріяр описує 3 «порядки симулякрів», які показують різну ступінь дистанціювання сучасної культури (з її концепцією фікції та дрейфом знаків) від класичної культури (з її концепцією дійсності та чіткою фіксованою ієрархією знаків).

Симулякри «першого порядку» частково вказують на оригінал. Приклад: барокова *підробка*, коли твір мистецтва з гіпсу імітує мармур. Симулякри «другого порядку» створюються шляхом промислового виробництва. Приклад: *серія* точних копій моделі, виконана на конвеєрі. Симулякри «третього порядку» формуються засобами масової комунікації. Приклад: «інформаційні війни» і віртуальні «медіа-події», характерні для постмодерну.

На початку 1980 рр. Бодріяр розвиває теорію «прецесії симулякрів» [1, с. 16]. Аналізуючи шляхи поширення симулякра у сучасному суспільстві, він констатує виникнення гіперреальності. Аудіовізуальна гіперреальність заміщає об'єкти реальності її штучними репрезентантами: образами, знаками, символами.

Постмодерністський світ – це світ, де промислова модель виробництва замінюється кібернетичною моделлю симуляції. Засоби масової комунікації дають нову – віртуальну або симулятивну модель реальності, яка стає «більш яскравою, об'ємною, насиченою, ніж сама реальність».

Сьогодні, пише Бодріяр, симуляція є настільки масштабною, що реальне збігається з самим симулякром. Зникає відмінність між симулякром і реальністю. Симулякр не імітує реальність, а займає її онтологічне місце так, що виникає гіперреальність, яка позбавлена референта взагалі.

Гіперреальність – це щось більше, ніж реальність тому, що вона включає в себе не тільки дійсне, але й уявне. Гіперреальність є синтетичним утворенням. Воно дає не хибну репрезентацію дійсності, але показує, що сама дійсність включає у власну структуру фікцію, ілюзію, симулякр.

У появі гіперреальності ключову роль грає *перехід від знаків, що*

симулюють реальність, до знаків, що симулюють відсутність самої реальності [1, с. 23]. Якщо знаки першого типу відсилають до істини і показують, що хибне видає себе за справжнє, а підробка – за оригінал, то знаки другого типу показують, що немає ані хибного, ані справжнього, оскільки відмінність між ними теж скасовується.

Симулякр уникає бінарної логіки: він вписує у свою структуру обидві можливості: бути справжнім і, водночас, не-справжнім. Наприклад, у мистецтві, моді, ювелірній справі природні матеріали (дорогоцінне каміння, метали, натуральні тканини) використовуються разом з штучними, тому різниця між ними майже зникає.

Бодріяр наводить багато прикладів того, як симуляційні коди домінують в естетиці, телебаченні, політиці, коли твір мистецтва замінюється репродукцією або муляжем, подія перетворюється у квазі-подію, реальне здійснення влади трансформується у симуляцію влади.

Епоха тотальної симуляції повністю змінює ставлення до влади. Якщо раніше влада була могутньою силою, якій чинили опір, то тепер сама влада стає симулякром. Чи можна застосувати закон до повної відсутності порядку, якщо симулякр зрівнює хаос і порядок, анулюючи відмінність, на якій будеється закон? [див.: 1, с. 37].

Те ж саме відбувається у сфері інформації. Якщо раніше інформація була силою, знанням, владою, то тепер вона втрачає свій абсолютний авторитет, стаючи формою соціального замовлення, товаром масового виробництва та споживання.

Сьогодні ми, пише Бодріяр, перебуваємо у всесвіті, де росте кількість інформації, проте падає якість сенсу. Чому це відбувається? Бодріяр висуває три гіпотези: 1) інформація продукує сенс, але не компенсує величезну втрату значення; 2) інформація не має нічого спільного з сигніфікацією; 3) інформація руйнує або нейтралізує сигніфікацію.

Бодріяр захищає третю позицію. Він вважає, що втрата сенсу прямо пов'язана з деідеологізуючою функцією інформації, особливо – засобів масової інформації. Зокрема, чим більше версій, які інтерпретують той чи інший факт або подію, тим менше довіри до кожної з них.

Бодріяр виділяє дві причини, які пояснюють, чому інформація поглинає свій зміст. По-перше, тому, що інформація не виробляє сенс, а симулює його. Відповідно, замість того, щоб залучувати до комунікації, інформація, навпаки, лише імітує її. Це обумовлює інфляцію (або навіть – дефляцію) значення.

По-друге, інформація «здійснює дереалізацію сенсу», «перетворюючи факт або подію в аудіовізуальний дискурс, що існує лише на екрані нашого телевізора». «Отже, інформація, що з'явилася у ЗМІ про подію, по суті, нейтралізує цю подію» [див.: 1, с. 41-43].

«Повідомлення ЗМІ про теракт, пише Бодріяр, представляє собою деградовану або симулятивну копію даної події» [1, с. 42]. Оскільки ж симуляція не може розглядатися чи оцінюватися як об'єктивний процес, то

подія та її інтерпретація, фактично, втрачають будь-який сенс.

В цілому, хоча три теорії симулякра дуже близькі одна до одній, їх треба розглядати окремо тому, що тут *симулякр має різний концептуальний статус*, виступаючи симуляцією або «*фантазма*» (Клосовський), або «*Ideї*» (Дельоз), або «*реальності*» (Бодрійяр).

Таким чином, є дві проекції даного концепту. У Дельоза і Бодрійяра симулякр має *онтологічний статус*, позначаючи спосіб здійснення події, що реалізується семіотично, в знаково-символічній формі. У Клосовського симулякр має *гносеологічний статус*, позначаючи спосіб фіксації трансгресивного досвіду в художній, містичній, інтуїтивній формі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрійяр Ж. Симулякры и симуляция. – Тула: Тульский полиграфист, 2013. – 204 с.
2. Делез Ж. Различие и повторение. – СПб: Петрополис, 1998. – 384 с.
3. Делез Ж. Платон и симулякр // «Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века»: сборник статей. – Томск: Водолей, 1998. – С. 225–240.
4. Клосовский П. Симулякры Жоржа Батая // «Танатография Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века»: сборник статей. – СПб.: Мифрил, 1994. – С. 78–89.

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ В СЕЗОНАХ СЕРГІЯ ДЯГІЛЄВА ЯК ДІАЛОГ КУЛЬТУР

Ареф'єва Анна Юрійвна,

кандидат філософських наук,

викладач кафедри культурології та

філософської антропології

НПУ імені М.П. Драгоманова

ORCID ID 0000-0003-4619-9281

e-mail: anna.arefieva@i.ua

Наприкінці XX століття виникає проблема осмислення культури в новітніх рамках, які пов'язуються з глобалізацією культурного потенціалу в цілому, глобалізацією як своєрідним синтезом, синкрезами і процесами, які формують всезагальний культурно-історичний потенціал, що потребує своїй інтерпретації в полі мистецтва. Ця нерозривна єдність культури та мистецтва свідчить про те, що власне категорія „діалог” вже не описує всіх процесів культуротворчості. Діалог як комунікативний та естетичний феномен, за М. Бахтіним, стає одним із найголовніших принципів апеляції до іншої людини, іншої культури, адже визначення очима іншого (Великого іншого – Бога, Абсолюту), очима культури, іншого мистецтва, інших вподобань, інших поетик, естетик ще не вирішує проблеми синтезу

мистецтв. За будь-яким діалогом стоїть монолог та феномен розсіювання, який орієнтований на абсолют, чудо, на впевнення дивом. Цей контекст є пріоритетним, стає надзвичайно важливим на початку ХХІ століття. Він також був пріоритетним і на початку ХХ століття.

Еквівалентність, подібність масштабів завдань, образних трансформацій свідчить про те, що досвід звернення могутніх імпульсів культуротворчості, що пов'язані з культурними інституціями, зокрема з досвідом сезонів С. Дягілева, стає не просто інтепретативним простором, реаліями, схемами, системами, коридорами або маркерами чи форматами мислення сьогодишніх процесів глобалізації, адже свідчать про саму суть культури як динамічну цілісність.

Діалог та розсіювання стають тим диспозитивом, який дає можливість визначити синтез мистецтв як культуротворчість. Синтетизм та синкретизм еволюції мистецтва синтезуються як культурно-історична цілісність синхронії і діахронії. Мікроінтервали діохронії описуються в рамках твору мистецтв, а також в рамках культурного часу і простору, в рамках темпоральності художніх синтез, що формуються на початку ХХ століття.

Висхідні концепти художнього образу сезонів Дягілева як певного синтезу мистецтв – неотрадиціоналізм, кубізм, неокласика, що здійснюються як певні архетипи в хореографії Л. Мясіна, М.Фокіна, В.Ніжинського, Г.Баланчина, С.Ліфаря. Постадеквації хореографічних поетик сформувалися під впливом хореографічних сезонів Дягілева в творчості М. Бежара та ін. Поняття «діалог культур» в його опозиції до „розсіювання” як культуротворчий принцип імпліцитно визначається у понятті «синтез мистецтв» як внутрішньо-художній іманентний синтез, що формується в метахудожньому та культурному вимірі.

Художня культура надзвичайно трансформується на межі ХІХ – початку ХХ століття в рамках стилю модерн, авангарду, пізніше постмодерну. ХХІ століття не має таких гострих трансформативних спонук, які відбувалися на межі ХІХ – ХХ століття, але починає осмислюватися досвід модерну та постмодерну вже в рамках інших реалій культурного топосу, який можна назвати всезагальним в контексті мультикультуралізму і глобалізації культури. Глобалізація не зводиться до інтеграції засобів, типів формотворення та іншого, а говорить про те, що людство шукає новітні поетики, образні системи і новітні надсистемні регулятиви осмислення свого «я» в нескінченному просторі всесвіту. Все це свідчить про те, що традиційна проблематика синтезу мистецтв актуалізує доповнення одних явищ (діалогізм, взаємодія, трансформативність, мімезис) іншими (віртуалістикою, арт-бізнесом, шоу-бізнесом, тотальною інтерактивністю мистецтва). Це ті образні, конфігуративні, поетичні, естетичні та інші реалії, що визначають певну диференціацію, або певний диспозитив (протиставленням спонук), за М. Фуко, який стає транспозитивом (переходом з однієї позиції на іншу, транспозицією, за М.Бахтіним) як набуття досвіду іншого та збагачення новітнім баченням світу, збагачення

іншим буттям як естетичним досвідом іншого світобачення.

Композиційні, диспозиційні, транспозиційні ознаки культуротворення в мистецтві надзвичайно важливі в рамках художнього досвіду, який стає феноменом артизації сучасної культури, моделювання всіх процесів як мистецьких. Це дає можливість не лише гармонізації і пошуку консенсусу, образних паритетів, культурних ніш для усвідомлення екомайбутнього, перспективи розвитку та розуміння необхідності індивідуального обличчя кожного актора глобалізаційних процесів, але свідчить про те що синтез не може бути самодостатнім як арт-феномен. Він завжди має зворотній бік, пов'язаний з диференціацією мистецтва, а культурологія стає диференційною метатеорією всіх синтез та розвитку індивідуальності мистецтв. Так, синтетичне бачення світу формує систему механізмів культуротворчості як системне надбання і всезагальну систематику мистецького синтезу взагалі.

Відтак, антихолізм бачення цілого дозволяє позбутися редукціонізму, тотальної гомогенності, яка виникає у всіх новітніх спокусах за доби глобалізації. Постулюється гетерохронія як багатовимірність часу, існування образних феноменів в будь-якому іншому часові, вимірі культури (час завжди є циклічним – це час-вічність, це час-стріла, що походить від християнства, дає можливість поліфонічного бачення художнього образу у різних вимірах), а також гетеротопія – існування у різних просторових конфігураціях, культурних рекреаціях, тобто обжитих, засвоєних як мистецька цілісність культури. Отже, гетерохронія та гетеротопія керелюють з гомогенізацією, тим що можна назвати виникненням антисистеми, антисистемних рухів (реформація, андеграунд, нонконформізм), які свідчать про цілісність мистецтва як поліфонічного, багатовимірного явища, орієнтованого на те, що людина завжди рефлектує над цілісністю культури, формує образ світу як образ іншого «я», культури, буття як гармонійну, поліфонічну та завершену художню реальність.

З точки зору рефлексивних підходів, вважають що в ХХ столітті маркер певної моди на дослідження або наукових вподобань орієнтований на ті повороти, які визначають як онтологічний, антропологічний, а також семіологічний. Так, поворот стає одним з рефлексивних системотворчих, більше того, інтерпретативних підходів, свідчить про те, що в системі рефлексивних вимірів дослідники шукають інші засади, інші витoki, намагаються моделювати ситуацію, якби вона вже існувала в іншому просторі, в іншому часі, формувалася б іншим шляхом. Якби, наприклад, авангард не був перерваний тоталітаризмом, то чим би це закінчилось? Якби тоталітаризм не було знищено, то чим би це закінчилось в культурі? Всі ці модельні реконструкції-підходи стають рефлексивними культурологічними синтезами, а мистецтво тут стає одним із найголовніших принципів формування модельного підходу, який допомагає реконструювати тотальність культури людського «я», тотальність мистецтва як певну тоталогію.

Досвід синтезу мистецтв у сезонах С. Дягілева дає можливість:

- здійснити аналіз аксіологічних, рефлексивних, антропологічних, семіологічних та візуальних контекстів в рамках культорогенезу, як мистецького синтезу;

- визначити принципи діалогу та розсіювання як парадигми глобалізації культури, зокрема в контексті синтезу мистецтв;

- охарактеризувати синтетизм та синкретизм еволюції мистецтв як засоби культуротворчості;

- надати системний аналіз хореїчності європейського мистецтва як системи жанрового, видовищного, музичного та хореографічного синтезу в мистецтві;

- охарактеризувати досвід ентєрпрези та продюсерської діяльності С.Дягілева як певну систему режисерської роботи з опосередкуючої діяльності в контексті діалогу культур та синтезу мистецтв;

- визначити чинники музичних синтезів сезонів Дягілева в контексті міфопоетики, неокласики та авангардної музики, пов'язаною зі стилістикою, французьким музичним імпресіонізмом, а також діяльністю провідних акторів музичного простору, зокрема І. Стравінським, М. Римським-Корсаковим, С. Прокоф'євим тощо, а також визначити вплив їх творчості на розвиток музичних синтезів ХХ століття;

- реконструювати хореографічний образ сезонів С.Дягілева як неотрадиціоналізм хореографії у Л.Мясіна, кубізм хореографії у В. Ніжинського, неокласику хореографічних синкрєз Г. Баланчина, визначити їх вплив на подальшу творчість в Європі, зокрема, в творчості М. Бежара, П. Бауш та ін.;

- охарактеризувати сценічність С. Дягілева як певну систему аллюзій стилю модерн, зокрема сцєнографії у О. Бенуа, Л. Бакста, а також як ретроархаїзуючі синтези М. Рєрїха, авангардїйський симбіоз сцєнографії П. Пікассо, Ж. Кокто та її вплив на розвиток сцєнографії у творчості О. Тишлера, М. Акімова, Б.Косарева, Д. Лідера та ін.

Уточнено визначення сцєнографічного синтезу мистецтв як певної просторової єдності. а також певного сценізму, який здійснюється як нові синкрєзи, пов'язані з новітнім комунікативним осмисленням сцени. Все це несе в собі синтезуючий вимір, що має походження від тих аллюзій, синтез, які були сформовані і зародилися в рамках сценічного синтезу сезонів С. Дягілева.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що надається інтерпретація ключових понять: „синтез” мистецтв, „художній синтез” як діалог культур і розсіювання, що дає можливість осмислити синтетичні процеси диференціації, які відбуваються в культурі як елементи трансформації видів мистецтв, або арт-практик.

Література

1. Бычков В. В., Маньковская Н.Б., Иванов В.В. *Триалог*. Москва : Прогресс-Традиция, 2012. 840 с.
2. Гаевский В. *Хореографические портреты* Москва : Артист. Режисер. Театр,

2008. 608 с.

3. Зись А. Я. *Теоретические предпосылки синтеза искусств* // Взаимодействие и синтез искусств. Ленинград : Наука, 1978. С. 5–20.

4. Легенький Ю. *Эстетика українського етнодизайну*. Київ, 2018. 254 с.

ПОЕТИКА І КОМПОЗИЦІЯ

Ареф'єва Єлизавета Юрївна,

аспірантка НМАУ

імені П.І. Чайковського

ORCID ID 0000-0003-4619-9281

e-mail: liza.arefieva @ukr.net

Відомо, що Стравінський мав перше прізвище Суліма-Стравінський, яке походить від притоків Вісли, що знаходилася у той час у Східній Польщі. Після анексії цієї частини Польщі Росією, перша частина прізвища була редукована. Втім, на питання Р. Крафта про походження свого роду, Стравінський не згадує своїх українських коренів. Це симптоматично. Втім, здається що українська ментальність композитора визначилася в тому колориті, музичності і надмірній ляльковості ігрового сценарного простору композицій, які є інваріантними в усіх його творів. Батько композитора Федір Стравінський народився в бувшому чернігівському повіті, який у 1821-му році був вже відчужений до мінської губернії. Отже, свідомо збираючи пам'ятки української минувшини, стародавні видання Тараса Шевченка, родина Стравінського була причетна до могутньої лінії української культури. Довгий час І. Стравінський був пов'язаний з Устилугом на Волині, де в маєтку його дружини було написано багато творів для С. Дягілєва.

Коли Стравінський усвідомив свої вимушене вигнання за часи СРСР, під час концертів у Москві, він хотів повернутися в Устилуг, щоб зустрітися зі своєю прабадьківщиною, побути на Волині в його рідному повіті, адже йому відмовили. Устилуг, який хотів відвідати Стравінський, був зачинений для „емігранта”. Все це свідчить про якусь невдалу драму власної долі художника. Про це Ігор Стравінський говорить у своїх розповідях з Р. Крафтам у „Діалогах”, що є вербальним досвідом його спілкування з світом. Отже, „Діалоги”, записані його редактором, а також пізні роботи, які створені тіньовими авторами, виникли за його проектом, його начерками, де композитор намагається відтворити образ доби, ментальність *compositio* власного життя в музиці, яке відбувалося і не відбувалося за правилами контпункту, уроки якого він добре засвоїв у М. Римського-Корсакова. Здається, що думки композитора щодо *compositio* в

більшій мірі артикулюються в бесідах, нотатках, спогадах, які утворюють певне дзеркало його душі, ментальності. Тексти „Хроніки” та „Музичної поетики” лише підсумовують складну мозаїку думок.

Стравінський надзвичайно яскравий в своєму колориті щірих промов, фольклорних мотивах, національному зондування глибин музичного минулого. Так, біблійні тексти, античні міфи, народні казки, сюжети гравюр XVIII століття, а також неокласичні та додекафонні екзерсиси – все входить в репертуар його *compositio*. Стравінський інколи непередбачуваний, його стиль, манера, музичні жанри виглядають несподіваними, але ми бачимо, що це одна рука, одне око і одне вухо, які так бачать та чують світ опери, балету, симфонії. Вокальні та камерно-інструментальні твори, хори, кантати написані в різні часи, адже за своєю музичною формою вражають міфологічним реаліями.

Твір „Байка про Лиса, Півня, Кота да Барана” визначений автором як весела вистава зі співом та музикою. „Казка про біглого солдата та чорта, Історія солдата, що читається грається і витанцьовується з двох частин”, „Свадебка, російські хореографічні сцени зі співом та музикою на російські народні тексти зі збірки Петра Киреевського”, опера „Цар Едіп” – твори надзвичайно різні за тематикою, стилістикою, фактурою. Все утворило якийсь ще невідомий сплав. Так, французьки композитори-імпресіоністи його називали „царем Ігорем”, натякуючи на те, що і цар Едіп і цар Ігор – це є одна і та ж постать.

Але головним нервом його композиції залишається та чистота форм, яка була досягнута ще в часи учнівства у М. Римського-Корсакова, коли він виглядає після вдалої презентації своїх перших творів елітським героєм в складному, подертому хітоні, або християнізованим катастрофічним місіонером. Стравінський начебто не бачить людських пристрастів і начебто протестує проти всіх драм і узагальнених ритуальних форм драматизму, які можна побачити у Малера, Шостаковича – більш пізніх художників.

Стравінський начебто живе поза часом, але те, що він пише свій опус „Музична поетика” свідчить про те, як він планомірно працює і вбачає час поза образами свого особистого буття. Стравінський стає композитором досить і досить рано, в Парижі він вже визначається як відомий майстер, автор багатьох театральних вистав, зокрема балетів, які роблять його всесвітньо відомою особистістю.

Важливо помітити, що Стравінський, має своєю першою освітою юріспруденцію, але відмовився від цієї широко шанованої служби і пустився в поле непередбачених ані долею, ані історією, театральних кульбітів і надзвичайно цікавих експериментів. Народна казка, язичницька обрядовість, міський фольклор, навіть поеми Пушкіна, все це поєднується і якимось геніально аранжується в антрепризі Сергія Дягілева. Дягілев побачив особливий синтетизм, навіть синкретизм Стравінського і перші його роботи: „Жар-птиця”, „Петрушка”, „Весна священна” стають знаковими, по-різному входять в життя, але входять і завойовують в цьому житті своє

справжнє місце.

Дивно, але саме ляльковість, наміряність персонажів, химерність людського буття, виникають в рокові для нього роки, коли Стравінський вже не міг повернутися до улюбленого Устілугу і втратив будь-який зв'язок з батьківщиною. Саме тоді він створює невеличкі комедії дель арте, де розігрувалися „Байка”, „Історія солдата”, „Свадебка”, балет „ПульчіNELLA”, в яких концентрується ярмарково-трагічний образ, який можна визначити як ремінісценції фольклоризму та італійської ренесансної музики і водночас своєрідні модерні композиції, що свідчать про виникнення новітнього театрального простору. Так, композитор звертається до музики Баха, Перголезі, Гайдна, Моцарта, Веберна, Бетховена і Чайковського. Твори Чайковський особливо наближуються до Стравінського в ці драматичні, рокові часи.

Можна сказати, що всі композиції Стравінського – це рефрен, великої містерії метафізичного дитинства, яка здійснилася в композиції дитячого альбому Петра Ілліча Чайковського і знайшла свій блискучий рефрен в опусі „Хвороба ляльки”. Хвороба ляльки – це хвороба ХХ століття, хвороба надмаріонетки, хвороба всіх тілесних імплікацій танку, роздертих тіл Першої та Другої світових війн, це хвороба духу, яку нічим не вилікувати, яка може бути лише *compositio*, феноменом єднання різних позицій, які даються самим життям, в які потрапляє художник, які він вміло аранжує, де образні диспозиції досягають обрив класики, неокласики, авангарду і навіть постмодернізму.

Франція в творчості І. Стравінського – це перший період бурі та натиску, це той глибинний землетрус, той синкретизм, який надає міфологічні екзерсиси, помножені на кубізм Пабло Пікассо і на кубізм пластичних аранжувань В. Ніжинського. Танок долі як *compositio* знайшов своє ім'я і своє обличчя. Остання крапка – його не приймають у Французьку музичну академію. Втім, композитора запрошує Гарвардський університет прочитати курс з поезики, він відгукується. Текст „Музичної поезики” фактично стає основою його феноменології музики, яку можна визначити як спосіб роблення музики – *poesis*. Проте, не цей текст визначає долю Стравінського і долю його *compositio*. В більшості доля визначається самою стихією, рохом потоку життя, в який він потрапляє. Це замовлення від С. Дягіліва, це балет як театр танку, це Америка, в яку він потрапляє в осени 1939 року.

Compositio як єднання доль розшукує дзеркала, розшукує все нові і нові образи, які паралельно створюють певну поезику поетик. Адже можна говорити про одну поезику ХХ століття, яку так гостро зазначив Мандельштам: „Чтобы вырвать век из плена, чтобы новый мир начать, / Слова те нужные, колена нужно флейтою сыграть. / Это век войну колышит человеческой тоской, а в траве гадюка дышит мерой века золотой». У Стравінського, Мандельштама дуже близькі мотиви, адже вимовляються

абсолютно різною мовою, тому що це мова високої поезії та мова музики Слова, записаної Р. Крафтом. Чому так не щастило Стравінському? Чому йому не вистачало часу щоб записати думки самому? Чи він не міг, не хотів писати слова на папері замість нот? Адже діалогізм Логосу та Музики приривається у світ. І всі ці діалоги, справжній глибокий сум, та поезія, яка звучить у О. Мандельштама, М. Клюєва, С.Єсенина і ін., звучить над всіма дзеркалами культури, доби, часу.

Фото пам'яті Стравінського утворюється якимось надлишковим об'єктивом, актор діалогу-монологу озброєний якоюсь непомірною оптикою, утворює образи надмірної образно відвертої реальності. Це і є те, *compositio*, що присутнє музиці Стравінського, Чайковського.

Можна сказати, що Стравінський стояв на порозі всіх розшуків постмодерністської музики, що розпочалися з „Місячним П'єро” і творами митців Ново-Віденської школи. Отже, мова іде про те, що Стравінський у своїй поетиці і композиції не був канонічним, не в якій мірі не був шкільним вчителем, до речі, таким шкільним вчителем не був і Римський-Корсаков. У Римського-Корсакова Стравінський перейняв найголовніше – військовий устав, категоричний імператив дисципліни роблення музики. Він вважав, що цього достатньо, щоб відбулась будь-яка творчість. Поетика Стравінського формується у діалогічних, пластичних, а інколи відверто театральних дзеркалах рефлексії митця, що доходять до екзистенційного руху думки як власне переживання життя, музичних конструкцій. Теорія композиції складає каркас його поетики, але це лише каркас, а не все ціле. Найголовніше, що його поетика є складною синтетичною реальністю, яку не можна звести до самого складання речення, дискурсу музики.

Література

1. Азизян И. А., Добрицына И. А., Лебедева Г. С. *Теория композиции как поэтика архитектуры*. Москва: Прогресс-Традиция, 2002. 568 с.
2. Мельшиор-Бонне С. *История зеркала* ; пер. с фр. Ю. М. Розенберг. Москва : Новое литературное обозрение, 2006. 436 с.
3. Стравинский И.Ф. *Диалоги*. URL: <https://www.twirpx.com/file/609675/>
4. Успенский Б.А. *Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционной формы*. Москва : Искусство, 1970. 225 с.

UPOŚLEDZENIE UMYSŁOWE – WAŻNY TEMAT, KTÓRY POWINNO SIĘ PORUSZAĆ

Mgr inż. Bachórz Iwona

Doktorantka Uniwersytetu Rzeszowskiego

iwona.papi@interia.pl

Promotor –

Ks. doktor habilitowany Witold Jedynak, profesor UR

Od pamiętnych czasów ludzie walczyli o wolność słowa, człowieka, prawa do wymiany poglądów, własnej identyfikacji w świecie. W dzisiejszych czasach może nam się pozornie wydawać, że każdy ma takie same prawa. Jest to jednak bardzo mylne uczucie. Prawa człowieka są niejednokrotnie łamane, dotyczy to wszystkich kontynentów na naszej planecie.

Również w cywilizowanych krajach dochodzi do utrudniania zachowania standardowych zasad życia i funkcjonowania człowieka. Są jednak ludzie, którzy mają w jeszcze większym stopniu utrudnione funkcjonowanie w społeczeństwie. Są to osoby upośledzone umysłowo.

Nie jednokrotnie nie traktuje się ich z szacunkiem, lub jako prawowitych członków grupy społecznej, jaką jest Państwo. Ludzie często nie liczą się z ich egzystencją i uczuciami.

Wiedza i tolerancja na temat takich osób wzrasta bardzo powoli i nieznacznie. Pomimo upośledzenia, które samo w sobie jest ogromnym utrudnieniem napotykają oni wiele innych przeszkód.

Ważnym zaburzeniem często ogromnie utrudniającym życie w społeczeństwie jest Autyzm. Możemy go zaobserwować już u dzieci. Dzieci autystyczne są bardziej skłonne do zachowań unikowych, izolowania się od społeczeństwa. Są zamknięte w sobie i przejawiają inne schematy zachowań, niż dzieci w tym samym wieku. Cechują ich zachowania stereotypowe, czyli takie, które możemy w prosty sposób zaobserwować. Mają ogromne problemy z komunikacją, jednym z większym problemów, z jakimi się one borykają jest tworzeniem więzi z innymi ludźmi. Jest to spowodowane wewnętrznymi predyspozycjami właśnie takiego dziecka, oraz osób ze środowiska zewnętrznego, którym brakuje wiedzy na temat nawiązywania interakcji z takimi dziećmi. Dzieci te charakteryzuje również większa powaga, ich poczucie humoru jest zaniżone. Do zaburzeń neurorozwojowych możemy zaliczyć pewne specyficzne zaburzenia. Zaburzenia utrudniające naukę w szkole, czyli zaburzenia umiejętności szkolnych. Zaliczamy również zaburzenia mowy, języka i specyficzne zaburzenia rozwoju funkcji motorycznych.¹ Autyzm dziecięcy jest w obecnych czasach uznawany za zaburzenie uwarunkowane przede wszystkim genetycznie. Występuję ogromna korelacja dodatnia z w

¹ Komender J., Jagielska G., Bryńska A., *Autyzm i Zespół Aspergera*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.

stosunku do odziedziczalności autyzmu. U takich dzieci występują również wszelakie zaburzenia metaboliczne, które mogą prowadzić do pogorszenia stanu zdrowotnego, zwiększenia częstotliwości negatywnych skutków choroby.

Jednak jednym z głównych problemów osoby autystycznej jest trudność w funkcjonowaniu w społeczeństwie. Środowisku zewnętrznym, środowisku zupełnie innym niż swój własny dom.

W miejscach, w których nie wiemy czego możemy się spodziewać, na ulicy nigdy nie wiemy co może się wydarzyć, jak zareagować. Zwykli obywatele często borykają się z problemami dnia codziennego, wiele rzeczy wydaje im się niemożliwych do wykonania. Jak w takim razie ma się czuć osoba chora, upośledzona umysłowo, osoba z autyzmem? Taka osoba często ma problem zrozumieć samego siebie, zatroszczyć się o najbardziej podstawowe sprawy związane z własną osobą. Nie ma się więc co dziwić, że w kontaktach z innymi osobami nie radzi sobie w tak dobrym stopniu jak robią to osoby zdrowe, bez zaburzeń. Można się tutaj odwołać do teorii umysłu. Zdrowa osoba potrafi w sposób wrodzony, automatyczny określić uczucia, zamiary, drugiej osoby. Potrafi wyczuć kontekst rozmowy, odebrać informację aby określić wiedzę innej osoby na dany temat. Posiada podstawowe wiadomości na temat funkcjonowania umysłu człowieka, rozumie i wie o tym, że inni ludzie, też myślą, mają swoje potrzeby i mentalność. Dzięki takiej właśnie umiejętności potrafimy działać zespołowo z innymi członkami społeczeństwa. Dzielić się doświadczeniami, mamy również możliwość wywierania na nich wpływu na przykład przy użyciu kłamstwa, zręcznej manipulacji. Potrafimy się zachować empatycznie odczuwając nastroje innych ludzi. Brak takich właśnie umiejętności występuje u osób upośledzonych umysłowo, osób z autyzmem dziecięcym.

Takie osobniki nie mają wbudowanego automatycznego rozpoznawania emocji innych ludzi.

Brak teorii umysłu powoduje, że taka osoba jest ślepa na społeczne aspekty życia.² Nie potrafi poradzić sobie z podstawowymi czynnościami dnia codziennego. Jest zdezorientowana, zagubiona, nie jednokrotnie poziom zakłopotania i niemożność poradzenia sobie z problemem rodzi agresję. Taka osoba posiada znacznie inaczej ułożoną hierarchię celów i potrzeb, nie potrafi zrozumieć dążeń innych ludzi, gdyż nie dociera do jej świadomości to, że inni ludzie mają zupełnie odrębną i różną mentalność. Dlatego właśnie takie dzieci są często uważane za niegrzeczne, wręcz egoistyczne nie liczące się ze zdaniem innych. Nakładając całą uwagę innych na właśnie swoją osobę. Mają problemy z nawiązywaniem kontaktów interpersonalnych jednak w wielu dziedzinach są intelektualnie na równym poziomie w porównaniu z dziećmi zdrowymi, wolnymi od zaburzeń.

Autyzm jednak jest zaburzeniem stale się zmieniającym. Występujące zachowania wraz z upływem czasu, lat mogą się zmieniać, przybierać inne postacie

2 Markiewicz K., *Charakterystyka zmian w rozwoju umysłowym dzieci autystycznych*, UMCS, Lublin 2015.

bądź wygasać. Ważna jest otrzymywana pomoc terapeutyczna i edukacyjna.³ Dzięki takiej pomocy dziecko ma szansę na nieustający rozwój, który jest bardzo istotny przy takim zaburzeniu. Zastój, bądź regres tego zaburzenia może prowadzić do negatywnych skutków rozwojowych. Dziecko autystyczne jednak w wielu aspektach nie różni się od dziecka zdrowego. Rozwija się w całkowicie innych warunkach, w innym stopniu i tempie w porównaniu z dzieckiem zdrowym, mniej jednak aby rozwój cały czas nie ustawał muszą być zaspokajane pewne potrzeby. Przede wszystkim, jednym z najważniejszych warunków i potrzeb do zaspokojenia jest okazywana miłość do dziecka od rodziców. Dziecko musi mieć poczucie bezpieczeństwa i miłości. Musi być szanowane jak prawowity członek społeczeństwa, rodziny. Nie można go traktować inaczej, gorzej niż jak jego zdrowych rówieśników. Musi mieć zaspokojone potrzeby. Jego prawa nie mogą być łamane, pomimo wielu utrudnień, z którymi się boryka musi mieć możliwość w niektórych kwestiach podejmowania samodzielnych, osobistych decyzji. Rodzic musi kochać takie dziecko niezależnie od wszystkiego. Miłość może być przejawiana w tolerancji na zachowania takiego dziecka. Dziecko z grzecznego i ułożonego w jedną sekundę może zamienić się w poirytowanego i zagubionego człowieka. Zachowanie stabilności emocjonalnej może być ogromnym wyzwaniem dla dziecka jak i rodzica. Osoby z autyzmem cechują się ogromną labilnością emocjonalną, czyli chwiejnością psychiczną. Ważne jest również, aby takiemu dziecku zapewniać poczucie ciągłego bezpieczeństwa. Do zapewnienia tej potrzeby jest dobre zorganizowanie środowiska wewnętrznego, czyli miejsca, w którym takie dziecko najczęściej przebywa – dom. Taka osoba z autyzmem czuje się znacznie lepiej, gdy wie dokładnie czego może się spodziewać, wszystkie rzeczy pozostają stale w swoim miejscu, reagują agresją i zaniepokojeniem na każdą zmianę w ich bezpiecznym otoczeniu. Właśnie to jest jedną z głównych przyczyn dlaczego takim osobom jest się w takim ogromnym stopniu trudno przystosować do warunków panujących w społeczeństwie, środowisku zewnętrznym. Ogromna ilość nieznanych osób, rzeczy powodują lęk i zaniepokojenie. Zwykły obywatel może tego nie rozumieć i bezwiednie taką chorą osobę ranić i ją krzywdzić bezpośrednio uwłaczając w jej prawa człowieka.

Nauka dziecka autystycznego jest o tyle trudna ze nigdy nie uda nam się odnaleźć jednej słusznej drogi.⁴ Musimy polegać na metodach prób i błędów co wymaga od rodzica ogromnej elastyczności, spokoju, opanowania a przede wszystkim tolerancji na wszelakie negatywne zachowania będące odpowiedzią na niechęć dziecka do nauki. Rodzic musi wielokrotnie powtarzać dziecku co od niego wymaga, co pragnie osiągnąć i co oczekuje.⁵ Takie dziecko nie ma problemu ze słuchem, bądź z innymi narządami percepcyjnymi. Ma jednak ogromny problem ze zrozumieniem tego co się od niego wymaga. To wymusza od rodzica, terapeuty wielokrotne powtarzanie poleceń, wymagań względem

3 Krantz P. J., McClannahan L. E., *Uczenie dzieci z autyzmem prowadzenia konwersacji*, Instytut Wspomagania Rozwoju Dziecka, Gdańsk 2016.

4 Randall P., Parker J., *Autyzm- Jak pomóc rodzinie*, GWP, Gdańska 2010.

5 Red. Winczur B., *Autyzm- Na granicy zrozumienia*, Impuls, Kraków 2009.

dziecka autystycznego. Wiele takich dzieci porozumiewa się bezśłownie, jest to spowodowane mało rozwiniętym aparatem mowy. Potrzebne jest, aby nauczyć się czytać znaki z zachowań takiego dziecka, czasami wręcz ono nie wie jak ma nam przekazać ważną dla niego informację np.: gdy jest zmęczone, zdenerwowane, niepewne, bądź po prostu chce coś od nas wymusić. Czasami takie sygnały mogą pozwolić nam przewidzieć nadchodzące pogorszenie się stanu zdrowia dziecka. Ważne jest, aby w danym momencie mieć możliwość skontaktować się ze specjalistą, który jest nam w każdej chwili pomocą. Potrzebne jest nakładanie na dziecko coraz to więcej wymagań, aby dzięki rozwojowi mogło w przyszłości lepiej funkcjonować w społeczeństwie oraz było w stanie osiągnąć choć namiastkę autonomii. Nie można pozostawać w miejscu z dzieckiem z takimi zaburzeniami. Po każdym kroku na przód jest możliwość cofnięcia się dwa kroki wstecz. Ogromnie ważna jest ciągła stymulacja takiej osoby. Nie jest jednak ważna tylko stymulacja umysłowa, ogromny wpływ na prawidłowy rozwój takiego dziecka jest również stymulacja fizyczna, ruchowa. Wpływ między ciałem a mózgiem jest olbrzymi i nie możemy o tym zapominać. Samo poczucie umysłowego oddziaływania na innych jest kształtowane dzięki poczuciu panowania nad własnym ciałem w sferze fizycznej. Często jest to nawet znacznie prostsze dla osób z zaburzeniami, upośledzeniami umysłowymi, gdyż ich ciała rozwijają się w prawidłowy sposób pozostając w korelacji dodatniej względem wieku biologicznego. Trzeba również przyjąć tezę, że rozwój jest w ogromnym stopniu uwarunkowany indywidualnym predyspozycjom danego organizmu. Pomimo tego, że osoby z autyzmem mają skłonności to zachowań schematycznych, stereotypowych nie możemy zapominać, że każda osoba jest inna i każdy jest sam w swoim rodzaju. Dlatego to, że jedna metoda działa pozytywnie na rozwój jednostki nie musi świadczyć o tym, że ten sam sposób zadziała na inną jednostkę. Właśnie dlatego ważna jest metoda prób i błędów, o której wcześniej miałem możliwość wspomnieć. Praca z dziećmi autystycznymi jest jednak ogromnie fascynującą z punktu widzenia terapeuty. Jest to praca niezwykle wymagająca, mniej jednak niosąca ze sobą ogromną satysfakcję. Każdy mały postęp, może prowadzić do przełomu, którego nie możemy zmarnować.⁶ Dzieci autystyczne nie są jednak skłonne do przestrzegania niektórych reguł reagując stanowczym niezadowoleniem, ekspansją emocji. Najtrudniejsze jest chyba tak naprawdę przekonanie dziecka do tego czego jemu w ogóle nie zależy. Dziecko autystyczne często charakteryzuje niechęć do podejmowania jakichkolwiek działań. My musimy mu jednak narzucać coraz więcej zadań. Możemy zadać sobie pewne pytanie. Czy takiemu dziecku autystycznemu jest dobrze z brakiem nawiązywania głębszych, mniej powierzchownych interakcji i więzi społecznych? Odpowiedź jednak jest prosta, gdyż takiemu dziecku jest to po prostu obojętne. One się tym nie zajmują. Dlatego więc, jest to ogromnie trudne zadanie aby pokazać im coś na czym im w ogóle nie zależy i postarać się wpłynąć na nie do tego stopnia aby zaczęło zależeć. Takiemu dziecku chyba

6 Gerardine D., Ozonoff S., McPartland J. C., *Wysokofunkcjonujące dzieci ze spektrum autyzmu Poradnik dla rodziców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

najmniej zależy na jego statusie społecznym. Musimy stworzyć w nim poczucie i pokazać mu to, co może stracić nie chcąc uczestniczyć w życiu społecznym. Musimy mu pokazać ile radości może wyciągnąć, ile może się nauczyć wykorzystując swoje życie w pełni wyzbywając się negatywnych emocji, bólu strachu i zubożenia względem innych. Musimy mu pokazać siłę wolności do wyrażania swoich poglądów i własnego, osobistego, wolnego słowa, gdyż jest równy w społeczeństwie.

Następny problem jaki chciałbym poruszyć jest sposób traktowaniem ludzi z zespołem Downa. Gdyby przyjrzeć się temu upośledzeniu umysłowemu z bliższej perspektywy dowiedzielibyśmy się w jaki sposób ludzie z tym zaburzeniem są traktowani w społeczeństwie.

Zespół downa jest jednym z najbardziej rzetelnie opisanym i zidentyfikowanym zaburzeniem. Już w rozwoju prenatalnym możemy wykryć, czy dziecko urodzi się z zespołem Downa. Pomimo tak wielkiego zasobu wiedzy, możliwości poznania i wglębnienia się w ten problem istnieje wiele stereotypów i negatywnych wierzeń, szerzących się na temat tego właśnie upośledzenia. Wiele osób spostrzega ludzi z zespołem Downa jako wesołych, pogodnych, żartobliwych i radosnych ludzi, jednak również jako nierozgarniętych, niepewnych siebie i nieumiejętnych do podejmowania ważniejszych decyzji związanych ze swoim własnym życiem. Stereotypy są bardzo krzywdzące w tej sytuacji gdyż prowadzą do błędnego myślenia o tym, że osoby z zespołem Downa nie mają swojej własnej indywidualnej osobowości.⁷ Takie osoby posiadają taki sam komplet uczuć jak zwykły, sprawny człowiek. Posiadają różnice osobowościowe jak każdy z nas. Dzieci z tym zaburzeniem jak każde inne dziecko dziedziczą cechy osobowości od swoich rodziców takie jak temperament, wygląd. To zaburzenie genetyczne nie definiuje dzieci jako jednolita masa.

Oczywiście możemy określić charakterystyczne cechy wyglądu osób z zespołem Downa.

Możemy to najlepiej zaobserwować na twarzach takich osób: jasne plamki na tęczałkach oka, krótki grzbiet nosa, nakątna zmarszczka. Oczywiście tych cech jest wiele więcej, lecz nie wszyscy muszą posiadać taką samą kombinację. Nie można więc oceniać, obrażać i krzywdzić osób z zespołem Downa. Nie jest to niczyja wina, można to określić do pewnej różnicy genetycznej. Każdy człowiek jest różny od innego, posiadamy zbiór pewnych cech, kombinacji nie do opisanja, więc dla czego osoby z upośledzeniami umysłowymi mielibyśmy traktować inaczej? Ważne jest, aby takiego dziecka nie traktować jak kogoś innego, specjalnego, gorszego. Powinniśmy traktować ludzi z zespołem Downa jako równych sobie a różnice w rozwoju, prędkości dorastania występują u każdego.⁸ Każdy człowiek powinien mieć prawo do uczestnictwa w życiu społecznym bez względu na dolegliwości, płeć, sytuację osobistą, rozwojową. Aby człowiek mógł się prawidłowo rozwijać musi istnieć w społeczeństwie,

7 Minczakiewicz E., *Zespół Downa*, Harmonia, Gdańsk 2015.

8 Zasepa E., *Psychospołeczne funkcjonowanie osób z zespołem Downa*, Impuls, Kraków 2012.

funkcjonować w pewnych grupach, oraz mieć prawo do posiadania swojej pozycji w społeczeństwie. Marginalizacja czy wykluczenia innych osób są niedozwolone.

Jednym z większych problemów, aby osoba z zespołem Downa miała prawo do osiągnięcia pewnej autonomii jest nie sam fakt, że ta właśnie osoba nie jest na to gotowa, lecz społeczeństwo.

Bardzo ważne jest, aby pokazywać ludziom jaka jest prawda, łamać i niszczyć krzywdzące stereotypy. Nie powinniśmy powielać niewiedzy, musimy mówić głośno i szerzyć wiedzę na temat upośledzeń umysłowych. Osoba z zespołem Downa w dorosłym życiu może funkcjonować całkowicie niezależnie, samodzielnie. Nie jest to oczywiście możliwe dla wszystkich z tym zaburzeniem, każdy jest inny i posiada różne cechy osobowości. Niektóre osoby z zespołem Downa potrzebują wsparcia drugiego człowieka przez całe życie, niektóre jednak tylko w poszczególnych momentach, chwilach, dnia codziennego. Jest to bardzo szeroki proces, w którym osoba z upośledzeniem może być całkowicie zależna od zdrowej osoby, bądź może jedynie potrzebować jej obecności aby poczuć się pewniej w wykonywaniu podstawowych czynności. Osiągnięcie autonomii jest oczywiście bardzo szczegółowym i długotrwałym procesem. Aby przystosować dziecko do samodzielnego życia w społeczeństwie rodzic musi podjąć wiele kroków ku temu zmierzających. Proces przygotowania dziecka do autonomii może zakończyć się bardzo wcześniej a czasami jednak może on trwać przez całe życie. Jest to pewien rodzaj podróży i żadnej rzeczy nie możemy przewidzieć, niczego nie możemy być do końca pewni. Jest to o tyle trudny proces, że w znikomym stopniu możemy cokolwiek zaplanować, nawet jeśli mamy ustalony pewien sposób nigdy nie otrzymamy pewności, że wszystko się potoczy po naszej określonej myśli.

Należy wspomnieć, że nie jest możliwe, aby każda osoba z zespołem Downa osiągnęła pełnię autonomii. Jednak, każdy może osiągnąć samodzielność i niezależność na miarę swoich możliwości. Ważnym problemem, który stanowczo odsuwa chorobę z cierpiącą na zaburzenie jest ciągła interwencja rodzica, terapeuty. Naturalnym zachowaniem rodzica jest ochrona swojego potomstwa przed problemami, cierpieniem i bólem. Jeśli nasze dziecko jest chore nasze instynkty zachowawcze często działają na znacznie wyższym poziomie. Bardzo często jest to główną przyczyną zamykania dziecka w tak zwanej "złotej klatce". Rodzic ze wzmoczoną siłą izoluje swoje dziecko od środowiska zewnętrznego obawiając się możliwości doznania krzywdy i zranienia swojej pociechy. Ważnym aspektem rozwojowym jest sam w sobie kontakt z innymi członkami społeczeństwa. Człowiek musi mieć prawo wymiany poglądów, swobodnej konwersacji z drugą osobą, musi posiadać prawo do poznania całej struktury funkcjonowania innych ludzi.

Zabierając taką możliwość swojemu dziecku zabieramy mu znacznie więcej, niż możemy sobie wyobrazić.⁹ Nie możemy również zapominać jak ważny jest

9 Minczakiewicz E., *Jak pomóc w rozwoju dziecka z zespołem Downa. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, WNAP, 2001.

rozwój fizyczny dla osoby z zespołem downa. Aby dziecko mogło się prawidłowo rozwijać umysłowo, potrzebny jest rozwój motoryczny. Są to dwa powiązane elementy funkcjonowania człowieka. Pomimo kilku dolegliwości fizycznych, na które cierpią osoby z zespołem Downa np. wiotkość są oni całkowicie zdolni do utrzymywania sprawności fizycznej w zadowalającym stopniu. Wielu rodziców ma problem z poradzeniem sobie z tym, że ich dziecko urodzi się, bądź, już się urodziło z zespołem Downa. Próbujać sobie odpowiedzieć na stale zadawane przez siebie pytania: Dlaczego nas to spotkało?, Dlaczego moje dziecko się takie urodzi?. Wiele rodziców nie odbiera tego jednak jako pech, przykry spłot zdarzeń, lecz próbują odpowiedzieć sobie na te pytania racjonalnie przywołując tutaj zasady i widząc z aspektów biologicznych, genetycznych. Każdego może to spotkać, człowiek już jest tak stworzony.

Jest to tylko mechanizm i biologia. Żaden rodzic pomimo pewnych problemów, nie wyobraża sobie życia bez swojego własnego dziecka. Opinia społeczna, znajomi rodziny często reagują w bardzo negatywnym stopniu na wieść, że dziecko może się urodzić zespołem Downa. Jest to moment największych rozterek emocjonalnych i wątpliwości rodziców takiego dziecka.¹⁰ Psychologicznie, każdy rodzic planuje życie swojego dziecka, pragnie aby odniosło ono sukces zawodowy, założyło kochającą się rodzinę. Ten obraz może zostać zachwiany, gdy dowiemy się, że nasze dziecko może urodzić się z upośledzeniem umysłowym. Każdy rodzic kocha jednak swoje dziecko, potrafi dostosować się do sytuacji trudnej i wymagającej, rodzic potrafi poświęcić z miłości do swojego dziecka bardzo wiele. Rodzice z czasem zapominają o swoich wcześniejszych obawach, o strachu związanym z myślą o wychowywaniu takiego dziecka. Często jednak dostają wielce negatywny odzew od opinii społecznej. Obcy ludzie często nie chcą mieć żadnej styczności z osobami upośledzonymi, z osobami chorymi na pewne zaburzenia, których nie rozumieją głównie przez swoją ignorancję. Dzieci z zespołem Downa często są przezywane i dręczone, są uważane za kogoś gorszego, kogoś kto nie potrafi się przeciwstawić i na samym początku jest na gorszej pozycji. Ważne jest aby nie dopuszczać do takich zjawisk. Jest jednak wiele wspaniałych rzeczy związanych z przebywaniem w otoczeniu osoby z zespołem Downa. Nie zastanawiają się, czy coś jest fajne, czy nie. Czy wypada, czy nie wypada. W tym, jak się zachowują, osoby z Downem są absolutnie szczerze i naturalne. Mają w sobie tyle dobra, tyle ciepła. W tym co mówią nie ma żadnej manipulacji, żadnych kombinacji, które inni wykonują na co dzień. Bo przecież ludzie, którzy na to chorują, też czują, też chcą kochać i normalnie żyć. Niektórzy ludzie to bagatelizują.

Każdy człowiek powinien mieć prawo do życia w społeczeństwie i wyrażania swojego zdania. Społeczeństwo o upośledzeniach umysłowych mówi niechętnie i często nie chce się nic dowiedzieć na temat tego problemu.¹¹ Cały czas rośnie świadomość i tolerancja wobec inwalidów. Jesteśmy coraz bardziej świadomi jak pomagać ofiarom wypadków np. człowiekowi na wózku

10 Salkowska M., *Matka Downa. Piętno - Znaczenia – Strategie*, Nomos, Kraków 2015.

11 Sztompka P., *Socjologia Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2012.

inwalidzkim. Temat upośledzeń umysłowych wydaje się jednak znacznie cięższy dla zwykłego obywatela i nasza świadomość w tej kwestii pozostaje znaczne w tyle. Ważne jest, aby o trudnych tematach mówiono głośno, nie zamykano pod dywan tego, czego nie potrafimy zrozumieć. Każdy żyjący człowiek powinien mieć równą prawo do życia i na każdy temat powinniśmy mieć możliwość wymiany poglądów. Wiedza której nie raz się obawiamy może być kluczem do rozwiązania wielu problemów, a przede wszystkim może przysłużyć się do pomocy osobie, która tego najbardziej potrzebuje. Dzięki otwartości i wyzbyciu się wewnętrznego, osobistego lęku możemy osiągnąć znacznie więcej, niż nam się może wydawać. Pozwoli nam to zrozumieć to co może się dla nas wydawać dziwne, obce, nieodpowiednie, zrozumieć, że to nie druga osoba jest gorsza bądź lepsza, niż my, lecz po prostu inna. Nie możemy zapominać, że społeczeństwo to nie tylko my jako jednostka. Istnieją wokół nas różni ludzie, z innymi cechami, wartościami, celami, przeszłością. Możemy się od siebie różnić, mamy takie prawo, lecz wszyscy czujemy tak samo. Cierpimy, gdy ktoś nas krzywdzi i odczuwamy wszelkie nierówności, które panują na świecie. Powinniśmy je niwelować, łamać i niszczyć szkodliwe stereotypy. Ważne jest, aby nigdy nie bać się wypowiadać na głos naszych osobistych wewnętrznych opinii, respektować zdanie inny ludzi i przede wszystkim ich samych.

Bibliografia

- Komender J., Jagielska G., Bryńska A., *Autyzm i Zespół Aspergera*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.
- Markiewicz K., *Charakterystyka zmian w rozwoju umysłowym dzieci autystycznych*, UMCS, Lublin 2015.
- Krantz P. J., McClannahan L. E., *Uczenie dzieci z autyzmem prowadzenia konwersacji*, Instytut Wspomagania Rozwoju Dziecka, Gdańsk 2016.
- Red. Winczur B., *Autyzm- Na granicy zrozumienia*, Impuls, Kraków 2009.
- Gerardine D., Ozonoff S., McPartland J. C., *Wysokofunkcjonujące dzieci ze spektrum autyzmu Poradnik dla rodziców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- Randall P., Parker J., *Autyzm- Jak pomóc rodzinie*, GWP, Gdańsk 2010.
- Red. Kaczmarek B., *Wspomaganie rozwoju dzieci z zespołem Downa*, Impuls, Kraków 2014.
- Zasępa E., *Psychospołeczne funkcjonowanie osób z zespołem Downa*, Impuls, Kraków 2012.
- Minczakiewicz E., *Jak pomóc w rozwoju dziecka z zespołem Downa. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, WNAP, 2001.
- Sałkowska M., *Matka Downa. Piętno - Znaczenia – Strategie*, Nomos, Kraków 2015.
- Minczakiewicz E., *Zespół Downa*, Harmonia, Gdańsk 2015.
- Sztompka P., *Socjologia Analiza społeczeństwa*, Zak, Kraków 2012.

ZBUDUJMY MIASTO SZCZĘŚCIA... PRZESTRZEŃ PUBLICZNA MIASTA W KONTEKŚCIE NOWEJ KARTY ATENSKIEJ

mgr Bień Agnieszka

Uniwersytet Marii – Curie Skłodowskiej w Lublinie

Wydział Socjologii i Filozofii

Kontakt: akazmierczak@gmail.com

Christopher Aleksander w swojej książce *The Timeless Way of Building* pisze, że „istnieje pewien mit – czasami dość szeroko rozpowszechniony, że wystarczy pracować nad swoim wnętrzem, aby pełnym życia i wigoru; że człowiek sam jest winien wszystkich swoich problemów, aby zaś się ich pozbyć, wystarczy by zmienił samego siebie. [...] Tymczasem prawda jest taka, że każdy człowiek tak dalece kształtowany jest przez swoje otoczenie, że jego poczucie harmonii i wewnętrznej równowagi uzależnione jest całkowicie od tego, czy żyje on w harmonii z tymże otoczeniem” (Aleksander 1979, s. 109). Relacja ta jest szczególnie widoczna w mieście. Harmonia w przestrzeni publicznej jest podstawowym warunkiem prawidłowego rozwoju miasta oraz pozytywnych odczuć jego mieszkańców. To na jego obszarach rozwija się jednostka, żyje, pracuje oraz odpoczywa. Miasto ma za zadanie zapewnić jej przestrzeń do realizacji każdej z tych aspektów. Każdy mieszkaniec musi mieć także prawo o decydowaniu o jej zagospodarowaniu przestrzennym (np. poprzez referendum). „Prawo do miasta to o wiele więcej niż tylko prawo jednostki do dostępu do zasobów i bogactw, jakie oferuje miasto; jest to prawo do tego, by samemu się zmieniać zmieniając miasto” (Harvey 2008, s. 1). Jednostka w przestrzeni publicznej powinna mieć prawo do wyrażenia opinii o dostosowaniu planów zagospodarowania przestrzennego miasta do swoich preferencji i możliwości. Współczesne koncepcje miejskie starają się uwzględniać potrzeby jego mieszkańców – od tych podstawowych (np. pożywienia, snu) do tych najbardziej rozbudowanych (np. religii, sztuki). Charles Montgomery pisze, że współczesne miasto powinno przede wszystkim „uszczęśliwiać” swoich mieszkańców poprzez:

- maksymalizowanie radości a minimalizowanie niedoli;
- powinno dbać o zdrowie swoich mieszkańców;
- powinno pozwalać na niczym nieograniczony rozwój oraz swobodę poruszania się;
- powinno umacniać odporność na wszelkiego rodzaju wstrząsy ekonomiczne czy środowiskowe;
- powinno równomiernie rozdzielać między swoich mieszkańców przestrzeń, dostępne usługi, możliwości przemieszcza się, radość, jak również niewygody i koszty, np. związane z opłatami parkingowymi;
- zagospodarowanie przestrzenne miasta powinno pozwolić na zawieranie i utrzymywanie wszelkiego rodzaju więzi międzyludzkich (przyjaźni,

pracowniczych, rodzinnych);

- przestrzeń miasta powinna być nacechowana empatią i współczuciem na potrzeby swoich mieszkańców, np. dostosowanie terenów miasta do potrzeb osób niepełnosprawnych, budowanie placów zabaw lub punktów informacyjnych (Montgomery 2019, s. 63).

Wydaje się, że cele te wydają się za niezbyt wygórowane, wręcz „standardowe” w realiach współczesnej architektury miejskiej. Należy jednak pamiętać, że Montgomery jest przedstawicielem socjologii amerykańskiej, która nie widzi i nie doświadczyła problemów europejskich. Polska jak państwo bloku wschodniego boryka się z przekształceniami architektonicznymi okresu PRL-u (np. terenów superjednostek – ogromnych bloków mieszkalnych lub terenów dawnych PGR). Dodatkowo doświadczenia II wojny światowej doprowadziły do prawie całkowitego zniszczenia zabytkowych miast jak Warszawa, Gdańsk lub Lublin. Ich odbudowa po 1945 roku w większości z nich trwa do dnia dzisiejszego. Zabudowa przestrzenna miast Polskich w większości wypadków jest zbiorem koncepcji i pomysłów architektonicznych, urbanistycznych oraz planistycznych. Często zagospodarowanie wybranego terenu uzależnione było także od możliwości finansowych nadzorca (np. projektu rozwoju przestrzennego lub wsparcia prywatnego dewelopera). Tomasz Drewniak i Władysław Szuba piszą, że „przekształcenia, jakim ulega miasto, pogłębiają wrażenia życia w chaosie urbanistycznym. Ow chaos wypływa z braku ciągłości myślenia o kształtowanej przestrzeni, obecności w niej różnorodnych niepowiązanych ze sobą form oraz wszechobecnej, często bezwartościowej reklamy. Psychika ludzka zmienia się pod wpływem otoczenia. Choć wielu ludzi akceptuje takie warunki życia, to jednak działanie tak ukształtowanego otoczenia wywiera szkodliwy wpływ na człowieka. Skoro wokół nas panuje bałagan, to stopniowo sami stajemy się jego autorami, przenosząc jego negatywne skutki na różne dziedziny życia. I przeciwnie: wysoka jakość kształtowanego otoczenia jest czynnikiem pozytywnie stymulująca umysł i jednocześnie łagodzącym napięcie i stres. Życiu twórczemu i spełnieniu sprzyjają takie rozwiązania architektoniczne, które wyznaczają obszerne i otwarte przestrzenie, przeznaczone dla różnych zgromadzeń oraz sprzyjającego spotkaniom mieszkańcom, jak i małe wnętrza, dające poczucie bezpieczeństwa i intymności, służące skupieniu i kontemplacji, przy jednoczesnym zintegrowaniu z otoczeniem, co pozwala na odczuwanie harmonii z naturą” (Drewniak, Szuba 2007, s. 12). Warunki te spełnia koncepcja miasta spójnego, której podstawowe założenia zawarte są w Nowej Karcie Ateńskiej. Należy zadać sobie jednak pytanie jakie były założenia Pierwszej Karty Ateńskiej, które spowodowały powstanie jej Nowej wersji w 1998 roku?

Pierwsza Karta Ateńska

Pierwsza Karta Ateńska powstała w 1933 roku podczas *IV Congrès international d'architecture moderne* CIAM (Międzynarodowy Kongres Architektury Nowoczesnej). Jej podstawowe założenia zostały sformułowane przez francuskiego filozofa, artystę i urbanistę Charlesa Édouarda Jeannereta

Grisa¹. Opublikowana została natomiast w 1945 roku. Zawierała ona szereg założeń i postulatów koniecznych do powstania tzw. miasta „szczęścia” - idealnej struktury miejskiej, która miała zaspokoić wszystkie potrzeby jednostki ludzkiej. Swoją koncepcję zamykał w haśle: „,słońce, przestrzeń, zieleń”, czyli trzy elementy, które powinny wpływać na współczesną urbanistykę i architekturę aby zapewnić funkcjonalność architektury dla każdego człowieka. Do połowy XX wieku te trzy wartości były uznawane za luksus zwłaszcza przy dominacji w starej architekturze złych warunków mieszkaniowych, ciasnych kamienic, suterren, mansard. Le Corbusier był pionierem w realizacjach architektonicznych podporządkowanych trzem wartościom słońcu, przestrzeni i zieleni. Słońce zapewniał przez portfenetry oraz duże odległości między budynkami i brak podwórek – studni znanych z dawnych kamienic. Przestrzeń zapewniał przez stosunkowo duże mieszkania większe niż w dawnym budownictwie oraz nieogrodzone tereny osiedli. Zieleń zapewniał przez ogrody na dachach, oraz planowo rozmieszczoną roślinność otaczającą nową architekturę i wypełniającą przestrzenie między budynkami (Le Corbusier 2015, s. 35-50).

Problematyka ta szczególnie podejmowana była w kontekście wydarzeń powojennych w Europie – większość miasta zostało zniszczonych, całe kraje jak np. Polska musiały tworzyć swoje struktury, nie tylko urbanistyczne, od nowa (np. społeczne, urbanistyczne, gospodarcze). Nowa Karta Ateńska była zespołem twierdzeń, które miały zapoczątkować rewolucję modernistyczną² w architekturze. W około 100 punktach próbowano zebrać założenia konieczne do powstania miasta „idealnego”. Realizowane miało być to między innymi przez:

- „(...) słońce, zieleń i otwarta przestrzeń są trzema podstawowymi

1 Charles Édouardo Jeanneret Gris ur. 6 października 1887 w La Chaux-de-Fonds, zm. 27 sierpnia 1965 w Cap Martin. Francuski architekt szwajcarskiego pochodzenia, urbanista, malarz i rzeźbiarz, czołowy przedstawiciel modernistycznego stylu międzynarodowego. Jego wszechstronna działalność wpłynęła nie tylko na architekturę, ale także na sztuki plastyczne i urbanistykę. Autor *Charte d'Athènes* (Karta Ateńska) oraz tzw. Miasta słońca – projektu architektonicznego.

2 Architekci modernistyczni zakładali, że o pięknie budynku stanowi głównie jego funkcjonalność, a w każdym razie, iż przede wszystkim muszą zostać spełnione wymogi funkcji, którą ma pełnić obiekt. Jednym z naczelnych haseł modernizmu była maksyma Sullivana *Form follows function*, co tłumaczy się jako forma wynika z funkcji (lub też forma następuje po funkcji). Duże znaczenie miały także nawołujące do minimalizmu *sentenje Miesa van der Rohe Less is more* (tłumaczone jako Mniej znaczy więcej) oraz Adolfa Loosa ornament to zbrodnia. Budynek stanowić miał dzieło abstrakcyjne. Wszelki ornament był odrzucany. Ruch nowoczesny w architekturze nie był zjawiskiem jednolitym i nie posiadał jednoznacznej ideologii. W obrębie modernizmu wyróżnić można kilkadziesiąt prądów, kierunków i szkół architektonicznych. Rozgraniczenie pomiędzy poszczególnymi prądami modernizmu jest niejasne, różni krytycy stosują np. wobec głównego nurtu ruchu nowoczesnego określenie funkcjonalizm bądź racjonalizm, mając jednak na myśli tylko różne ujęcia tego samego zjawiska. Nazwa funkcjonalizm, często nadużywana, posiada przy tym negatywną konotację z technokratyzmem. Modernizm, jako pojęcie szersze, obejmuje czasem poza obiektywnym modernizmem również romantyczny modernizm, czyli architekturę związaną ściśle z indywidualnością twórcy. W obrębie ideologii architektury szeroko rozumianego modernizmu mieści się zarówno sceptyczny humanizm (np. Miesa van der Rohe), jak i radykalny komunizm (np. H. Meyera) – Zob. R. Banham (1979) *R. Rewolucja w architekturze*, Z. Drzewiecki (tłum.), Warszawa; Hasan-Uddin Khan (2001), *International Style: Architektur der Moderne 1925 bis 1965*, Kolonia.

tworzywami urbanistyki” (pkt 12)

- „Miasto winno zapewnić każdemu mieszkańcowi pełną swobodę osobistą, duchową i materialną oraz korzyści wynikające z ogólnego działania” (punkt 75)

- „Wymiarowanie wszystkich elementów w układzie miasta nie powinno być inaczej realizowane, jak tylko według skali człowieka” (pkt 76)

- „Kluczami problemu budowy miast są: mieszkać, pracować, wypoczywać, poruszać się” (pkt 77)

- „Dla architekta zajętego pracami urbanistycznymi narzędziem miary będzie skala człowieka” (pkt 86)

- „Podstawowym jądrem urbanistyki jest jednostka mieszkaniowa. Jednostka mieszkaniowa i jej umieszczenie w zbiorowości tworzą zespół mieszkaniowy właściwej wielkości, (pkt 88)

- „Począwszy od tego zespołu mieszkaniowego ustala się w przestrzeni miejskiej powiązania pomiędzy mieszkaniem, miejscem pracy a urządzeniami poświęconymi na wypoczynek” (pkt 89)

- „Interes prywatny musi być poddany interesom ogółu” (pkt 95)(Le Corbusier 2017).

Konsekwencją założeń Karty Ateńskiej stały się ogromne osiedla³ mieszkalne. Sztandarowymi inwestycjami były między innymi: Gdańskie fałowce przy ulicy Jagiellońskiej, blok mieszkalny Unité d’Habitation w Marsylii autorstwa Le Corbusiera, zbudowany w 1952 czy osiedla mieszkalne na terenach byłego RFN. Nowo powstałe plany zagospodarowania nie mogły budzić zastrzeżeń oraz wątpliwości. Powinny kierować się logiką podziału i zasadą separacji sfer funkcjonowania oraz harmonii estetycznej. Jednocześnie plany te powinny być oderwane od historii, tradycji oraz relacji społecznych. Jest koncepcja całkowitego oddzielenia od natury. Celem modernizmu było „ujednocenie”, „uczynienie” oraz „ufunkcjonowanie” przestrzeni miejskiej. Miasto samo w sobie miało dawać szczęście. „Tak wytworzony amorficzny układ przestrzenny miasta i osiedli generuje współcześnie wiele problemów nie tylko natury estetycznej, ale także i społeczny, bowiem ludzie tego porządku zwyczajnie nie akceptują. W sztucznie ukształtowanym środowisku, obliczonym na zapewne bezmienną jednolitość otoczenia i jednofunkcyjnej jednoznaczności każdego z jego fragmentów, u wielu mieszkańców pojawiły się odczucia osamotnienia pomimo <przebywania w tłumie> oraz wrogości struktur przestrzennych miasta. Proces <starzenia moralnego> - dewaluacji wartości, na których opierała się koncepcja architektonicznego modernizmu - wyprzedził technicznie starzenie obiektów” (Drewniak, Szuba 2007, s. 12).

Nowa Karta Ateńska

Po upadku komunizmu po 89’ roku oraz zmiany polityki mieszkaniowej i urbanistycznej miast Europy zaczęto zastanawiać się nad nową formą planowania współczesnego *polis*. Uwzględnić ona miała wszystkie potrzeby

3 Koncepcje Karty Ateńskiej w szczególności zostały zrealizowane w państwach byłego ZSRR.

swoich mieszkańców i odcinać jednocześnie „grubą kreską” wszystkie założenia poprzedniej Karty Ateńskiej. Grzegorz Wojtkun okres „wielkiej płyty” w Polsce opisuje odnosząc się do relacji społecznych panujących w tego rodzaju (sztucznych) skupisk ludzkich. Pisze, że „zdominowanie rozwoju wielorodzinnego budownictwa mieszkaniowego w latach 70 (w Polsce) sprawiło, że na przełomie wieków w wielopłytyowych blokowiskach zamieszkało ponad czwarta część ludności. Jednocześnie wzbierała fala jej krytyki. Pochodziła ona zarówno od mieszkańców, środowisk twórczych związanych z projektowaniem i realizacją osiedli, przedstawicieli organizacji społecznych jak i administracji. Krytyka monokultur wielorodzinnej zabudowy mieszkaniowej w Polsce nie była zjawiskiem odosobnionym. Jednakże podobnie jak w pozostałych krajach komunistycznych powszechny deficyt mieszkań nie pozwolił uzyskać w pełni obiektywnych wyników badań dotyczących społecznej akceptacji środowiska zamieszkania. Podstawową trudnością okazał się brak wiarygodnych przesłanek umożliwiających dokonanie rozróżnienia między przejściowymi niedogodnościami i wynikającymi z nich negatywnymi postawami a całkowitym brakiem akceptacji zastosowanych w osiedlach rozwiązań funkcjonalnych i przestrzennych. Do najważniejszych wad blokowisk należy zaliczyć monofunkcjonalność, niedostateczne wyposażenie obiektu i urządzeń usługowych oraz słabe powiązania komunikacyjne z obszarami środowiskowymi. Równie uciążliwe okazała się ich równoważność wszystkich kierunków, brak hierarchizacji przestrzeni, a nawet mikroklimat. Aspekt społeczny w krytyce blokowisk został odniesiony do anonimowości, przypadkowości sąsiedztwa oraz w niewielkim stopniu do identyfikowania się z miejscem zamieszkania. Wszystko to przyniosło różnorodne konsekwencje naprawy obszarów zabudowy wielorodzinnej – humanizacji, rehabilitacji, rewitalizacji niezależnie od stopnia ich amortyzacji” (Wojtkun 2011, s. 479). W odpowiedzi na tego rodzaju zjawiska narodziła się koncepcja miasta spójnego wyrażonego w Nowej Karcie Ateńskiej. Bernard Tschumi⁴, szwajcarski architekt i artysta, twierdzi, że przestrzeń miasta powinna służyć wytwarzaniu scenografii dla potrzeb mieszkańców. Kryteriami dla tego rodzaju działania są: otwarcie na przyszłość, dynamika przestrzeni, zachowanie relacji pomiędzy jej elementami, otwartość na możliwość zmian przestrzennych struktury miasta i jej funkcji oraz otwartość planistów i urbanistów na tego rodzaju przekształcenia. Architekt nazywa to „wolnością” od stałej formy, która pozwala na całkowite przekształcenie struktury przestrzennej miasta do potrzeb jego mieszkańców (Tschumi 1994, s. 20-34). Koncepcja ta jest niezwykle śmiała i rewolucyjna.

4 Bernard Tschumi (ur. 25 stycznia 1944 w Lozannie) – szwajcarski architekt, przedstawiciel dekonstruktywizmu; pisarz i nauczyciel. Z pochodzenia francuskiego i szwajcarskiego pracował i żył w Nowym Jorku i Paryżu. Studiował w Paryżu i na ETH w Zurychu, gdzie otrzymał swój tytuł z architektury w 1969. Tschumi miał kontakt z Portsmouth Polytechnic w Portsmouth w UK, Architectural Association w Londynie, the Institute for Architecture and Urban Studies w Nowym Jorku, Princeton University, Cooper Union w Nowym Jorku i Columbia University, gdzie był dziekanem Graduate School of Architecture, Planning and Preservation od 1988 do 2003. Tschumi jest stałym rezydentem Stanów Zjednoczonych - <http://www.tschumi.com>.

Koresponduje z założeniami Nowej Karty Ateńskiej (1998), która postuluje wprowadzenie koncepcji „miasta spójnego”. Na czym ta spójność powinna polegać? Spójność w rozumieniu Nowej Karty Ateńskiej jest korelatem czterech elementów: czasu, społeczności, ekonomii oraz środowiska. Spójność czasu rozumiana jest jako ciągłość pamięci tożsamościowej danego miasta. Nie odcina się historii, jak miało to miejsce w modernizmie, tylko dąży się do upamiętnienia wydarzeń ważnych dla danego miasta np. poprzez tablice pamiątkowe, pomniki czy miejsca pamięci. Współczesna zabudowa miasta, według tego założenia, powinna uzupełniać przestrzeń pamięci *polis*.

Spójność społeczna „wyrażająca się równowagą i zaangażowaniem społecznym, wielokulturowym bogactwem, utrzymaniem związków międzypokoleniowych, dbałość o własny charakter społeczny i kulturowy przestrzeni miasta, ruchliwość, dobrymi środkami transportu i wymiany informacji oraz dążenie do coraz pełniejszego zakresu i jakości usług i budowanych mieszkań” (Drewniak, Szuba 2007, s. 13).

Spójność ekonomiczna wyraża się w zaangażowaniu władz miasta w rozwój atrakcyjności struktury zatrudnienia jego mieszkańców oraz rozwoju globalnego miasta.

Spójność środowiska miasta „uwzględnia potrzebę bezpośredniego kontaktu z przyrodą oraz konieczności roztropnego korzystania z zasobów materiałowych i energetycznych, istotną rolę kulturowego i przyrodniczego dziedzictwa, umiejętne łączenie <starego> z <nowym> jako istotna wartość współcześnie kształtowanej przestrzeni” (Drewniak, Szuba 2007, s. 13).

W takim rozumieniu „miasto postrzegane jest jako struktura społeczno-przestrzenna, która reprodukowana jest w toku codziennych praktyk społecznych [...], przestrzeń miasta współtworzona jest przez reprezentacje przestrzeni [...], na odtwarzanie przestrzeni i przekształcanie przestrzeni miejskiej wpływ mają również emocje czy – jak określa to Löw – struktury emotywnie, zarówno wytwarzane przez praktyki społeczne, jak i kształtowane przez reprezentacje przestrzeni” (Smagacz-Poziemska 2015, s. 35–36).

Podsumowanie

Założenia Nowej Karty Ateńskiej postulują zmianę myślenia o współczesnym mieście. Krzysztof Bierwiaczanek pisze, że „[...]w sposobie użytkowania przestrzeni publicznych mieszkańcy miast coraz większe znaczenie przypisują jej jakości. W tym zakresie oczekiwania niewątpliwie rosną. Czasem są one zaspokajane poprzez wytworzenie lub odnowienie miejskich przestrzeni, czasem nie. Niewątpliwie jednak dobrze zaprojektowane i wytworzone przestrzenie publiczne, niezależnie od ich formy (rynek, park miejski czy tereny rekreacyjne), nie pozostają jedynie przestrzeniami publicznymi w sensie fizycznym, ale stają się przestrzeniami publicznymi w sensie społecznym, będąc tym samym sceną podejmowania różnych aktywności opcjonalnych (znaczenie użytkowe), relacji społecznych (znaczenie interakcyjne), podczas realizowania których, co równie istotne, nadawane lub redefiniowane są ich

symboliczne znaczenia. Te z kolei często wpływają na społeczne charakterystyki miasta, którego tożsamość współkształtowana jest przez sensory związane z przestrzeniami publicznymi” (Bierwiaczanek 2018, s. 43). Postulaty te idealizują możliwości wpływu jednostki na kształt tworzenia tkanki miejskiej. Należy zadać sobie jednak pytanie, czy postulaty te są tylko mrzonką? Czy współczesne tworzenie przestrzeni publicznych *polis* nie jest pozorne? Odpowiedz na te pytanie jest pozostaje otwarte a możliwe odpowiedzenie na nie nastąpi zapewne po opublikowaniu Trzeciej Karty Ateńskiej.

Bibliografia:

- Aleksander Ch. (1979) *The Timeless Way of Building*, New York.
Banham R. (1979) , *Revolucja w architekturze*, Drzewiecki (tłum.), Warszawa.
Basista A. (2001) *Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu*. Warszawa-Kraków.
Bierwiaczanek K. (2016) *Spoleczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*, Katowice.
Bierwiaczanek K. (2018) *Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji*, „Przegląd Socjologiczny” nr 67.
Drewniak T., Szuba B. (2007) *W poszukiwaniu znaczenia przestrzeni miejskiej*, w: *Przestrzeń miejska: znaczenia, konteksty, interpretacje*, T. Drewniak, B. Szuba (red.), Nysa.
Harvey D., (2008) *The Right to the City*, “New Life Review, wrzesień – październik (open).
Hasan-Uddin Khan (2001), *International Style: Architektur der Moderne 1925 bis 1965*, Kolonia.
Jarosz D. (2010) *Mieszkanie się należy... Studium z peerelowskich praktyk społecznych*, Warszawa.
Jażdżewska I. (2010) *Osiedla blokowe w strukturze przestrzennej miast*. Łódź.
Korniłowicz J., Żelawski T. (2007), *Mieszkalnictwo w Polsce w latach 1991-2005*. Kraków.
Le Corbusier (2017) *Karta ateńska*, T. Swoboda, K. Szeronos (tłum.), Warszawa.
Le Corbusier (2015) *Urbanistyka*, T. Swoboda (tłum.), Warszawa.
Montgomery Ch. (2019) *Miasto szczęścia. Jak zmienić nasze życie zmieniając nasze miasto?* T. Teszner (tłum.), Kraków.
Smagacz-Poziemska M. (2015) *Czy miasto jest niepotrzebne? (Nowe) przestrzenie życiowe młodych mieszkańców miasta*. Warszawa.
Tokajuk A., Zaniewska H. (2006) *Tendencje w kształtowaniu zabudowy mieszkaniowej współczesnych miast*. Białystok.
Tschumi B. (1994), *Event – Cities. Praxis*, Londyn.
Wojtkun G. (2011) *Błokowisko (nie) wdzięczna spuścizna*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” R. 108, z. 4-A/2 Kraków.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ В СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ

*Белік Тетяна Анатоліївна,
Катренко Любов Василівна*

*Харківський державний автомобільно – дорожній коледж
E-mail: hadt@ukr.net*

Тенденції інтенсивного й напруженого сучасного ритму навчання студентів у коледжі призводять до збільшення негативних емоцій, які, накопичуючись, формують яскраво виражені та тривалі стресові стани. Високий темп навчання, постійні перевантаження та брак часу все більше впливають на стан психічного здоров'я студентів у той час, коли сучасні запити суспільства потребують від нього міцного здоров'я, енергійності, критичного мислення, конкурентноспроможності.

Кожен студент по-різному ставиться до проблеми, що виникає, відповідно до цього формується поняття «стресостійкість».

Стресостійкість дає можливість уникнути стресу шляхом перегляду ставлення до ситуації.

Стрес мобілізує ресурси організму, а також допомагає краще пристосовуватися до мінливих умов сучасного життя. Як навчитися спокійно ставитися до заліків, іспитів як у самому коледжі, так поза його межами, а саме під час складання зовнішнього незалежного оцінювання, і переживати стресові ситуації без шкоди організму?

Відтак метою нашого емпіричного дослідження в коледжі стало вивчення особливостей стресостійкості в студентів 1 - 4 курсів.

У межах дослідження нами визначено такі завдання: вивчити ознаки стресу в студентів – першокурсників під час дослідження їх адаптації до нових умов навчання в коледжі; експериментально дослідити рівень стійкості до стресорів у студентів 2 - 4 курсів.

Для вирішення першого завдання були проведені такі дослідження: ознайомлення з особовими справами студентів-першокурсників, спостереження, анонімне анкетування. У дослідженні брали участь 196 студентів – першокурсників різних спеціальностей.

За останні роки надто зріс темп життя. Разом із цим збільшилося психоемоційне навантаження на нервову систему студента відповідно до індивідуальних особливостей психіки та типу вищої нервової діяльності. Студент – першокурсник намагається встигнути адаптуватися до змінених умов навчання в коледжі, сучасного технічного прогресу, інформаційного перевантаження, соціальних умов. Адаптація — це біологічна функція стресу, а сам стрес невіддільний від процесу адаптації студента до нових умов навчання. Першокурсники мають труднощі в засвоєнні знань тому, що в них не сформувалися такі риси особистості як готовність до навчання,

здатність навчатися самостійно, контролювати й оцінювати себе, володіти своїми індивідуальними особливостями пізнавальної діяльності, уміння правильно розподілити свій робочий час для самостійної підготовки.

На запитання «Як Ви оцінюєте свою пристосованість до освітнього процесу в коледжі?» студенти дали такі відповіді:

студенти I курсу

- А. Адаптувалися повністю – 51%
- Б. Адаптувалися частково – 29%
- В. Ще не встигли – 20%

студенти II курсу

- А. Адаптувалися повністю – 90%
- Б. Адаптувалися частково – 10%
- В. Не адаптувалися – 0%

Найбільші труднощі полягають у зміні соціальної позиції при переході зі шкільного соціуму, зміні способів навчальної діяльності, зміні звичних для школяра зв'язків, відносин і стереотипів поведінки.

На початку навчання студент повинен перестати бути школярем, а до закінчення навчання в коледжі - перестати бути студентом. Але здатність до адаптації студента - першокурсника не безмежна. У тому випадку, коли інтенсивність впливу та його тривалість перевищують функціональні можливості протидії організму студента, коли вплив має різко негативний характер, такий стан називається дистрес.

Основні симптоми психологічної дезадаптації проявляються у підвищенні показника емоційного збудження, тривожності, нейротизму; зниженні комунікабельності, емоційної стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості; появі почуття неповноцінності в стосунках із товаришами, викладачами, батьками, а в поведінці в цілому – надмірна сором'язливість; зниженні успішності, недостатній увазі й зосередженості на заняттях; скаргах на погане самопочуття, сон; втраті інтересу до навчання, коледжу.

Отже, внаслідок цих проявів розвиваються адаптаційний стрес, непродуктивні форми реагування, симптоми порушення поведінки, емоційні розлади різного ступеня.

Тест на самооцінку рівня стресостійкості особистості (В.А. Семиченко) був використаний для дослідження рівня стресостійкості студентів 2 - 4 курсів. Методика складається з 18 запитань, передбачає три варіанти відповідей: «рідко» оцінюється в 1 бал, відповідь «іноді» - у 2 бали, відповідь «часто» - у 3 бали. Максимальна кількість балів за даною методикою становить 54 бали.

Стресостійкість у даній методиці передбачає 9 рівнів (від «дуже низького» до «дуже високого»). Чим більша сумарна кількість балів, тим нижча стресостійкість і навпаки. Якщо в досліджуваного 1-й і навіть 2-й рівень, то йому необхідно кардинально змінювати свій спосіб життя. На підставі отриманих даних ми можемо виділити тільки 7 рівнів стресостійкості в досліджуваній групі (від 3-го рівня «нижче за середній» до 9-го рівня «дуже високого»). Перші два рівні не були виявлені в жодного

респондента. Тільки 12% опитаних продемонстрували рівні «нижче за середній» та «трохи нижче за середній». Отже, ці студенти піддаються як психологічному, так і фізіологічному впливу негативних подій, конфліктів і тому отримують стрес, але намагаються боротися з ним чи запобігти йому. Наступний аналіз результатів показав, що середній рівень стресостійкості характерний для 16% опитаних студентів, які схильні до стресових ситуацій, хоча потрапляють у них не завжди. Найбільшу частку склали респонденти з рівнями стресостійкості «трохи вище за середній» (42%) та «вище за середній» (24%), що свідчить про те, що такі особи є досить стресостійкими, вони дотримуються гармонійного способу життя, окремі невдачі не виступають стресовими ситуаціями, але іноді все ж вони схильні до стресу. Високий і дуже високий рівні стресостійкості виявлені тільки у 6% опитаних студентів. Слід зазначити, що найвищу стійкість до стресу виявили студенти відділення «Правознавство». А також на основі досліджень можна зробити висновок, що адаптація студентів до стресових впливів має прогресивну динаміку з першого до четвертого курсів, що обумовлено формуванням особистісних адаптаційних ресурсів студентів.

Життя студентів другого курсу тісно пов'язане з їх інтенсивним залученням до всіх форм організації навчання та виховання в коледжі, це період найбільш напруженої освітньої діяльності студентів, який закінчується складанням зовнішнього незалежного оцінювання. Студенти отримують загальноосвітню підготовку, що сприяє формуванню їхніх широких культурних запитів та інтересів. Процес адаптації студентів до умов навчання в коледжі загалом завершується.

Третій курс для студентів - це реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження практики. Для поведінки студентів характерний інтенсивний пошук раціональніших шляхів і форм професійної підготовки, відбувається суттєва трансформація системи ціннісних орієнтацій особистості, переоцінка сенсу життя. На четвертому курсі – перспектива близького закінчення коледжу формує в студентів чіткі практичні настанови на майбутній різновид діяльності чи подальшого навчання в закладах вищої освіти. Показником успішності розвитку студента на цьому етапі є професійна ідентифікація, розвиток здібностей до професійної самопрезентації, конкурентоспроможності на ринку праці.

Таким чином, становлення стресостійкості студента – це складний процес переборення труднощів, протиріч, вирішення яких допомагає студентам в оволодінні освітньою діяльністю.

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Волошина Тетяна Віталіївна

студентка НПУ імені М.П. Драгоманова

tanya.voloshyna12@gmail.com

Науковий керівник –

к. псих. наук, доц. Кучеренко Є.В.

Сьогодні в сучасному світі існує велика тенденція у розвитку людини в усіх напрямках: економічному, соціальному, культурному, освітньому та в багатьох інших. А шлях до розвитку починається з особистості, яка здатна нестандартно і якісно вирішувати існуючі проблеми на будь-якому рівні, пропонувати нові шляхи їх вирішення та втілювати свої ідеї в життя.

Як ніколи на державному рівні підтримується питання розвитку креативних здібностей учнів, індивідуалізацію їх освіти та схильності дітей до творчої діяльності, розвитку їх творчого начала. Адже саме учням після завершення навчання доведеться розвивати економіку нашої держави на інноваційній основі, відроджувати національну культуру тощо. Відповідно до такої мети, державні органи України розробили низку нормативних документів («Концепція профільного навчання в старшій школі. Наказ МОН України № 1456 від 21. 10. 2013 // Трудова підготовка в сучасній школі. – 2013. – № 10. – С. 2–10.»; Упровадження допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів: методичні рекомендації МОН України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України № 19, 20, 21, жовтень 2008 р. – С. 3 – 9» та інші).

Саме уява є основною складовою творчості, одним з основних її елементів. Уява за своєю природою є вищою психічною діяльністю людини. Адже уява постає як антонім до банального, зрозумілого. Уява – це надзвичайне почуття новизни, неоціненно важлива якість людині у прагненні створити нове. Саме творча уява вимальовує нові, оригінальні образи та ідеї. Саме вона доповнює творче мислення і, взаємодіючи з ним, становить основу людської творчості.

Відповідно, важливість розвитку уяви у молодшого школяра, індивідуальних особливостей дитини, її творчих здібностей, а пізніше у підлітка, юнака, дорослої людини, мають вплив на розвиток суспільства в державі і світового співтовариства у цілому.

Уява – найважливіший пізнавальний процес, який входить до складу будь-якого творчого акту. Разом із творчим мисленням продуктивна уява становить єдиний контекст творчого розвитку людини на правах його самоцінних творчих. Вона пов'язує інтелектуальне й емоційне життя особистості, пронизує всі види діяльності, залучається до системи

найсуттєвіших когнітивних утворень суб'єкта.

Уява в молодшому шкільному віці – це один з найважливіших психічних пізнавальних процесів. Справжнє засвоєння будь-якого навчального предмета неможливе без активної діяльності уяви, без уміння уявити те, про що пишеться в підручниках, про що говорить вчитель [2, с. 66].

В молодшому шкільному віці уява розвивається особливо інтенсивно. Цьому сприяє процес навчання і виховання, в ході якого школяр і ознайомлюються з дуже широким колом предметів та явищами навколишнього світу.

Уява молодших школярів спирається на вже досить значний життєвий досвід і на знання. Уява розвивається так, що створювані образи все більше співвідносяться з практикою [2, с.159].

Тут слід зазначити те, що довгий час в психології існувало припущення, згідно з яким уява більш продуктивна в дитинстві, а з віком підпорядковується інтелекту і згасає. Однак Л. Виготський показав неспроможність таких позицій. Усі образи уяви, якими химерними б не здавалися, ґрунтуються на уявленнях і враженнях, отриманих в реальному житті. І тому досвід дитини бідніший, ніж досвіддорослої людини. І навряд чи можна говорити, що уява дитини багатша. Просто іноді, не маючи достатнього досвіду, дитина по-своєму пояснює те, з чим має справу в житті, і ці пояснення часто здаються несподіваними і оригінальними [1, с. 23].

У дітей уява формується в грі, і спочатку не відділяється від сприйняття предметів і виконання з ними ігрових дій. У дітей 6–7 років уява вже може спиратися і на такі предмети, які зовсім не схожі на заміщувані.

Поступово необхідність у зовнішній опорі зникає і відбувається інтеріоризація – перехід до дії з предметом, якого насправді немає, до ігрового перетворення предмета, до надання йому нового сенсу і планування дій з ним у розумі, без реальної дії. Це і є зародженн яуяви як особливого психічного процесу. Особливістю уяви молодших школярів, яка проявляється в навчальній діяльності, спочатку теж є опора на сприйняття (первинний образ), а не на представлення (вторинний образ).

С. Рубінштейн стверджує, що уява пов'язана з нашою здатністю та необхідністю творити нове. Уява – це перетворення даного, здійснюване в образній формі. У дитині природним чином поєднуються як мінімум два напрямки, дві течії процесу уяви: відтворення і перетворення, репродукція і вільна творчість.[3, с. 48].

Отже, сучасна школа, ставлячи перед учнями нові пізнавальні і практичні задачі, озброюючи їх засобами розв'язання цих задач, має забезпечити передування навчання розвитку, тобто спиратись не лише на актуальні досягнення (навченість учня), а й на потенційні можливості (навчальність).

Навчання впливає на розвиток молодших школярів і своєю

організацією, оскільки саме вона визначає форми їхнього колективного співжиття, спілкування між собою, з учителем та з навколишнім світом.

Список використаної літератури:

1. Богоявленская, Д.Б. Диагностика становления творческой личности [Текст] / Д.Б.Богоявленская Психодиагностика и школа / Отв.ред. К.М.Гуревич. - Таллинн, 1980. - 180 с.
2. Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей [Текст] / Д.Б.Богоявленская. - М.: Академия, 2002. - 371 с.
3. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. Глава IX. Уяву. Електронний варіант статті. 2005. Р

ЛОГОТИП УКРАЇНИ ЯК КУЛЬТУРНИЙ СИМВОЛ КРАЇНИ

Гончарова Катерина Максимівна

*студентка НПУ імені М.П. Драгоманова,
III курс, спеціальність «Культурологія»*

Науковий керівник –

к. екон. наук, доцент Калита Т.В.

Державний символ України – жовто-блакитний прапор та тризуб, це символ суверенної країни. Також, символом багатьох країн є типові асоціації, які виникають у іноземців. Наприклад, Франція асоціюється із Ейфелевою вежею та круасанами, Велика Британія із королевою тощо. У такому разі Ейфелева вежа та британська королева стають символами своїх держав, до того ж, більш відомі світові, ніж державні прапори. Такі символи країн утворились самі собою, а не були створені штучно.

Наразі Україна не має свого символу, відомого за кордоном. Позитивний символ держави, на нашу думку, має перетворитись у логотип. Метою даних матеріалів є культурологічний розгляд логотипу як образу сприйняття держави.

Образ як фактор впливу на сприйняття України громадянами інших держав мав би містити у собі позитивний зміст та викликати довіру. М. Гайдеггер у філософському есе зазначає про символи таким чином, що вони несуть у собі одиничний, особливий зміст частки буття, який здатний поєднуватись з іншими такими ж частками та утворювати єдине ціле. [1] Наомі Кляйн у своїй праці «Nologo», натомість, застерігає про негативний зміст процесів логотипізації та брендингу. У працях В.Й. Антонова висуваються ідеї, пов'язані з обґрунтуванням бінарно-видового характеру символу, з виділенням у ньому двох основних підтипів - формалізованого (знака) і образотворчого (символічного образу); по суті, пропонується своєрідна інтерпретація співвідношення символу зі знаком і чином. [3].

Проблемним це питання робить те, що для співіснування та співпраці з іншими країнами потрібен образ, який займає одну з провідних ролей серед ідентифікаторів країни як бренду і стає потужним інструментом бренд-комунікацій. [4]. Образ як фактор впливу на сприйняття України громадянами інших держав мав би містити у собі позитивний зміст та викликати довіру.

Кабінетом міністрів України було ініційовано розробити свій логотип у травні 2018 року. За підтримки британського уряду було проведено дослідження, як сприймають Україну за кордоном. За його результатами виявилось, що три найпопулярніші асоціації з Україною – це «корупція», «революція» та «бойові дії» [5].

Люди, які не були в Україні жодного разу, бачать українців закритими, агресивними та нетолерантними. Цей образ сформовано здебільше з того, що вони бачать і чують у новинах. З такою репутацією важко привабити в країну інвестиції та туристів. Але ті, хто був у нас хоч раз, змінюють свою думку і відзначають гостинність українців, чудові краєвиди, культуру та архітектуру [5].

Таким чином, щоб змінити негативну думку про країну, потрібно було розробити логотип, який відображає гостинність та багато цікавих та живописних місць для відвідування розвинутої сучасної держави. В основі бренду закладено слово «зараз», за словами розробників, це найголовніше слово для українця. «Вони не чекають, не бояться. Вони діють та створюють саме зараз нові компанії, нові прогресивні бізнеси, нові кафе, ресторани, фестивалі, нові заводи, нові креативні академії та інноваційні технопарки.»

Мінімалізм логотипу робить його зручним для застосування у будь якій сфері. «Новий брендинг України – динамічний, відкритий і позитивний. Логотип вийшов саме таким, тому що ми хотіли ніби «підкреслити» жовтим маркером головне слово повідомлення – NOW. А синій елемент за формою нагадує сповіщення, які ми бачимо в соцмережах» [5].

Можна відзначити, що розроблений логотип є багатофункціональним, але, ми вважаємо, що існувати тривалий відрізок часу він не зможе.

За працею Д. Г. Михайлиної І. В. Роговська-Ішук [6] логотип, це більше ніж символ торгової марки, фірмового стилю продукцію чи, у нашому випадку, країни. «Додатковими завданнями логотипу є впровадження у масову свідомість готового блоку пам'яті, наповнення асоціативним та мотиваційним змістом, додатковими сенсорними якостями, механізмами створення цілісного образу.»

У межах окресленої нами теми було розглянуто роботи філософів, таких, як Гайдеггер. Також було проаналізовано роботи В.Й Антонова та Наомі Кляйн.

Таким чином, ми вбачаємо необхідність не зупиняти процес розробки логотипу України на досягнутому. Зважаючи на культурологічний, історичний, філософський, економічний та політичний чинники потрібно формувати логотип, як масштабний світовий символ, який несе, позитивне

для України, змістове наповнення.

Література

1. Гайдеггер М. Исток художественного творения [Електронний ресурс] / Мартін Гайдеггер // Академический проект. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/743333/>
2. Наоми Кляйн - No Logo. Люди против брендов [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://baumands.files.wordpress.com/2011/02/28_no_logo.pdf.
3. В.И. Антонов – «Символ как культурологическая категория» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://enc.biblioclub.ru/Termin/1523138_Antonov.
4. Колесникова В.О. «ЛОГОТИП КАК ИНСТРУМЕНТ БРЕНД-КОММУНИКАЦИЙ» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uNIg2Lf2nVgJ:https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/10/21/kolesnikova_v.o._g._saratov_logotip_kak_instrument_brend-kommunikaciy.docx+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
5. Офіційний сайт брендингової компанії [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://banda.agency/ukrainenow/>
6. І. В. Роговська-Ішук - «АЛЬТЕРНАТИВНІ ФУНКЦІЇ ЛОГОТИПУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2017/v1-2/NV-2017-v1-2_45.pdf

СВІТ ОСОБИСТОСТІ ЯК СВІТ КЛЬТУРИ

Гошко Оксана Володимирівна
ст. викл. кафедри СГН УАД
ohoshko@ukr.net

Феномен культури, як і феномен особистості, останніми роками привертає увагу широкого кола дослідників. Осмислення суті культури і структури соціокультурного комплексу, природи особи та її залученості у культурну творчість — ось далеко не повний перелік проблем, філософів, що хвилюють сьогодні, і культурологів, педагогів і психологів, етнологів і мистецтвознавців.

Автор вважає, що саме філософський підхід до позначених вище питань з урахуванням аналізу і узагальнення досягнень інших конкретних наук може дати позитивні результати, сприяючи створенню цілісної концепції особи, формуванню оптимальних умов і передумов її самореалізації.

Специфіка філософського підходу до феномену особи полягає в тому, що на відміну від педагогіки, соціальної і індивідуальної психології, особа розглядається в її динаміці, а в становленні особи бачиться перехід від самопізнання — через самосвідомість і самоідентифікацію — до самореалізації шляхом вирішення її внутрішніх («буття для себе») і зовнішніх («буття для інших») суперечностей. Зрозуміло, філософський підхід не виключає використання філософом результатів, дефініцій і

метатеоретичних установок інших наук, що вивчають особу як об'єкт свого професійного дослідження.

Одна з найважливіших власне філософських проблем — визначення онтологічного статусу особи в історико-філософському контексті. Як попередню схему аналізу можна виділити ряд концепцій в історії філософії, які так чи інакше характеризуються якісно-специфічними уявленнями про особу:

1. У епоху античності особа — це маска або «персона», проекція на людину соціальних запитів і потреб.

2. У середньовічній (перш за все християнській) філософській традиції особа виступає як особлива суть людини та інтерпретується як деформована першородним гріхом «подібність» особи Бога.

3. Для епохи Відродження характерна спроба синтезу античного і середньовічного уявлень про особу. Особа кваліфікується як вільний (і, по суті, самодостатній) індивід, що володіє самосвідомістю, піднесеним прагненням до самореалізації через освоєння, переосмислення і творчу інтерпретацію античної і середньовічної культурної спадщини.

4. У німецькій класичній філософії під особою розуміється той, що володіє розумом і що підкоряється етичному закону індивід, який стає особою завдяки самосвідомості (Кант) і прагненню до свободи і Абсолютного Розуму (Гегель).

5. Марксистське трактування полягає в тому, що особа визначається як стійка система соціально-значущих рис (ознак, характеристик), що «вписують» індивіда в члени того або іншого суспільства або якої-небудь соціокультурної спільності людей.

6. Сучасні західні філософи в основному розглядають особу як людину («Надлюдину»), що володіє волею до самореалізації, навіть ціною відмови від загальнолюдських культурних, перш за все, етичних норм (Ніцше); деякі з них характеризують особу як людину, «травмовану» культурою і що долає культурний диктат в процесі сублімації, — єдиному вільному від неврозів процесі самореалізації (Фрейд), визначають особу як «текст, який сам себе інтерпретує» (філософська герменевтика).

Зрозуміло, в новий час існували інші трактування особи. Свої думки з цього приводу висловлюють і представники різних філософських течій XIX — XX вв. (філософська антропологія, антропокосмізм, фрейдомарксизм і ін.), але вони або достатньо традиційно вирішують проблему особи і її самореалізації, або роблять це настільки оригінально, що верифікувати їх постулати (наприклад, в теософії) і перевірити саму можливість проklamованих авторами установок на самореалізацію особи в рамках філософського раціоналізму поки є неможливо.

Різноманітні інтерпретації ролі особистості в історії культури і осмислення складного внутрішнього світу самої особистості як якогось особливого світу дозволяють припустити, що саме особистість є необхідною, а можливо, і визначальним моментом існування культури. Але у такому разі

історія культури (перш за все європейської) — це історія розвитку уявлень про природу людини, про становлення її особистістю, тобто оптимально розвиненим індивідумом, що володіє (наскільки дозволяє рівень даної культури) самосвідомістю, самооцінкою і прагненням до духовно-етичної самореалізації.

Трагічні історичні колізії, багато соціальних катаклізмів і духовні кризи, а також конфлікти «батьків і дітей», особистості і суспільства нерідко виникали у зв'язку із зміною особистісних ідеалів і нерозривно пов'язаних з ними норм поведінки. У цьому сенсі кожна історична епоха народжує свою культуру, а кожна культура формує пріоритетний для даного суспільства тип особи. При цьому фіксується і конкретний особовий ідеал, зв'язаний, як правило, з соціальним ідеалом даної епохи і переважаючими в даному суспільстві формами духовності, системою духовних цінностей і пріоритетів. На основі останніх у свою чергу складається специфічна ментальність людини, на якій часто будується і менталітет суспільства.

Проте і сам світ особистості також може бути представлений як особливий і цілісний «світ культури», де проявляють себе іманентні параметри духовного буття особистості, що дозволяють їй реалізувати себе не тільки завдяки суспільству, але іноді і всупереч йому.

Особливу роль в становленні смислової характеристики особистості відіграє феномен духовності. Сам по собі він достатньо складний, оскільки вельми важко фіксується в традиційно прийнятих логічних конструкціях. В процесі самоудосконалення людина проходить складний і суперечливий шлях розвитку від стану індивіда до особистості. При цьому мається на увазі не процес чисто психологічного його перетворення, але зміни в духовності індивіда, тобто перш за все — в його етично-культурному стані. Послідовно засвоюючи культурний досвід людства, індивід удосконалює свої сутнісні сторони — фізичну, інтелектуальну і духовну — у напрямі свідомого особового культурного зростання.

Результатом такого самоудосконалення стає утворення в свідомості індивіда його особистої сфери духовної культури («світу культури»), що приводить індивіда до відчуття свободи, що переживається ним як особливий, духовно-психологічний стан.

Становлення духовного світу особистості проходить через ряд ступенів, створюючих своєрідну ієрархію соціокультурних потреб особистості :

1) матеріальні потреби (потреби індивіда), в які входять не тільки основні біологічні потреби, — їжа, одяг, житло, — але і прості соціальні потреби — прагнення до багатства і накопичення, поглищеність цілком пристроєм власного побуту. За умови самосвідомості і самореалізації людини тільки на цьому рівні, він залишається просто індивідом (міщанином, обивателем, споживачем);

2) соціальні потреби, що припускають формування у людини складнішої сфери спілкування, що створює для неї ширший спектр

можливостей самореалізації. Сюди входять потреби в пізнанні, праці і спілкуванні; їх задоволення безпосередньо впливає на соціалізацію індивідуальності, що стає, сприяючи адаптації людини до соціальних інтересів і запитів;

3) духовні потреби, що включають практично весь спектр духовних запитів особистості, але при домінуючій ролі філософський-етично-релігійних потреб.

Підводячи підсумки аналізу проблеми, сформульованої на початку, можна зробити наступні висновки:

1. Світ зрілої і самодостатньої (у творчому сенсі) особистості — це унікальний світ культури, в якому засвоєння особистістю основних елементів духовної культури (етичних норм, філософських істин, релігійних ідей, наукових знань, естетичного смаку і ін.) супроводжується їх перетворенням в осмислені нею і життєво важливі для неї парадигми буття.

2. Особистість виступає в суспільстві як «людина для себе» (Е. Фромм), протиставляючи світусоціуму як системі загальнолюдських цінностей і пріоритетних соціокультурних норм створені нею унікальні культурні цінності; вони, будучи визнані і включені в існуючу культуру, стають її новими парадигмами.

3. Сама особистість є «витвором культури» — складним соціокультурним феноменом. Поняття «особистість» не тотожне поняттям «людина» і «індивідуальність», але служить завершуючою стадією саморозвитку індивідом своїх необхідних сутнісних потенцій.

4. Становлення особистості і розвиток духовності здійснюється відповідно до закону піднесення потреб індивіда і пов'язаної з його функціонуванням ієрархії соціокультурних потреб особистості.

5. Уявлення про особистість в історії філософії і культури зазнало значної еволюції, розвиваючись від «особи-личини», маски, до вільної, унікальної і творчо реалізуючої себе особистості (етично-розумній індивідуальності, що вільно виявляється).

6. Історію філософії і культури можна розглядати як історію розвитку уявлень про природу людини і процес її особистісного становлення. Іншими словами, епоха формує свою культуру, а будь-яка культура виробляє свій особистісний ідеал, на основі якого і формуються пріоритетні для даного суспільства типи особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз./ Л.В.Губерський, В.П.Андрущенко, М.І.Михальченко — Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К.: Знання України, 2002.

2. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія/ В.Москаленко.- К.:Фенікс.2013.

3. Проблема человека в западной философии./ Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. М.: Прогресс, 1988.

4. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир — эпоха Просвещения / Редкол.: И. Т. Фролов и др.; Сост. П. С. Гуревич. — М.: Политиздат, 1991.

MAŁA BIBLIOTEKA W JEDNEJ KSIĄŻCE – RĘKOPIS UNIWERSYTECKI Z XV WIEKU

Dziemski Wiktor,

doktorant na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków

w.dziemski@gmail.com

Promotor – dr hab. Anna Wasyl

Biblioteka Jagiellońska posiada jedną z największych i zarazem najstarszych kolekcji rękopisów w Polsce. Jej powstanie wiąże się nierozdzielnie z założeniem (a także odnowieniem) *studium generale* w roku 1364. Dyplom fundacyjny króla Kazimierza Wielkiego mając doniosłe znaczenie wprowadza Polskę do wielkiej międzynarodowej rodziny uniwersyteckiej kładąc ponadto podwaliny pod usamodzielnienie się Polski w dziedzinie kultury umysłowej i nauki [1, s.11]. Powstały, nie bez trudności, uniwersytet w swoich początkach składał się z trzech wydziałów: sztuk wyzwolonych, prawa i medyny. Warto podkreślić przy tym, iż najwięcej, bo aż 8 było katedr prawa – w tym 5 prawa rzymskiego. Świadczy to o celu, jakiemu przyświecało założenie uniwersytetu przez Kazimierza Wielkiego. Liczne były również powiązania krakowskiego *studium* z osobą króla, o czym świadczy zapis z jednego z najstarszych uniwersyteckich rękopisów, jakie zachowały się do dziś. W kolofonie tekstu *Expositio super libellum De regimine principum* skryba zapisał: *in die s. Thome apostoli hora vesperarum in castro Cracoviensi seu in Universitate Studii a. d. 1367 per manus cuiusdam studentis nomine etc.* [14, s.493-494]. Tak więc u swoich początków uniwersytet mieścił się na zamku wawelskim, blisko króla, a zarazem ośrodka dyspozycyjnego władzy państwowej, co stanowi zjawisko raczej niespotykane w dziejach uniwersytetów średniowiecznych. Można przy tym spotkać się z opinią, że w struktury *studium generale* włączone zostały funkcjonujące już wcześniej: szkoła katedralna i szkoła przy kościele Mariackim [10, s.143]. W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej znajdują się jeszcze co najmniej dwa rękopisy, które używane w samych początkach uniwersytetu. Mowa u o BJ 813 z nieco humorystycznym kolofonem [...] *finiti et conscripti per manus Joannis de Hassia, oriundum de Byscoffhusin sito circa Werram a.d. 1368 Cracovie in s. die Leonardi post prandium in mente. Heu male finiu quia scribere non bene scivi*, a także o BJ 5278, gdzie *Summa Reimuundi* przepisana została *in vigilia gloriose virginis Dorothe, per manus Alberti Cracoviensis studentis sub anno Domini 1369*. Do dziś przechowały się również inne rękopisy, które z pewnością używane były na uniwersytecie, jednakże brak danych wewnętrznych nie pozwala na ich dokładniejszą datację. Są to na przykład tekst medyczne w BJ 814, 815, 816. Badacze uważają, że mogły być one wykorzystywane na podstawowych wykładach wydziału medycyny [16, s.15-20]. Przy czym profesorami tego wydziału byli prawdopodobnie królewscy lekarze, których imiona przekazane zostały w opisie ostatniej choroby króla Kazimierza [6, s.20].

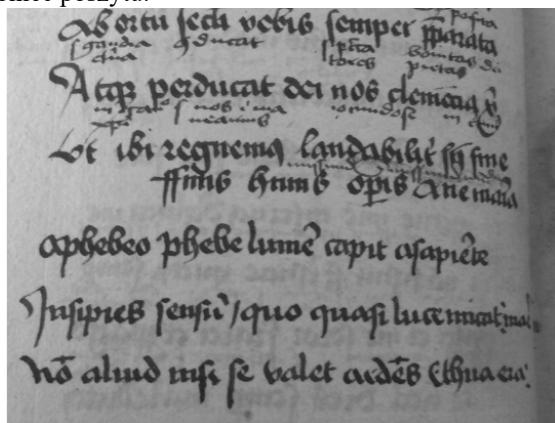
Wspomniane powyżej rękopisy stanowiły trzon powstającej biblioteki uniwersyteckiej. Wiele z nich stanowi dary czy zapisy testamentowe profesorów i studentów krakowskiego *studium generale*. Liczba ksiąg systematyczne powiększała się od czasu odnowienia Uniwersytetu w roku 1400 r. Wtedy to do biblioteki zaczęły napływać księgozbiory przechowywane przy kolegiach i bursach. Informacje na ten temat często znajdują się w notach proveniencyjnych. Wymienić można by tu pierwszych mistrzów krakowskich: Mikołaja Wigandę, Jana Isnera, Stanisława de Skarbimira, bakałarza mistrza Alberta i wielu innych [14, s.I]. Obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej znajduje się około 440 rękopisów z XIV i około 1240 rękopisów z XV w. Wśród nich znajdują się wspomniane wyżej rękopisy użytkowe służące zarówno studentom jak i profesorom. Pamiętać przy tym należy, iż manuskrypty tego rodzaju miały niewielkie szanse na przetrwanie aż do naszych czasów. Wpływało na to wiele rozmaitych czynników. Rękopisy te były często przepisywane przez uczniów lub profesorów na własny użytek, co wpływało na ich wygląd i trwałość. Zdarzało się, iż były to luźne zbiory notatników-składek, nie wszytych w okładki [11, s.83]. Z czasem więc mogły z łatwością ulec rozproszeniu. Ponadto były stale w użyciu, przekazywane z ręki do ręki przez wiele lat. Użytkownicy dodawali swoje komentarze, a czasem dowolnie zmieniali skład danego rękopisu, tworząc klocek składający się akurat z takich dzieł, które były chwilowo najbardziej potrzebne. Nie były to przy tym rękopisy szczególnie ozdobne, której jako takie posiadałyby dużą wartość, a więc byłby pieczołowicie strzeżone. Wszystkie te uwarunkowania, których liczbę można by jeszcze dalej mnożyć, wpłynęły na fakt, iż tylko ułamek tego rodzaju rękopisów użytkowych zachował się do naszych czasów. Tym bardziej więc manuskrypty te zasługują na uwagę i pogłębione badania. Zwłaszcza, że za ich pośrednictwem dostępne stają się informacje odnoszące się do jednego z kluczowych fenomenów kultury europejskiej – uniwersytetów.

Artykuł ten poświęcony jest jednemu z takich właśnie rękopisów, który znajduje się obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej. Jest to „klocek” z drugiej połowy XV wieku opatrzony sygnaturą BJ 2141. Składa się z 322 kart podzielonych na 8 odrębnych jednostek kodykologicznych [4, s.57]: I ff. 1–72; II ff. 73–81; III ff. 82–103; IV ff. 104–210; V ff. 211–224; VI ff. 225–285; VII ff. 286–296; VIII ff. 297–322. Jak to było w zwyczaju w środowisku uniwersyteckim, spisany został bastardą i kursywą [11, s.88]. W części I i VII pojawia się ręka tego samego skryby. Rękopis ten nie posiada współczesnego opisu katalogowego, dlatego przedstawiona zostanie jego zawartość prezentująca wyniki badań i informacje z katalogu Władysława Wisłockiego:

Karty	Zawartość
1. ff. 1r–24r	<i>De moribus statum diversorum</i> Wisłocki <i>Titulus Venerabilis mgri Eginus, prothonotaris curie imperialis, de statu homini<s> tractatus</i>
2. ff. 24v–28v	<i>De die iudicii</i> Wisłocki <i>Tractatus Bernardi de die iudicij, cum commento</i> f. 28v <i>Finis huius operis ave maria</i>
3. f. 28v	<i>Liber parabolarum Alani</i>
4. ff. 29r–37v	Marcin z Bragi <i>De quattuor virtutibus</i> Wisłocki <i>Seneca De quattuor virtutibus, cum commento</i>
5. f. 38r–v	Introductio in opus Notationes minoris momenti
6. ff. 39r–64r	Wergiliusz <i>Eclogae</i> Wisłocki <i>Vergili Maronis Eclogae I X, cum commento</i>
7. ff. 64v–72r	<i>De Priamo et Tisbe</i> Wisłocki <i>Tidericus intitatur de Priamo et Tisbe</i>
8. f. 72v	Notationes minoris momenti
9. ff. 73r–78v	<i>De Lupo</i> Wisłocki <i>Incipit libellus luparius w rękopisie nadpisane inną ręką</i> <i>Lupanarius</i>
10. ff. 79r–81v	Horacy <i>Carmen saeculare</i> Wisłocki <i>Quinti Flacci Horacy carmen seculare feliciter incipit cum commento</i>
11. ff. 82r–102v	Cyceron <i>Epistulae ad familiares</i> Wisłocki <i>M.T Ciceronis epistulae ad familiares</i>
12. f. 103r–v	Notationes minoris momenti
13. ff. 104r–209r	Godfryd z Vinsauf <i>Poetria nova</i> Wisłocki <i>Incipitur Ganifredus cum commento</i>
14. ff. 209v–210r	<i>Dicta et variae sententiae</i>
15. ff. 212r–215v	Eneas z Silvio Piccolomini <i>Epistula</i> Wisłocki <i>Epistola Enee Silvii poete laureati sive publīi pape Secundi de amoris remedio</i>
16. ff. 215v–224v	Gasparino Barzizza <i>Epistolae perbreves</i> Wisłocki <i>Epistole Gasparini perbreves incipiunt feliciter</i>
17. ff. 225r–244v	Maximianus <i>Elegiae</i>

18. f. 246r	Lorenzo Valla <i>Elegantia</i>
Wisłocki <i>Bonus Accurius Pisanus salutem dicit plurimam Magnifico equiti aurato et sapientissimo ac primo ducali secretario, Ciacho Simonete; Excerpta de libris Elegantiarum Laurentii Valensis</i>
19. ff. 247r–283v	Agostino Dati <i>Elegantiolae</i>
20. ff. 286r–290v	<i>Decalogus Metricus</i>
Wisłocki <i>Sequitur Preceptum I–X</i>
21. ff. 291r–295r	Aurelius Prudentius Clemens
<i>Dittochaemum</i>
Wisłocki <i>Incipit Prudentius</i>
22. ff. 297r–322r	<i>Palestra de victoria Christi</i>
23. f. 322v	Adnotationes minoris momenti

Trzeba najpierw zwrócić uwagę na nieścisłości zawarte w katalogu Wisłockiego. Zrozumiałe jest, iż musiały one powstać przy ogromie pracy, jaki został wykonany przy okazji badań przeprowadzonych nad rękopisami znajdującymi się w Bibliotece Jagiellońskiej. Wisłocki pomija dzieło Alana z Lille *Liber parabolarum*, które zaczyna się na f. 28v zaraz po kolofonie *Finis huius operis ave maria* kończącym *De die iudicii*. Skryba zapisał jedynie pierwsze trzy wersy, a na f. 29r znajduje się pisany inną ręką tekst Marcina z Bragi *De quattuor virtutibus*. Łatwo było więc pominąć *Liber parabolarum*, zwłaszcza, że jego początek nie został oznaczony w sposób czytelny. Analiza składek rękopisu wykazuje, że powodem urwania się tego tekstu nie był brak papieru ani koniec poszytu.

BJ 2141 f. 29r Źródło: Zdjęcie własne

Wspomniane wcześniej dzieło Marcina z Bragi Wisłocki przypisuje,

zresztą zgodnie z tym co zostało napisane przez skrybę w incipicie, Senece. Ten błąd w atrybucji był powszechny aż do czasów Erazma z Rotterdamu, który przy okazji wydania tekstu *De quattuor virtutibus* stwierdził: „haec nimirum Christianismum olet” [8, s.39]. Znałe są powody tego zjawiska. Otóż Marcin z Bragi przygotowując swoje traktaty, obficie korzystał z dzieł Seneki, których był wielkim znawcą. Tekst *Formula vitae honestae*, bo tak pierwotnie nazywało się dzieło biskupa Bragi, dedykowany był królowi Swewów – Mironowi. Jednak, gdy w średniowieczu zaginął początkowy fragment, na podstawie treści i języka, za autora uznano Senekę. Tytuł uległ zmianie już w czasach Izydora z Sewili, gdy upowszechniła się nazwa *De quattuor virtutibus cardinalibus* [9, s.204-234].

Błąd popełniony został również w przypadku pozycji numer 18. Na karcie 246r faktycznie znajduje się początek traktatu Lorenza Valli, jednak już na 247r znajduje się nie dalsza część *Elegantiarum libri* tylko *Elegantiolae* Augustyna Datiego. Do pomyłki doszło pewnie gdzieś na drodze transmisji tekstu. Wpłynęły na to zapewne zbieżność tytułów i materii, jakiej poświęcone są oba dzieła. Ponadto jeśli tekst został przepisany w Polsce tym łatwiej było o błąd. Traktat Valli powstał w roku 1449 [5, s.673], zaś Datiego nieco później bo w roku 1471 [7, s.378]. O ile więc wiadomości o tym pierwszym dziele mogły być już dość rozpowszechnione, choćby za pośrednictwem Polaków wracających ze studiów na jednej z włoskich uczelni, o tyle w przypadku Datiego, możemy mieć do czynienia z pierwszą kopią tego tekstu na naszych ziemiach, jak to podkreśla Stopka [13, s.150].

W katalogu Wisłockiego zabrakło jeszcze znajdującego się na kartach 297r–322r traktatu *Palestra de victoria Christi*, który stanowi dość swobodną parafrazę Ewangelii Nikodema. Zastanawia pominięcie tego tekstu, który był dość popularny w Polsce. Świadczy o tym choćby proveniencja rękopisów, w których się znajduje. W swoich badaniach przyjrzał się im Brückner [2, s.21].

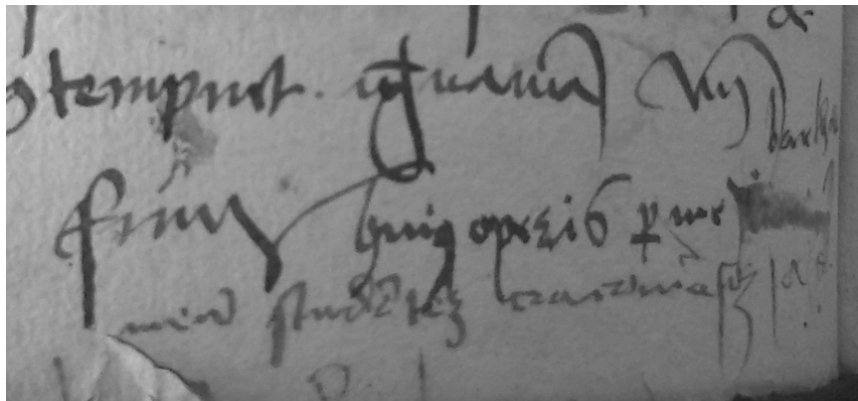
Przechodząc teraz do analizy treściowej samego rękopisu, można podzielić go na grupy przy zastosowaniu kryterium chronologicznego. I tak pierwszą grupę stanowić będą dzieła autorów antycznych. W bloku BJ 2141 jest ich sześć: *De quattuor virtutibus* Marcina z Bragi, *Eclogae* Wergiliusza, *Carmen Saeculare* Horacego, *Epistulae ad familiares* Cyncerona, *Elegiae* Maksymiana i *Dittochaëum* Prudencjusza. Są więc to pisarze końca republiki i początku pryncypatu, jak i chrześcijanie w osobie biskupa Bragi i Prudencjusza, a także „w pewien sposób ostatni z rzymskich poetów” [12, s.125] – Maksymian. Jeśli zaś chodzi o gatunki to występuje traktat filozoficzny, epistolografia i różne odmiany tekstów poetyckich.

Druga grupa to teksty średniowieczne, których w rękopisie znajduje się najwięcej. Na początek anonimowe *De moribus statuum diversorum* i *De die iudicii*, dalej *Liber Parabolarum* Alana z Lille, *De Priamo et Tisbe*, pseudoowidiańskie *De Lupo*, *Poetria nova* Godfryda z Vinsauf, *Decalogus Metricus* i *Palestra de victoria Christi*. Jest to w sumie 8 tekstów, z których większość odwołuje się od tematyki religijnej, wszystkie zaś posiadają wartość dydaktyczną. Posługiwano się nimi tak w nauce moralności i wiary

chrześcijańskiej, jak i zagadnień związanych z gramatyką, retoryką i poetyką.

W rękopisie BJ 2141 znajdują się również teksty autorów humanistycznych, które stopniowo odgrywały coraz większą rolę w nauczaniu uniwersyteckim. Grupa ta jest stosunkowo nieliczna i składa się z 3 dzieł: *Epistola* Eneasza Silvio Piccolominiego, *Epistolae perbreves* Gasparino Barzizy i *Elegantiole* Augustyna Datiego. Co ciekawe tych trzech autorów chwali za ich wymowę nie kto inny jak Erasmus z Rotterdamu w swoim liście do Korneliusza Gerarda z Goudy [3, s.139-140]. Jak przystało na twórców humanistycznych autorzy ci inspirację i wzorce czerpią z rzymskich klasyków. Listy Barzizy osadzone są w realiach starożytnego Rzymu, tylko czasami odwołują się do czasów współczesnych autorowi. *Elegantiole* jako podręcznik gramatyki podaje liczne przykłady zwrotów łacińskich zaczerpniętych z dzieł Cyserona, Terencjusza i Aulusa Geliusza [17, s.146]. Traktat Piccolominiego w formie nie wielkich rozmiarów listu zyskał popularność pod owidiańskim tytułem *De remedio amoris*.

Rękopis BJ 2141 składa się z wielu różnych części, zarówno pod względem czasu powstania jak i gatunku. Wspólnym mianownikiem łączącym te wszystkie dzieła jest ich zastosowanie. Część z nich jak np. *Decalogus metricus*, *Liber parabolarum* czy *Elegantiole* mogła być z powodzeniem stosowana już na poziomie szkół parafialnych czy katedralnych [13, s.145]. Jednakże z tych dzieł korzystano także z powodzeniem na niższym etapie edukacji uniwersyteckiej, ponieważ część studentów nie była odpowiednio przygotowana [15, s.264] Wiele faktów potwierdza również wykorzystywanie pewnych partii rękopisu BJ 2141 na uniwersytecie. Są to chociażby komentarz, który tak obficie pojawia się niemal na każdej karcie. Ponadto w klocku znajdują się również zapiski paratekstualne świadczące o wykorzystywaniu manuskryptu na uniwersytecie. Jako przykład można podać kolofon z karty 37v: *Finis huius operis per me Bartholomeum studentem cracoviensem*.

BJ 2141 f.37v Źródło: Zdjęcie własne

Na karcie 210r. student po zapisaniu treści wykładu, na który składały się różnego rodzaju powiedzenia i przysłowia zapisał: *Gansradum audiui sub magistro Bartholomeo commutatione estivali*. Natomiast na karcie ostatniej 322v napisał kolejny użytkownik klocka: *Sum Stanislai cracoviensis*.

Podsumowując należy wskazać, iż rękopis BJ 2141 przypomina bibliotekę, ponieważ korzystali z niego na przestrzeni wielu lat różni studenci, a przypuszczać można, że i nauczyciele. Ponadto składa się z wielu różnorodnych części, którymi posłużyć mógł się zarówno uczeń szkoły parafialnej czy katedralnej, jaki i student wydziału *artium*.

- H. Barycz *Trudne początki*, w: Alma Mater Jagellonica, Kraków 1958.
- A. Brückner, *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*, Rozprawy Akademii Umiejętności (II), t. 7, Kraków 1895.
- C. Fantazzi *The Epistolae ad exercitationem accomodatae of Gasparino Barzizza*, w: *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis* eds by A. Dalzell, C. Fantazzi, R.J. Schoeck, Medieval and Renaissance Texts and Studies, 86 Binghamton, 1991.
- P. Gehin *Jak czytać rękopis średniowieczny*, Warszawa 2008.
- H. Jaumann *Handbuch Gelehrtenkultur der Früheren Neuzeit*, Berlin-Nowy York, 2004.
- Z. Kozłowska-Budkowa *La fondation de l'universite de Cracovie, en 1364, et son role dans le developpement de la civilisation ec Pologne*, w: Les Universites Europeennes du XIV au XVIII siecle, Geneve 1967.
- E. Lee *Agostino Dati of Siena*, w: P. G. Bietenholz; T. B. Deutscher (red.) *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*. Volumes 1-3, Toronto 2003.
- Marcin z Bragi, *Dziela*, wstęp i oprac. M. Starowieyski, Kęty 2008.
- *Martini episcopi Bracarenensis Opera omnia*, ed. C.W. Barlow, Papers and Monographs of the American Academy in Rome, vol. 12, New Haven 1950.
- M. Nuding *Matthäus von Krakau*, Tübingen 2007.
- E. Potkowski *Książka rękopiśmienna w kulturze polskiej*, Warszawa 1984.
- F. J. E. Raby *A History of Secular Latin Poetry in the Middle Ages*, Oxford 1934.
- K. Stopka, *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształtowaniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego–PAU 76, Kraków 1994.
- W. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1–2, Kraków 1877–1881.
- M.C. Woods, *Using the Poetria nova to Teach Dictamen in Italy and Central Europe*, [w:] L. Calboli Montefusco (ed.), *Papers on rhetoric V. atti del Convegno internazionale „Dictamen, poetria and Cicero: coherence and diversification”*, Bologna, 10–11 Maggio 2002, Roma 2003.
- J. Zathey *Historia Biblioteki Jagiellońskiej w XIV i XV w.*, Kraków 1966.
- A.H. Van der Laan, *Antonius Liber Susatensis -Familiarum Epistolarum Compendium*, „Humanistica Lovaniensia” 44, 1995.

РЕАЛІЗАЦІЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСТА ЧЕРЕЗ ЙОГО ТВОРЧИЙ ПРОСТІР

Єпик Лариса Іванівна

*доцент СумДПУ імені А.С.Макаренка
kalima2009@rambler.ru*

Заруцька Євгенія Ігорівна

*магістрантка СумДПУ імені А.С.Макаренка
zevgenia1@ukr.net*

Сучасні міста по мірі розвитку постіндустріального суспільства стикаються з питаннями: як на місці «кам'яних джунглів» спроектувати неантагоністичні агломерації міських кварталів, задовольнити інтереси їхніх мешканців не тільки щодо зручності, корисності, а й естетики урбанізованого середовища, як забезпечити атмосферу для розвитку творчого потенціалу всіх мешканців. Під впливом різних течій постмодерну відбувається пошук нових форм ревіталізації міст, актуалізувалася тенденція імплементації сучасного мистецтва у відкриті міські простори [4, с.61].

Простір – філософська категорія, що відображає властивості матеріальних явищ: десь перебувати, якомсь розташовуватися, набувати якоїсь форми, що виражає спосіб існування матерії. У ХХІ столітті актуальності набуває новий соціально-філософський феномен – формування креативного простору міст. Питання креативного управління містами і креативної організації міського середовища вперше розглядаються в книзі англійського дослідника Ч. Лендрі «Креативне місто» [2, с.650]. Ч. Лендрі вважає, що інтерес підприємницької спільноти до створення так званих «креативних просторів» – проєктів, розрахованих на залучення творчої спільноти і реалізацію на своїх територіях всіляких арт-задумів в умовах глобалізації сучасного суспільства постійно зростає.

Креативні простору міських поселень – це публічно доступні місця міста, де люди можуть вільно самовиражатися, обмінюватися ідеями, демонструвати іншим результати своєї творчості і комунікувати з іншими не в ролі споживача товарів або працівника компанії, а в ролі творця, розробника, творця унікального продукту своєї особистості.

Креативний простір дає можливості для творчої самореалізації з урахуванням індивідуальних здібностей та захоплень, національної ідентичності городянина. Тобто, креативний простір – це свобода будь-яких проявів особистості, що йдуть з індивідуального творчого посылу і формують інтереси і свій особистий «смак життя» [2, с.651].

На нашу думку, саме через такі креативні творчі простори міста повинна відбуватися реалізація мультикультурних вимог городян.

Адже, однією з характерних рис ХХІ століття є об'єктивно обумовлене процесами глобалізації та міграції зближення країн і народів, посилення їх взаємозалежності і взаємодії, а також підвищення рівня мультиетнічності населення практично у всіх регіонах світу. Люди не завжди готові мирно жити і працювати в такому мультикультурному просторі. Тому і виникає нагальна потреба в цілеспрямованій роботі з розвитку особистості, здатної до активної життєдіяльності саме в мультикультурному суспільстві.

Природа формування полікультурного простору міста проявляється у взаємодії субкультур міського середовища і субкультур етнічного порядку, в якому зберігається і актуалізується традиційна культура. Дане співіснування стає визначальним при виникненні конкретної субкультури, що впливає на становлення ідентичності городянина, на його соціальні ролі і сприйняття мультикультурної реальності міста [1, с.10].

Часто люди сприймають міське середовище як «сірі вулиці», що є частиною їхніх повсякденних маршрутів на роботу й додому. У містах є «порожнімісця», які для перехожих залишаються незрозумілими. Утім сучасні вимоги до міста як креативного спонукають до активної трансформації міських територій і так, щоб утворювати середовище для інноваційної активності мешканців. Оскільки загальновідомо, що творчий режим мислення потребує відкритості ментального простору, то серед чинників, здатних істотно підвищити творчий потенціал людей, є креативне середовище [3, с.158]. Саме тому сьогодні здійснюються різноманітні проекти щодо утворення нової топографії міста для мешканців-суб'єктів творчості.

Так, у багатьох містах проходять різноманітні арт-фестивалі, після яких для містян стають привабливими та доступними місця, які раніше ними не сприймалися. Прикладом такого може стати місто Суми. Після створення у ньому Комунальної установи «Агенція промоції «Суми» у місті стали відбуватися фестивалі Ніч музеїв, Ніч міста, стріт-арт фестиваль тощо. Завдячуючи останньому у Сумах є дуже багато муралів, які доповнюють творчий простір міста та інколи стають центром для проведення культурних заходів. Через такі фестивалі, виставки, перформанси у містах і відбувається реалізація мультикультурних вимог сучасного соціуму.

Проте, творчий простір міста як самостійна сфера розвитку соціуму не стала одним з пріоритетних у розвитку і не знайшла підтримки політики на державному рівні для розвитку сфер культури і економіки. Креативні простори в Україні поки не стали окремим сектором економіки, як в інших країнах світу. Це пов'язано, перш за все, з тим, що вони слабо актуалізовані в публічному дискурсі суспільства в цілому. Відсутність політики як такої не означає відсутність зацікавленості окремих учасників ринку, в тому числі підтримка ідеї креативної економіки йде поки тільки знизу – з боку громадських організацій та бізнесу. При цьому для бізнесу фінансові інвестиції в культуру більшою мірою орієнтовані на збереження культурної спадщини і традиційних культурних цінностей.

Глобалізований світ постійно трансформується і змінюється, а традиційні російські установи культури – нездатні своєчасно реагувати на зміни, що відбуваються, тому вони викликають все менший інтерес у аудиторії і у творців об'єктів культури. Необхідно розробити новий тип інституцій, які могли б відповідати запитам аудиторії. Виходом з цієї ситуації стає створення креативних міських просторів – з'єднання динаміки бізнесу і потенціалу діячів культури в одному індустріальному просторі.

Список використаної літератури

1. Ревина Е. Мультикультурный город как пространство национальной идентичности: автореф. диссерт. ...канд. филос. наук 09.00.13 / Е. Ревина. – Ставрополь, 2009. – 22 с.
2. Суховская Д. Реализация творческого потенциала населения через креативные пространства города: лофты, зоны коворкинга, арт-территории / Д. Суховская // Молодой ученый. – 2013. – №10 (57). – с. 650–653.
3. Фесенко Г. Естетика публічного простору міста в контексті філософії суб'єкта творчості / Г. Фесенко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 10. – С. 157–160.
4. Фесенко Г. Креативні трансформації культурного ландшафту мегаполісів / Г. Фесенко // Наукові записки НаУКМА. – 2013 – Т. 140 : Теорія та історія культури. – С. 59–64.

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Єфанова Валерія Дмитрівна,
студентка НПУ ім. М.П. Драгоманова
valery.yef@gmail.com

Науковий керівник -
к. психол.наук, доцент І.О.Лапченко

Сучасні тенденції навчальної діяльності молодших школярів передбачають наявність у школярів високого рівня розвитку довільної уваги, пам'яті, мислення, уяви. Проте стиль сучасного життя з використанням гаджетів заважають деяким дітям самостійно в повній мірі розвинути когнітивні процеси. Зокрема, мимовільність уваги підкріплюється швидкими та легкими подразниками на екранах, тому важливо допомогти дитині оволодіти власною увагою для її успішного навчання у школі.

Проблема уваги широко досліджувалась у працях зарубіжних учених (В. Вундта, В. Джеймса, К. Кофки, Т. Рібо, Е. Тітченера), в яких сформульовано фундаментальні поняття психології уваги і запропоновано важливі підходи її експериментального дослідження. У вітчизняній психології проблему

уваги вивчали Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв, Є. Мілерян, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе. Дослідженням властивостей уваги займалися учні під керівництвом Ф. Гоноболіна, М. Добриніна, І. Страхова. Глибоко досліджували розвиток уваги молодших школярів в учбовій діяльності Л. Божович, М. Добринін, О. Леонтьєв, І. Страхов та ін. Зокрема, П. Гальперін, С. Кабільницька обґрунтували формування уваги як розвиток самоконтролю у процесі поетапного формування розумових дій. М. Горбач, М. Лиля, Т. Лисянська, М. Задесенець виявили співвідношення та динаміку мимовільної і довільної уваги у дітей молодшого шкільного віку на різних етапах навчання у початковій школі. Л. Малашинська, А. Осипова досліджували проблему діагностики і корекції уваги у молодших школярів.

Увага як особлива форма психічної діяльності виявляється в спрямованості і зосередженості свідомості на вагомих для особистості предметах, явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях [2]. Проаналізувавши необхідні літературні джерела та основні дослідження у даній галузі, можна дійти до висновку, що розвиток уваги у молодшого школяра у межах норми є невід'ємною складовою та вагомим чинником успішної учбової діяльності учня. Оскільки забезпечує комплексний вплив на весь навчально-виховний процес, допомагаючи не тільки успішно засвоювати нову інформацію, підтримувати відповідну дисципліну та сприяти позитивному спілкуванню з ровесниками, але й формувати та засвоювати нові уміння за подальшим застосуванням її як навичку у реальному житті.

Наше емпіричне дослідження було спрямовано на визначення динаміки розвитку уваги молодших школярів у навчальній діяльності. Вибірку склали учні 2-4 класів віком від 7 до 10 років спеціалізованої загальноосвітньої школи №17 з поглибленим вивченням математики м. Києва. Всього у дослідженні взяли участь 37 осіб: з них 14 осіб з другого класу, 11 – з третього класу та 12 – з четвертого класу.

Нами використано такі діагностичні методики дослідження рівня розвитку уваги молодших школярів: методика «Заучування 10 слів» О. Р. Лурії для дослідження стану пам'яті, довільної уваги та нервово-психічних процесів; методика «Оцінка розподілу уваги «Коректурна проба» Е. Ландольт для визначення рівня розподілу та концентрації уваги; методика «Таблиця Шульте» особливостей розподілу і стійкості уваги; методика «Постав позначки» (модифікація методу Пьерона-Рузера) рівня переключення та розподілу уваги.

За методикою дослідження стану пам'яті, довільної уваги та нервово-психічних процесів методика «Заучування 10 слів» О. Р. Лурія нами були отримані результати: серед другокласників нормований рівень стомлюваності мають 71% осіб, підвищений рівень стомлюваності та ослаблення уваги мають 29% осіб; серед третьокласників 95% осіб мають нормований рівень стомлюваності та 5% підвищений рівень стомлюваності та ослаблення уваги; серед учнів 4 класу нормований рівень стомлюваності

мають 75% осіб, підвищений рівень стомлюваності та ослаблення уваги мають 25% осіб.

За методикою дослідження рівня розподілу та концентрації уваги методика «Оцінка розподілу уваги коректурна проба» Е. Ландольта встановлено: 1) 43% осіб учнів 2-го класу з середнім рівнем розподілу та концентрації уваги, 36% – з низьким рівнем, 21% – з дуже низьким рівнем; 2) серед третьокласників 46% дітей мають середній рівень, 18% – з низьким рівнем та 36% – дуже низький рівень; 3) серед учнів 4 класу 50% виявили середній рівень, 25% – низький рівень та 25% – дуже низький рівень.

Виявлено, що серед другокласників 71% з них мають високу концентрацію та стійкість уваги, а з показником низької концентрації та стійкості уваги – 29% осіб. Серед учнів 3 класу 90% продемонстрували високу концентрацію та стійкість уваги, а з показником низької концентрації та стійкості уваги – 10% осіб. У 4 класі 75% учнів виявили високу концентрацію та стійкість уваги, а з показником низької концентрації та стійкості уваги – 25% осіб.

Дослідження рівня переключення та розподілу уваги показало, що у 2 класі 57% осіб з середнім рівнем, 29% осіб з низьким рівнем, 14% осіб з дуже низьким рівнем; у 3 класі 72% осіб з середнім рівнем, 19% осіб з низьким рівнем та 9% осіб з дуже низьким рівнем; у 4 класі 75% осіб з середнім рівнем, 17% осіб з низьким рівнем та 8% з дуже низьким рівнем.

Узагальнення отриманих емпіричних даних дало можливість описати особливості розвитку уваги у молодшому шкільному віці. Високий рівень розвитку уваги характеризується стійкістю довільної уваги, наявністю внутрішнього контролю уваги, продуктивністю уваги, довготривалою стійкістю та зосередженістю уваги, об'єм уваги від 7 об'єктів за 1с, гармонійна взаємодія усіх властивостей уваги. Даний рівень виявлено у 42% другокласників, у 56% третьокласників та у 50% четвертокласників.

Середній рівень розвитку уваги презентується відносною стійкістю довільної уваги, недостатньо сформованим внутрішнім контролем уваги, середньою продуктивністю уваги, недовготривалою стійкістю та зосередженістю уваги, об'ємом уваги до 7 об'єктів за 1с, гармонійною взаємодією усіх властивостей уваги. Даний рівень встановлено у 44% другокласників, у 37% третьокласників та у 40% четвертокласників.

Низький рівень розвитку уваги характеризується не сформованістю довільної уваги, внутрішнього контролю уваги, низькою продуктивністю уваги, недовготривалою стійкістю та зосередженістю уваги, об'ємом уваги до 4 об'єктів за 1с, дисгармонійною взаємодією усіх властивостей уваги. Даний рівень продемонстрували 14% другокласників, 7% третьокласників та 10% четвертокласників.

Аналіз отриманих даних дає підстави стверджувати, що протягом молодшого шкільного віку відбувається інтенсивний розвиток всіх властивостей уваги. Особлива увага педагогів та батьків має бути зосереджена на тих дітях, що мають недостатній рівень розвитку уваги,

що значною мірою впливає на їхню успішність у провідній для цього віку діяльності.

Використана література

1. Выготский Л. С. Развитие высших форм внимания в детском возрасте / Хрестоматия по вниманию / Под ред. А.Н.Леонтьева, А.А.Пузырея, В.Я. Романова. – М., 1976. – С. 184-219.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навч. посібник. - Вид. друге, перероблене та доп. – К.: “Центр навчальної літератури”, 2004. – С.125-140.
3. Понарядова Г.М. О внимании младших школьников с различной успеваемостью// Вопросы психологии. – 1982. – № 2.– С. 51-59.
4. Розвиток пізнавальних процесів дитини /Упорядники: С.Максименко, В.Маценко, О. Главник– К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.
5. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін / Загальна психологія: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – С.244-265.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «БРЕНД»

Зарязько Тетяна Валеріївна

аспірант кафедри культурології та інформаційних комунікацій

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

асистент кафедри культурології та філософської антропології

НПУ ім. М.П. Драгоманова

ORCID: 0000-0003-2929-8747

zaryazhko94@gmail.com

В умовах глобального і бурхливого розвитку споживчої культури, у період формування нового типу суспільства– «суспільства переживань» (визначеного, як те що «має внутрішню орієнтацію»), розвинені компанії все частіше використовують новаторські механізми для успішного просування своєї продукції на світовому ринку– створення бренду. Варто зазначити, що у зв'язку з великою кількістю підходів до розуміння бренду, з'являється проблема в неузгодженості, а іноді й суперечності визначення терміну.

Метою даної роботи є спроба дати чітке визначення поняттю «бренд», проаналізувавши ряд вже існуючих підходів, а саме економічний, соціологічний та культурологічний.

Досліджувати бренди першими почали економісти, фахівці з «паблік рілейшнз» та реклами, в 1960-ому році, запропонувавши своє визначення, що є основоположним: «Бренд– це засіб ідентифікації товару і його відмінності від конкурентних аналогів. [5] З позиції запропонованого твердження бренд ототожнюється з торговою маркою, де ключовою характеристикою є зовнішній образ продукту чи компанії, що відрізняє їх

від конкурентів. У зв'язку з активним розвитком економіки, створенням нових корпорацій та продуктів, визначення піддавалось критиці, тому що є не повним і не функціонує в даний час.

В даних матеріалах бренд інтерпретуємо з позиції економіки в двох аспектах: з позиції компанії-виробника (продавця) й з позиції споживача. Компаніями-виробниками він розглядається переважно як ідентифікаційна система, інструмент зниження ризиків, марочний контракт (обіцянка) або як носій додаткових цінностей. Якщо бренд аналізується з позицій споживача, то його зміст сприймається покупцем, як цілісний образ (поєднання зовнішніх характеристик та внутрішніх бажань).

Міжнародні економічні організації мають інше твердження стосовно визначення поняття бренду.

Американська маркетингова асоціація (American Marketing Association) пропонує розуміти під брендом— назву, термін, символ або дизайн, а також їх комбінацію, призначену для ідентифікації товару або послуги і диференціювання їх від конкурентів. [2] Консалтингова асоціація «Landor» визначає бренд, як суму всіх характеристик, матеріальних або нематеріальних, яка робить комерційну пропозицію унікальною. [1]

З іншого боку німецька компанія Branding Kauffert Market-Kreation: узагальнює їх і визначає бренд як унікальність продукту, товару або послуги, представлена публічно. Інакше кажучи, це формула, яка включає в себе всі елементи маркетинг-міксу: просування товару або послуги, позиціонування, дизайн продукту, особливі вигоди, які надає продукт. [3]

З 2000 року міжнародна консалтингова група «Interbrand» та журнал «Business Week» запропонували щорічне представлення рейтингу найдорожчих глобальних брендів— «100 кращих світових брендів» («Best Global Brands») [4], який є найбільш впливовим списком глобальних брендів, сформованим за оцінкою їх рейтингів. Параметри оцінки того чи іншого бренду ґрунтуються на трьох показниках: фінансові результати компанії (досягнуті за рахунок продажу брендovаних продуктів або послуг); роль бренду в процесі прийняття рішення про покупку; внесок бренду в майбутній прибуток компанії.

Проаналізувавши дані, маємо зазначити те, що існує вузькість підходу до розуміння бренду з позиції компанії-виробника, де бажання та потреби споживачів не включають.

Враховуючи той фактор, що з моменту появи бренду, як окремої категорії, маємо зміни соціального розвитку суспільства, новітніх технологій, загального сприйняття на рівні особистості та загалом, виникає необхідність в більш широкому розгляді даного поняття з позиції філософії, соціології та культурології. Окремо слід зазначити на існуючих підходах до визначення з позиції, що бренд— це категорія комплексна, йому властива багатоаспектність, в якій відображається сутність бренда та, головним чином подвійний, соціально-економічний характер.

З комплексної позиції розглядаємо сутність бренду, як сукупність

психологічних, соціальних, функціональних та емоційних обіцянок, значущих для цільового споживача; цінний нематеріальний актив, джерелом якого є комунікації власників та сприйняття споживача; сукупність асоціацій та уявлень в свідомості споживачів.

Важливе значення має огляд позиції Д. Д'Алессандро, котрий називає бренд чимось більшим, ніж реклама або маркетинг. Це все те, що надходить до голови людини відносно продукту, коли він бачить його логотип або чує назву. [6, с. 13]

Характерною є праця Ж.-Ж. Ламбена «Стратегічний маркетинг», де бренд представлений цінним активом фірми, капіталом, яким необхідно управляти, який необхідно берегти та нарощувати, джерелом якого є сприйняття споживачів та сигнали, що створюються власниками бренда. [7]

Л. Мамлеєва та В. Перція в своїй праці «Анатомія бренду» називають бренд послідовним набором функціональних, емоційних, психологічних та соціальних обіцянок цільовому споживачеві, які є для нього унікальними та значущими і якнайкраще відповідають його потребам. [8, с. 34]

Ще одним запропонованим поясненням є думка Д. Яцюка: «Бренд – це набір, система матеріальних і нематеріальних елементів, що відображає певний образ товару у свідомості споживача, який виражений у характеристиках продукту, його дизайні, назві, способі рекламування або інших ознаках, що диференціюють продукт, забезпечуючи споживача реальними і/або віртуальними, раціональними і/або емоційними вигодами. [9, с.20]

Проаналізувавши вищезазначене підкреслимо, що автори з позиції культурології, філософії та соціології при визначенні поняття «бренд» виділяють дві складові, на яких він ґрунтується. Перша складова передбачає створення компанією самого продукту/послуги з наявними атрибутами (дизайн упаковки, логотип, слоган). Друга складова характеризує емоційно сприйняття бренду споживачами, враховуючи їх індивідуальні запити.

Отже, проаналізувавши ряд вже існуючих підходів до визначення поняття бренду, а саме економічний, соціологічний та культурологічний. З точки економічного підходу проаналізували визначення міжнародних організацій, до розуміння бренду з позиції компанії-виробника. Авторами з позиції культурології, філософії та соціології (Ж.-Ж. Ламбен, Д. Яцюк, Л. Мамлеєв, В. Перція) при визначенні поняття бренд зазначають, що це категорія комплексна, їй властива багатоаспектність. Узагальнивши розглянуті позиції, робимо висновок, що бренд – це штучно створений образ, за допомогою набору відповідних, сприйнятливих якостей та характеристик, який закладається у свідомість споживачів. Споживач, в свою чергу, при виборі продукту опирається на власні, внутрішні запити та бажання. Брендінг, як механізм створення брендів, зараз активно розвивається, підлаштовуючись під нові зміни на світовому ринку й економіці загалом і потребує подальшого вивчення.

Література:

- 1) American Marketing Association. Офіційний сайт. URL: <https://www.ama.org/>
- 2) Landor Associates. Офіційний сайт. URL: <https://landor.com/>
- 3) Branding Kauffert Market-Kreation.
Офіційний сайт. URL: <http://www.kauffert.at/en/company-organisation.html>
- 4) Interbrand- Global Brand Consultancy.
Офіційний сайт. URL: <https://www.interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2018/>
- 5) Fombrun, C. (1996). Reputation: Realizing Value from Corporate Image. Boston MA: Harvard Business School Press.
- 6) Д'Алессандро Д. Войны брендов: 10 правил создания непобедимой торговой марки. СПб. : Питер, 2002. 224 с.
- 7) Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. СПб. : Наука. 1996.
- 8) Мамлеева Л., Перция В. Анатомия бренда. BrandAid, 2006. 217 с.
- 9) Яцюк Д. В. Управління рекламною діяльністю в системі брендингу на ринку продовольчих товарів : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 Економіка та управління підприємствами" (за видами економічної діяльності). Київ. 2008. 20 с.

STRUKTURA SPOŁECZNA W KWESTII KONSTRUKCJI GROBU KULTURY UNIETYCKIEJ

mgr Zgurecki Wojciech

Doktorant, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Warszawa

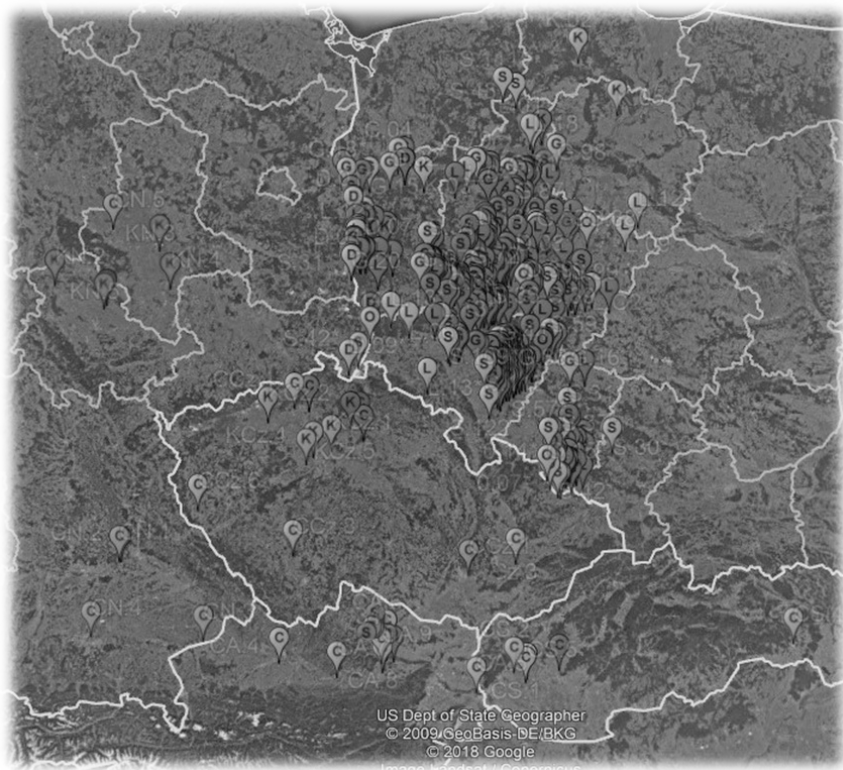
wojciech.zgurecki@gmail.com

Kultura unietycka (ok. 2350/2200-1600 p.n.e.) wytworzyła w Europie środkowej społeczności o strukturze hierarchicznej, które dotąd przypisywano głównie rozwiniętym cywilizacjom z rejonu obszaru śródziemnomorskiego (np. kultura minojska z Krety). Typowymi przykładami potwierdzającymi ww. stwierdzenie jest rozwinięty handel czy bogata wytwórczość metalurgiczna wyrobów wykonywanych z stopu brązu. Przede wszystkim jednak wśród tej społeczności można wyodrębnić warstwy: rządzącą oraz zajmującymi się wojną, za czym przemawiają odkrycia związane m.in. z badaniami słynnych kurhanów w Łękach Małych, Szczepankowic czy Kątów Wrocławskich. W tej pracy chciałbym poddać interpretacji wpływ konstrukcji grobu na strukturę społeczną kultury unietyckiej.

Stanowiska związane z kulturą unietycką (dalej: KU) znane są z obszaru Moraw, Czech, Zachodniej Słowacji, Wschodnich Niemiec a także zachodniej i północnej Polski. Przy czym ścisły zasięg osadnictwa KU w tym ostatnim przypadku ograniczony jest do rejonu Śląska, Ziemi Lubuskiej i części Wielkopolski, a pozostałe obszary objęte są wpływem tego ugrupowania (por.

ryc. 1).

Badania archeologiczne, odnoszące się do KU, rzadko odnoszą się bezpośrednio do kwestii konstrukcji obiektów sepulkralnych, a jeśli są już podejmowane to stanowią tło innego rodzaju zagadnień gdzie są powielane już istniejące interpretacje. Jest to powodem z jednej strony możliwości badawczych, ale także z drugiej ogromnego przyrostu innych kategorii źródeł wskutek intensyfikacji prac badawczych.

Ryc. 1. Zasięg występowania stanowisk KU na obszarze międzyrzecza Odry i Warty. Mapa zawiera oznaczenie cmentarzysk szkieletowych (w tym groby płaskie, kurhany) i ciałopalnych oraz innego rodzaju stanowiska (osady, ślady osadnicze, depozyty, znaleziska luźne). Dodatkowo zostały wskazane jako analogia stanowiska z kurhanami i grobami zawierającymi kremację spoza analizowanego obszaru.

Wytwórczość metalurgiczna KU, która zajmowała znaczne połacie Europy centralnej (Saksonia-Anhalt, Śląsk, Wielkopolska, Ziemia Lubuska, Czechy), docierała poza zwarty zasięg jej ścisłego osadnictwa zarówno w efekcie prowadzonej intensywniej wymiany towarowej i prowadzonych wojen. Dowody

tych ostatnich dostarczają nie tylko liczne przykłady depozytów i grobów zawierających uzbrojenie wykonane zarówno z metalu i innych surowców (np. kamień, krzemień), ale także odkrycia szczątków kostnych w grobach noszących ślady okaleczeń zadanych bronią. Wyjątkowym dowodem istnienia konfliktów na przestrzeni całej epoki brązu w tej części Europy jest najnowsze odkrycie w rejonie rzeki Tollense (Meklemburgia/Pomorze Przednie), gdzie „*the excavators have tentatively estimated that between 2000 and 6000 warriors were involved in the battle in approximately 1300 BC (...) Mediterranean documents provide additional information concerning troop strength and conflicts in the central European Middle and Late Iron Ages. Mediterranean eyewitnesses of such clashes were shocked by the large numbers and strength of the “Barbarians” (Polybius (Historiae 2.18.2; Labuske 1988); Livy (Ab urbe condita 38.17.6; John & Labuske 1988). Even if we assume that the ancient sources were exaggerated and calculate only 10–50 per cent of the actual troop numbers, the army that took part in the Cimbrian War (105–101 BC) would still have numbered between 40000 and 200000 warriors (Diodorus Siculus (Bibliotheca historica 37.1.5; Perl 1988)). Given that the central European Late Bronze and Iron Age economic systems and population sizes remained largely unchanged, the possibility remains that armies containing significant numbers of professional warriors existed as far back as the Early Bronze Age*”¹. Obszar poddany supremacji społeczności KU niestety nie miał takiego szczęścia jak inne rejony, z których pochodzą źródła pisane. Jednak odpowiednia analiza pozyskiwanych materiałów źródłowych umożliwia wyciągnięcie odpowiednich wniosków w zakresie takich zagadnień jak m.in.: stopień rozwoju metalurgii, handlu, także struktury społecznej, umiejętności planowania czy praktycznie nie zauważalna wiedza inżynierska.

Dla obszaru międzyrzecza Odry i Warty (Śląsk, Wielkopolska, Ziemia Lubuska) zaznaczyć można kilka głównych cech związanych z pochówkami KU (por. ryc. 2). Po pierwsze występuje tu zdecydowana przewaga ilościowa grobów płaskich, które rzadko koncentrują się w większych grupach przekraczających łącznie 10 stanowisk) i zazwyczaj są to niewielkie cmentarzyska z liczbą grobów od 1 do 9. Względem nich zauważalna jest znikoma obecność kurhanów o zróżnicowanej konstrukcji. Konstrukcje tych ostatnich można rozróżnić na: obiekty o niewielkich rozmiarach składające się z płaszczy ziemnych zachowanych w różnym stopniu i kamiennych konstrukcji zabezpieczających bezpośrednio pochówki, a także z obiektów posiadających znaczne rozmiary, których konstrukcja była złożona z budowli drewnianych, nasypów kamiennych i płaszczy ziemnych.

GROBY PŁASKIE	A	1	2	3	4	5				
		127	150	53	100	20				
	B	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	120	457	27	7	18	132	27	-
	C	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	15	7	12	5	5	7	3	-
	D	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	27	25	1	1	35	2	13	-
	E	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	15/15	10	5	6	20	8	58	-
	F	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	7/14	14	1	4	24	2	2	-
	G	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	11/51	51	-	4	80	10	40	-
	H	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	10/81	81	-	-	45	-	10	10
	I	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		127	7/151	151	-	1	253	40	60	30
KURHANY	A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		7	7	7	-	7	10	4	5	-
	B	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		4	11	11	-	12	39	3	23	-

Ryc. 2. Zestawienie badanego materialu stanowisk sepulkralnych KU z obszaru międzyrzecza Ory i Warty. CZĘŚĆ I. Ilość zebranego materialu dla grobów płaskich: A – Ilość Zebranego Materialu; 1 – Ilość Stanowisk Sepulkralnych; 2 – Ilość Osad; 3 – Ilość Punktów Osadniczych; 4 – Ilość Znalazisk Luźnych; 5 – Ilość Depozytów; B – Rodzaj Stanowisk 1 – Ilość Stanowisk Sepulkralnych; 2 – Stanowiska Z Grobami Płaskimi; 3 – Groby Płaskie Łącznie; 4 – Pochówki Zbiorowe; 5 – Stanowiska Z Kurhanami; 6 – Obiekty W Typie Kurhanu Łączone Z Kulturą Unieteycką; 7 – Obiekty W Typie Kurhanu Łączone Z Web; 8 – Stanowiska Z Domniemanymi Grobami; C – ilość grobów/obiektów na stanowisku; 1 – ilość stanowisk sepulkralnych; 2 – ilość stanowisk z 1 grobów; 3 – ilość stanowisk z ilością grobów od 2 do 3; 4 – ilość stanowisk z ilością grobów od 4 do 9; 5 – ilość stanowisk z ilością grobów od 12 do 20; 6 – ilość stanowisk z liczbą grobów od 24 do do 100; 7 - ilość stanowisk z 1 kurhanem; 8 – ilość stanowisk z ilością kurhanów od 2 do 4; D - dane zebrane dla pochówków domniemanych: 1 – ilość stanowisk sepulkralnych; 2

– domniemane groby; 3 – domniemna inhumacja; 4 – domniemana kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – ceramika; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne; E - dane zebrane dla pochówków pojedynczych: 1 – ilość stanowisk sepulkralnych; 2 – ilość grobów/ilość pochówków pojedynczych; 3 – inhumacja; 4 – kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – wyroby ceramiczne; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne; F - dane zebrane dla pochówków z liczbą grobów od 2 do 3: 1 – ilość stanowisk sepulkralnych; 2 – ilość grobów/ilość pochówków z liczbą grobów od 2 do 3; 3 – inhumacja; 4 – kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – wyroby ceramiczne; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne; G - dane zebrane dla pochówków z liczbą grobów od 4 do 9: 1 – ilość stanowisk sepulkralnych; 2 – ilość grobów/ilość pochówków z liczbą grobów od 4 do 9; 3 – inhumacja; 4 – kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – wyroby ceramiczne; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne; H - dane zebrane dla pochówków z liczbą grobów od 12 do 20: 1 – ilość stanowisk sepulkralnych; 2 – ilość grobów/ilość pochówków z liczbą grobów od 12 do 20; 3 – inhumacja; 4 – kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – wyroby ceramiczne; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne; I - dane zebrane dla pochówków z liczbą grobów od 24 do 100: 1 – ilość stanowisk sepulkralnych; 2 – ilość grobów/ilość pochówków z liczbą grobów od 24 do 100; 3 – inhumacja; 4 – kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – wyroby ceramiczne; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne; **Część I. Ilość Zebranego Materiału Dla Kurhanów:** A - dane zebrane dla stanowisk z 1 kurhanem na stanowisku: 1 – ilość stanowisk z 1 kurhanem łącznie; 2 – ilość pochówków pod-kurhanowych łącznie; ; 3 – inhumacja; 4 – kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – wyroby ceramiczne; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne; B - dane zebrane dla stanowisk z ilością kurhanów od 2 do 6 na stanowisku: 1 – ilość stanowisk z ilością kurhanów od 2 do 6 na stanowisku łącznie; 2 – ilość pochówków pod-kurhanowych łącznie; ; 3 – inhumacja; 4 – kremacja; 5 – konstrukcje dodatkowe zabezpieczające grób; 6 – wyroby ceramiczne; 7 – wyroby kamienne i krzemienne; 8 – wyroby metalowe; 9 – wyroby inne;

Po drugie jamy grobowe przybierają częściej formę czworoboczną z zaokrąglonymi narożami, owalną, prostokątną lub podłużną. Rzadziej natomiast występują jamy grobowe posiadające kształt trapezowaty czy też kolisty, który w tym ostatnim przypadku występuje głównie w przypadku pochówków ciałopalnych. Z reguły większa część grobów posiadała wyrównane, płaskie dno, czasem dodatkowo utwardzane a rzadziej zaś pozostawiano je nieckowatymi. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że większość jam posiada kształt i rozmiar dostosowany do sposobu w jaki deponowano zwłoki w jamie grobu. O ile w wszystkich grobach płaskich – szkieletowych szczątki te układano na boku w pozycji skurczonej, o tyle jedynym wyjątkiem są tu groby główne z kurhanów gdzie zmarli mieli być układani w pozycji wyprostowanej na plecach.

Po trzecie większość pochówków nie posiada wyposażenia bądź groby są wyposażane jedynie w wyroby ceramiczne. Stworzony dla KU model organizacji społecznej autorstwa Schwartz R¹ jest oparty m.in. na wyposażeniu pochówków z centralnych Niemiec. Meller H. wskazuje², że zaraz za „królewskim” kopcem z Börnhock *„at the top of the social pyramid were the distinctive, so-called ‘princely graves’, such as Leubingen and Helmsdorf. In contrast to the usual crouched burials, the ‘princes’ were buried in a supine position. Their elevated*

1 Schwartz R 2014, s. 718, fig. 1a.

2 Meller H., Issue 360, pp. 1529-1545.

status was a standardized ensemble of gold jewelry, Leubingen and Helmsdorf burials (Figure 3; Meller 2014: 628-40). Their roles as commanders, rulers and warriors followed an earlier pattern by large numbers of daggers, halberds and axes in the graves (Hansen 2010: 83-85). This high-status group was followed by the Bell Beaker Culture (Meller 2014: 616-28). The third tier included in the form of two or more of the goods. The two bottom tiers contained burials with ceramic vessels, or completely unfurnished graves (Schwarz 2014: 719-25)". W odniesieniu do niej należy zauważyć, że podobna struktura występowała na obszarze Międzyrzecza Odry i Warty. Także na tym obszarze podstawę „piramidy” społecznej (w oparciu o badania autorskie) stanowią pochówki nie posiadające wyposażenia oraz zawierające przedmioty wykonane z ceramiki, kamienia i/ lub krzemienia oraz wyroby kościane. Kolejnymi grupami są pochówki gdzie w skład inwentarzy weszły wyłącznie przedmioty wykonane z stopu brązu lub brązu i ceramika, pochówki zawierające broń wykonaną z różnych surowców, groby zawierające przedmioty z złota. Na samym szczycie należy zamieścić, w analogii do propozycji Schwartza R.³, kurhany „księżęce” i „królewskie”.

W przeciwieństwie do znalezisk z obszaru Saksonii-Anhalt, gdzie dość duży nacisk położony został na ostatnim czasie na badania wytwórczości z wczesnego okresu epoki brązu (casus: międzynarodowy projekt odtworzenia technik garncarskich z wczesnego okresu epoki brązu⁴), dla obszaru międzyrzecza Odry i Warty za równie istotny wyznacznikiem „zamożności” należy uznać konstrukcję grobu.

W badanym przez ze mnie materiale stosunkowo często występują jamy grobowe bez dodatkowych zabezpieczeń (np. Stary Zamek, grób 3, Królikowice, groby 11 i 15), które mogły posiadać naziemne formy oznaczenia pochówku w płaszczyźnie terenu (np. kopczyki). Natomiast już wśród stosowanych zabezpieczeń i zarazem oznaczeń jam grobowych bądź bezpośrednio szczątków zmarłego można wyróżnić zarówno konstrukcje ziemne, wykonane z materiałów nietrwałych i ceramicznych, jak też drewniane i kamienne. Pierwsze ze wspomnianych to odnotowane w materiale nieliczne przebarwienia dna jamy grobowej świadczące o jej wzmocnieniu, a także naziemne formy oznaczenia i zabezpieczenia grobów w postaci płaszczy ziemnych. Z kolei formy wykonywane z surowców organicznych są datowane na III–IV fazę rozwoju KU i jej fazę klasyczną⁵. Były to zabezpieczenia szczątków zmarłych znajdujących się w jamie grobu w rodzaju całunów, mat, koszy lub osłon o charakterze nietrwałym. Pozostałości ich pochodzą z: Przeclawic, Łagiewnik i Gostkowic, gdzie odsłonięte pochówki zawierały szczątki zmarłych osłonięte rodzajem całunu,

3 Schwartz R 2014, s. 718, fig. 1a.

4 Projekt ma na celu odtworzenie technik garncarskich z wczesnego okresu epoki brązu dla wybranych terenów Europy (w tym związanych z KU). W projekcie zostanie m.in. wykorzystana wiedza rzemieślników wykorzystujących zanikające umiejętności wytwórcze w współczesnym świecie. Efekty prowadzonych prac są na bieżąco publikowane, a całość znajdzie w finał w serii filmów dokumentalnych. Źródło: <https://exarc.net/eu-projects/crafter>;

5 Lasak I. 1982. s. 127.

matą lub koszem i dodatkowo posiadające obwarowanie kamienne. Niewielka ilość osłon szczątków ludzkich jest wynikiem wykonania ich z nietrwałego materiału, ale także możliwości pominięcia ich śladów w trakcie prowadzenia eksploracji na stanowisku. Innego rodzaju stosowanym zabezpieczeniem były naczynia zasobowe, jako formy zabezpieczenia bezpośredniego w przypadku dwu grobów dziecięcych z Wojkowic i Przecławic. Szczątki ludzkie umieszczano w tym przypadku wraz z wyposażeniem wewnątrz naczyń i wkopywano do jam grobowych nieposiadających dodatkowych zabezpieczeń konstrukcyjnych. Tego rodzaju groby pojawiają się na stanowiskach m.in. kultury madziarowskiej na Słowacji czy kultury wietrzowskiej na Morawach. Tym samym znaleziska z Wojkowic i Przecławic są najdalej na północny wschód wysuniętymi grobami, które posiadają ceramiczne zabezpieczenie szczątków ludzkich. Wskazują jednocześnie na możliwość istnienia kontaktów mieszkańców Śląska z terenami położonymi w ich bezpośrednim sąsiedztwie i z obszarami kręgu kultur śródziemnomorskich, gdzie tę formę zabezpieczenia szczątków zmarłego także praktykowano. Z kolei wśród konstrukcji drewnianych wyróżnić można: ślady kołków, szalunków, trumien, konstrukcji w typie szałasów czy pozostałości świadczących o istnieniu tego rodzaju zabezpieczeń. Jednak z uwagi na rodzaj zastosowanego surowca trudno jednoznacznie określić częstotliwość stosowania tego rodzaju zabezpieczenia jamy grobowej czy bezpośrednio szczątków zmarłego. Tym niemniej w grupie tej wyróżniają się pewne cechy szczególnie. Zabezpieczenie bezpośrednie szczątków zmarłego w postaci trumny wyraźnie zdaje się dominować. Wystąpiły one głównie na stanowisku w Przecławicach i prawdopodobnie w przypadku grobu z kurhanu w Łękach Małych. Są datowane na fazę klasyczną rozwoju KU oraz jej fazę poklasyczną. Wykonywane były z kłody drewna, wydrążonej całościowo poprzez obciosywanie i wypalanie⁶. Osiągały one długość od 1,0 do 2,4 m przy szerokości od 1,0 do 2,2 m. Kształt trumien był z reguły prostokątny z zaokrąglonymi narożnikami, zaś w profilu poprzecznym przybierał formę niecki o łukowato zwężających się ku górze ściankach bocznych. Pozostałości po szalunkach drewnianych wyróżniają się większymi rozmiarami i niekiedy wewnątrz nich mogą dodatkowo występować trumny (np. Przecławice, gr. 28). Z kolei skrzynie drewniane – jako zabezpieczenie konstrukcji jamy grobowej – zachowały się w postaci prostokątnych w zarysie śladów cienkich dranic na ścianach jamy grobowej, które bywają niekiedy podparte kamieniami i wzmocnione gliną (m.in. Przecławice, gr. 23). Gliną może być też wylepione dno skrzyni lub jamy grobowej (np. Przecławice, gr. 28; Wilczków, gr. 11). Co interesujące większość z zachowanych w materiale skrzyń datowana jest na II fazę rozwoju KU i jedynie znalezisko z grobu nr 2 z Przecławic odpowiada fazie klasycznej rozwoju tej kultury⁷. Budowle o konstrukcji słupowej występują ponad jamą grobową jak to jest w przypadku grobu z kurhanu w Szczepankowicach, datowanego na fazę klasyczną tej kultury. Analogiczna konstrukcja pochodzi z Broźca i Wrocławia-Oporowa gdzie związane są z

6 Lasak I. 1982, s. 122.

7 Lasak I. 1988, s.88.

grobami płaskimi, ale konstrukcja tego rodzaju wystąpiła na cmentarzysku w Przecławicach. Natomiast już oznaczenia kamienne jamy grobowej bądź szczątków zmarłego cechuje stosowanie kamieni o zróżnicowanej wielkości, które znajdowały się pojedynczo bez określonego porządku nad szczątkami zmarłego lub w jamie grobowej (np. Gostkowice, grób nr 14). Obwarowania kamienne występują jako pełne obwarowania, w których kamienie układane są wzdłuż trzech bądź czterech ścian jamy grobowej (np. Domasław, grób nr 23), jako obwarowania częściowe, gdy kamienie wyznaczają narożniki jamy grobowej (np. Marszowice, grób nr 9) lub większa ich ilość umieszczona jest wokół głowy lub nóg zmarłego (np. Tomice, gr. 18), ale też w formie jedynie obstawy wyposażenia (np. Przecławice, grób 17, Glinica, grób 2). Są to najczęstsze formy konstrukcyjne odnotowane w zebranych materiale zarówno dla jam grobowych bez naziemnej formy zabezpieczenia, jak też dla kurhanów. Pewną do nich analogię stanowią kamienny wieniec z kurhanu z Szczepankowic. Były one wznoszone przez cały wczesny okres epoki brązu, we wszystkich fazach kultury unietyckiej, na całym obszarze Międzyrzecza Odry i Warty. Najrzadziej obstawy kamienne pojawiają się w starszych fazach kultury unietyckiej, znacznie częściej charakteryzują one fazy III i IV KU. Niekiedy jamę grobu oznaczano a zarazem zabezpieczano poprzez układanie ponad nią płyty kamiennej (np. Gorzów Wielkopolski, obiekt 3) czy też głazów, a które mogły też być układane bezpośrednio ponad zmarłym (np. Szczepankowice, kurhan, grób boczny). Jamy grobu mogły posiadać dodatkowo skrzynię kamienną (np. Borów, Brożec) bądź pozostać niezabezpieczonymi (np. Gorzów Wielkopolski). Zarówno skrzynie kamienne, szalunki czy też trumny drewniane występują w obrębie jamy grobowej i wzmacniają jej ściany tworząc rodzaj wewnętrznej komory. Z kolei płyty kamienne (np. Gorszewice, grób nr 19, Gorzów Wielkopolski) i nieociosane kamienie występujące nad grobem, obwarowania kamienne, czy też pojedyncze bruki występują zazwyczaj ponad jamą grobową wyznaczając jej zasięg, lub jak w przypadku obwarowań częściowych – w jej obrębie. Z kolei skrzynie kamienne nie należą do licznych konstrukcji, gdyż pochodzą zaledwie z czterech stanowisk i są datowane na III i IV fazę rozwoju kultury unietyckiej (tj. Borowo, Brożec, Gorszewice i Łęki Małe) będąc łączone z obiektami w typie kurhanu. Posiadały one kształt prostokątny o zbliżonych wymiarach, zaś konstrukcje kamienne tworzące komory z Borowa i Brożca nieznacznie się różniły. W przypadku pierwszym mamy do czynienia ze skrzynią tworzoną przez zróżnicowane pod względem wielkości płyty kamienne o średniej grubości 0,5 cm i ułożone przy wszystkich ścianach grobu. Druga z ww. konstrukcji posiadała także płyty kamienne, lecz ułożone jedynie przy ścianie południowej i wschodniej grobu. Natomiast jej stronę zachodnią uzupełniała ściana wzniesiona z kamieni polnych, zaś północna pozostała bez obudowy. Bruki kamienne stosowane były jako oznaczenie pochówków ciałopalnych (np. Mokronos Górny) i szkieletowych (np. Srebrna Góra), będąc zachowanymi w stanie uszkodzonym (np. Przecławice, gr. 2, 5, 21, 26). Konstrukcje te występują przeważnie na terenie Śląska Środkowego i

Dolnego oraz na Ziemi Lubuskiej już w II fazie rozwoju KU, lecz występują także w III–IV fazie tej kultury. Układane były pojedynczo ponad jamą grobu lub na jej dnie (m.in. Tomice, grób nr 19, Opatowie, grób nr 12). Na podobnej zasadzie tworzone bruki wielowarstwowe (por. tab. 1), tj. takie, które składały się z kilku sekwencji bruków pojedynczych orientowanych nad i pod szczątkami zmarłego lub wyposażeniem. Co w efekcie tworzyło konstrukcję grobów piętrowych zagłębionych w ziemię na kształt leja, szerszego przy powierzchni i zwężającego się ku podstawie grobu (np. Łęki Małe, kurhan III, grób główny; Krzelów). Nasypy kamienne występowały w przypadku obiektów w typie kurhanów, które cechowały się posiadaniem wyłącznie przykryć tworzoną przez wspomniane nasypy. W dwu zaś przypadkach, a dotyczącym wału kamiennego z kurhanu nr III i IV w Łękach Małych znajdującym się ponad grobem głównym, możemy mieć do czynienia z niedokończoną konstrukcją nasypu kamiennego. Podobnie jak budowle słupowe tak samo nasypy kamienne i płaszcze ziemne są formą konstrukcyjnego zabezpieczenia jamy grobowej na powierzchni gruntu, co wyraźnie odróżnia je od pozostałych form zabezpieczeń i oznaczeń jam grobowych. Nasypy kamienne tworzone są przez wielowarstwowe bruki układane na planie kwadratu, które zachowały się na dziewięciu stanowiskach. Największy z nich to obiekt z Krzesin odznaczający się rozmiarami 3,0 x 2,0 x 1,2 m, pozostałe są już mniejsze i posiadają rozmiary w granicach od 1,1 do 1,5 m długości przy szerokości od 0,3 do 1,0 m (por. tab. 1). Nasypom kamiennym wznoszonym z kolei na planie owalu towarzyszą niekiedy dodatkowe zabezpieczenia konstrukcyjne jam grobowych w postaci płyt czy też skrzyń kamiennych (np. Gola Górowska, Kromolin). Przy czym zaznaczyć należy, iż z uwagi na zły stan zachowywania szczątków ludzkich pod nasypami kurhanów trudno jednoznacznie określić, jaki zastosowany został obrządek – tj. inhumacja czy kremacja. Dylemat ten powiększa kwestia ciałopalnych pochówków z kurhanów w Goli Górskiej, podwójnego pochówku szkieletowego z kurhanu w Leubingen i wreszcie obecności pochówków szkieletowych w grobach bocznych w kurhanach z Łęk Małych i Szczepankowic przy domniemanej lub szczątkowej ich obecności w grobach głównych tych obiektów.

Reasumując, powyższy przegląd konstrukcji grobów, stosowanych w obrządku pogrzebowym KU, wskazuje na rozwiniętą stratyfikację społeczną tego ugrupowania i stosowanie urozmaiconych form zabezpieczeń ograniczonych do niewielkiej grupy pochówków. Stwierdzenie powyższe stanowi uzupełnienie wniosków przytoczonych w kontekście stratyfikacji społecznej opartej o wyposażenie grobów, a opracowywanej przez ze mnie dla rejonu międzyrzecza Odry i Warty w oparciu o model Schwarza R.⁸ Grupa grobów płaskich ze zróżnicowanymi formami zabezpieczeń stanowi nie tylko potwierdzenie istnienia wielu – kierunkowych kontaktów kulturowych, jak to było w przypadku grobów zawierających trumny czy pitosy. Na przestrzeni rozwoju KU, a obejmującego dla przypomnienia okres bez mała 600 lat, rozwój społeczny jest uwidoczniiony nie tylko w wyposażeniu ale i konstrukcji grobu. Można założyć, że w całym

8 Schwartz R 2014, s. 718, fig. 1a.

okresie funkcjonowania KU groby nie posiadające wyposażenia i zabezpieczeń odpowiadały zwykłym członkom społeczności, a w przeciwieństwie do ww. zawierające wyroby i określone konstrukcje wyróżniające się sposobem wykonania (np. broń, przedmioty ze złota lub stopu brązu) stanowiły wyróżnik klasy wyższej. W tym rozumieniu na szczycie hierarchii społecznej znajdowały by się groby „*królewskie*” z Łęk Małych, a dalej „*książęce*” z m.in. Szczepankowic i Kątów Wrocławskich. Na kolejnych poziomach umieszczone byłyby obiekty wyposażone w przedmioty o charakterze militarnym wykonane z stopu brązu, złota i ceramiki. Przy czym na równym poziomie z obiektami zawierającymi wyróżniające się wyposażenie, a nie konieczne posiadającymi dodatkowe elementy konstrukcyjne jamy grobowej, można umieścić mniejsze kurhany i groby zawierające zabezpieczenia jamy grobu. Ten element jest o tyle istotny, że pochówki te nie zawsze zawierają wyposażenie i poprzez wyróżnik konstrukcyjny stanowią o zamożności pochowanej osoby w jamie grobu. W tym ostatnim znaczeniu rozwój konstrukcji grobowej KU może odpowiadać jednocześnie ewolucji stratyfikacji społecznej. W przeciwieństwie do okresu neolitu gdy obserwowane jest zjawisko pojedynczych i niezależnych wojowników (casus kultury ceramiki sznurowej czy kultury pucharów dzwonowatych), w KU mogło dojść do wyodrębnienia spośród wspólnot rodowych jednostek rządzących przewodzących większym grupom plemiennym. W materiale źródłowym jest to szczególnie widoczne poprzez pojawienie się grobów płaskich o złożonej konstrukcji kamiennej i przede wszystkim ich rozwinięciu do postaci kurhanów. Te ostatnie wznoszone dla jednostek stanowią odzwierciedlenie umiejętności inżynierii budowlanej (np. Szczepankowice), a także wskazują na możliwość długiego trwania rodów związanych z daną jednostką czy „wydarzeniem” upamiętnionym poprzez obiekt (casus jedyne w tej części Europy cmentarzyska kurhanowego z Łęk Małych, pow. Kościan). Dlatego też model stratyfikacji społecznej KU może zostać oparty nie tylko o wyposażenie pochówków deponowanych w grobach, ale przede wszystkim ich konstrukcję. Pozwala to na stwierdzenie, że jakość i rodzaj stosowanego zabezpieczenia stanowi odzwierciedlenie porządku społecznego, który obowiązywał w KU.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bohm W. 1935, Die Älterebronzezeit in der Mark Brandenburg, Berlin-Leipzig.
2. Kowiańska-Piaszykowska M. 2006, The Barrow burial ground from the Early bronze period in ŁękiMałe, Provence of Greater Poland (Wielkopolska).
3. Lasak I.
 1. 1982, Pochówki w trumnach drewnianych jako forma obrządku grzebalnego we wczesnym okresie epoki brązu w świetle badań w Przecławicach, woj. Wrocław, Silesia Antiqua 24, 89-108.
 2. 1988, Cmentarzysko ludności KU w Przecławicach, Studia Archeologiczne 18.
4. Meller H., Armies in the earlybronzeage? Analternativeinterpretation of ÚněticeCultureaxehoards, [w:] Antiquity, Vol. 91, Issue 360, pp. 1529-1545, 2017.
5. Schwarz R. 2014, Goldene Schlafen- und Lockenringe-Herrschaftsinsignien in bronzezeitlichen Ranggesellschaften Mitteldeutschlands. Überlegungen zur GesellschaftderAunjetitzerKultur, vom 17. bis 19. 717-42. Halle.
6. Włodarczak P. 2011, Późno neolityczne i wczesno brązowe kurhany w Europie Środkowej,

Południowej i Wschodniej, wprowadzenie, [w:] Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV-II tys. p.n.e., [red]. Kowalewska-Marszałek H., Włodarczak P., IAIe PAN, IAUW, Warszawa-Kraków.

7. Zich, B. 1996. Studien zur regionalen und chronologischen Gliederung der nördlichen Aunjetitzer Kultur (Vorgeschichtliche Forschungen 20). Berlin & New York: de Gruyter.

8. Zgurecki W.,

1. 2014, Kurhany KU w perspektywie społecznej, refleksje badawcze, Warszawa, Wiedza i Edukacja.

2. 2014, Kurhan nr IV w Łękach Małych, gm. Kościan, analiza konstrukcyjna obiektu w kontekście obrządku pogrzebowego ludności KU, Warszawa, Wiedza i Edukacja.

3. 2019, Analiza konstrukcyjna kurhanu w Szczepankowicach, Leubingen i Helmsdorf [w przygotowaniu do druku].

ДО ПРОБЛЕМИ САМООЦІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Ільїна Юлія Семенівна,
студентка НПУ імені М.П.Драгоманова
yulichka19989@gmail.com

*Науковий керівник –
к.псих. наук, доц. Кучеренко Є.В*

Однією з основних ознак розвитку сучасного суспільства є стрімкий розвиток комп'ютерних інформаційних технологій, який дає можливість сучасній людині навчатися, обговорювати проблеми, які турбують, знайомитися та спілкуватися з друзями, а також переміститись в будь-яку країну світу, дізнатися про її культуру та традиції, використовуючи необмежені можливості всесвітньої мережі Інтернет. Сьогодні Інтернет став невід'ємною частиною нашого життя. Проте слід зазначити, що мережа Інтернет дає не тільки можливість для розвитку здібностей, покращення знань та розширення кола інтересів, але й містить у собі реальні загрози як для дорослих, так і для дітей.

Разом з позитивними перевагами, соціальні мережі мають і негативні наслідки – це Інтернет-залежність, економія або відсутність часу на живеспілкування. Соціальні мережі, відсуваючи на другий план класичні інститути соціалізації – родину, школу, друзів, – займають усе більш домінуючу роль у процесі соціалізації особистості й здійснюють безпосередній вплив на її ціннісні орієнтації [3, с. 15].

Дослідження діяльності людини, оточеної комп'ютерами й іншими елементами інформаційних технологій, являє собою актуальну задачу для психологічної науки. Серед психологічних наслідків застосування інформаційних технологій – техностреси, комп'ютерофобія, залежність від

ігрових програм та Інтернету.

В психологічних дослідженнях цьому питанню присвячено чимало сучасних наукових праць, де звертається увага на небезпеку надмірного користування мережею Інтернет (О. М. Арестова, Ю. Д. Бабаєва, К.В. Боярова, О. Є. Войскунський, А. І. Гольдберг, Н. В. Чудова, К. С. Янг). Також досліджено особливості психічних станів користувача комп'ютера (І. Г. Белавіна, Дж. Грохол, О. Ю. Дроздов, Т. Ю. Мітельов, Л. В. Подригало, І. В. Тютюнник) [4, с. 21].

Сьогодні на сучасному етапі розвитку школи однією з актуальних проблем є проблема самооцінки учнів, зокрема, в їх навчальній діяльності. Проблема самооцінки розглядалась багатьма авторами в руслі філософських, соціально-психологічних та психологічних досліджень. Інтерес до проблеми самооцінки викликаний її особливою роллю, як провідного компонента у структурі самосвідомості.

Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми становлення самооцінки особистості в процесі розвитку її свідомості та самосвідомості розкриті в працях українських та російських вчених Б.Г. Ананьєва, І.Д. Беґа, Л.І. Божович, Л.В. Бороздіної, І.С. Булах, Л.С. Виготського, І.С. Кона, Г.С.Костюка, С.Д. Максименка, В.М. М'ясищева, Р.В. Павелківа, К.К. Платонова, Н.С. Побірченко та ін.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень дозволяє стверджувати, що самооцінка є необхідним елементом розвитку самосвідомості особистості. Завдяки здатності до самооцінки людина набуває спроможності самостійно спрямовувати і контролювати свої вчинки та дії.

Актуальність дослідження самооцінки особистості у взаємозв'язку з рівнем її Інтернет-залежності визначається тим, що самооцінка є одним із найважливіших регуляторів поведінки та показником психоемоційного здоров'я людини.

Самооцінка – це оцінка людиною самої себе: своїх якостей, можливостей, здібностей, особливостей своєї діяльності. Вона є результатом зіставлення людиною своїх якостей з певними еталонами. Самооцінка формується в єдності двох її складових: раціонального, що відображає знання людини про себе, і емоційного, що відбиває те, як вона сприймає і оцінює ці знання. Тим самим, самооцінка відображає особливості усвідомлення людиною своїх вчинків і дій, їхніх мотивів і цілей, уміння побачити і оцінити свої можливості і здібності[1, с. 99].

У своїй практичній діяльності людина зазвичай прагне до досягнення таких результатів, що узгоджуються з її самооцінкою. Завдяки включенню самооцінки у структуру мотивації, особистість постійно співвідносить свої можливості та ресурси із цілями і засобами діяльності. Самооцінка має ряд вимірів: вона може бути адекватною або неадекватною, високою або низькою, стійкою або нестійкою.

Самооцінка дозволяє людині робити активний вибір у найрізноманітніших життєвих ситуаціях, визначає рівень її прагнень

і цінностей, характер відносин з оточуючими. Почавши формуватися ще у ранньому дитинстві, коли дитина починає відокремлювати себе відоточуючих людей, вона продовжує видозмінюватися протягом усього життя, стаючи все більш змістовною та критичною [2, с. 30].

Науково-технічна революція, котра продовжує відбуватися в світі в цілому та в Україні зокрема не може не впливати на всі сфери життя людини, підпорядковуючи його новим вимогам та даючи їх нові можливості для розвитку та вдосконалення своєї діяльності. Однак поряд з позитивними аспектами науково-технічного прогресу ми стикаємось і з його негативним впливом на формування та функціонування особистості, одним з яких є комп'ютерна та Інтернет-залежність. Це зумовило потребу в організації та проведенні досліджень даного феномену, яким займаються психологи, лікарі, педагоги, філософи та соціологи [4, с.35].

На сьогоднішній день проблема Інтернет-залежності стає особливо актуальною, оскільки все більша кількість людей отримує вільний досвід до Інтернет ресурсів, що перетворило Інтернет з засобу отримання інформації на сферу віртуальної реальності, де особистість може вільно встановлювати контакти зі значною кількістю людей, часто презентуючи при цьому не справжнє своє «Я», а бажаний, ідеальний образ; спробувати себе в новій ролі, яка є недоступною для людини в реальному житті; демонструвати незвичні моделі поведінки. Все це часто робить віртуальний світ більш бажаним, ніж реальний, в якому особистість обмежена певними рамками, страждає від фрустрації та неможливості задоволення важливих потреб, втиснута в рамки соціального статусу, соціальної ролі, відчуває незадоволення оцінюючи свою зовнішність тощо. Це призводить до того, що людина починає сприймати Інтернет як засіб задоволення потреби в спілкуванні, спосіб підвищення самооцінки та позбавлення від різного роду комплексів, що спонукає її до збільшення кількості часу, яку людина проводить в Інтернет-мережі на шкоду взаємодії з реальним оточуючим світом, що стає одним з кроків до формування Інтернет-залежності.

Таким чином, дана тема дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства, оскільки зараз Інтернет-залежність зустрічається все частіше серед старшокласників, а це в свою чергу впливає на їх самооцінку.

Список використаних джерел:

1. Бороздина Л.В. Что такое самооценка? / Л.В.Бороздина // Психологический журнал, 1992. – Т.13. – № 4. – С. 99-101 .
2. Липкина А.И. Самооценка школьника. - М.: Знание, 1976. - 64с.
3. Лоскутова В. А. Интернет-зависимость как форма нехимических аддитивных расстройств / В. А. Лоскутова. Текст.: диссер. ..канд. мед. наук: 14.00.18. — психиатрия - Новосибирск, 2004. - 157 с.
4. Юрьева Л. Н. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика: монография / Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот. – Днепропетровск: Пороги, 2006. – 196 с.

ОСОБЛИВОСТІ САНОГЕННОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКІВ

Капишукенко Олександр,

студент НПУ імені М.П. Драгоманова

Науковий керівник –

к. психол. н., доц. І.О. Лапченко

Сучасна психологія приділяє невинновправдано мало уваги вивченню саногенного мислення, адже доведено, що воно є невід'ємним компонентом життєдіяльності повноцінної особистості. Саногенним називаємо мислення, яке свідомо спрямовується на подолання негативних емоцій та психологічне оздоровлення людини. Воно виступає складовою здорового способу життя, тому що зменшує внутрішній конфлікт, дозволяє контролювати емоції, регулювати потреби та бажання і, відповідно, стає на заваді хворобам.

Сучасні соціальні, політичні, технічні, наукові, екологічні умови мають невід'ємний вплив на розвиток молоді особистості, зокрема на розвиток її саногенного мислення. Тому перед сучасною психологією постає завдання, спрямоване на більш глибоке вивчення саногенного мислення і процесу його розвитку у підлітків.

Саногенне мислення – це невід'ємна частина гарного самопочуття людини. У багатьох людей у стресовій ситуації не вистачає особистісних ресурсів для підвищення життєстійкості, покращення психологічного здоров'я і гарного самопочуття. Однією з таких можливостей, на думку вчених, є формування саногенного мислення як здатності конструктивного сприйняття життєвого досвіду та, завдяки цьому, підвищення внутрішнього благополуччя особистості. Зміна оцінки несприятливої ситуації часто супроводжується знаходженням певного смислу, створенням нового контексту, в якому актуалізується даний сенс.

Саногенне мислення аналізується в контексті проблеми психологічного здоров'я в роботах сучасних науковців (І. В. Дубровіна, Н. М. Колотій, К. Рифф, А. В. Шувалов). Встановлено зв'язок даного виду мислення із життєстійкістю особистості як здатністю протистояти життєвим негараздам, відповідати на виклики життя (І.О. Ларіна, Д. О. Леонтьєв, С. Мааді, І.О. Разказова). Саногенне мислення можна вважати одним з варіантів більш широкого поняття «позитивне мислення» (В. Бобрицька, В.Ф. Калошин, Л. М. Киричук, М. Мольц, С. Ткачук). Ідеться про створення й постійну підтримку, підкріплення позитивного образу власного «Я» внаслідок впливу успішних вчинків і загалом життєвих успіхів.

Водночас на теоретичному рівні проблема саногенного та позитивного мислення досліджувалась недостатньо. Натомість, в масовій свідомості дане словосполучення носить дещо «запопуляризований» характер завдяки публікаціям М. Мольца, Н. Правдіної, Л. Хей та інших. Нерідко

це призводить до непродуктивного тлумачення позитивного мислення як нереалістичного сприйняття життєвої реальності та заперечення труднощів, що викликає у дослідників скептичне ставлення, оскільки в традиційній психології мислення відноситься до пізнавальних психічних процесів, не набуваючи при цьому оціночного, афективного забарвлення.

Завданням нашого дослідження стало визначення особливостей саногенного мислення підлітків. На основі теоретичного аналізу проблеми була виділена його наступна структура: емоційний, рефлексивний та мотиваційний компоненти. У нашому дослідженні були використані тестові методики і авторська розробка, апробована попередньо на в процесі виконання курсового проекту. Ними стали:

- «Тест на оптимізм» Р.С. Немов – емоційний компонент.
- Методика діагностики рівня розвитку рефлексивності (опитувальник А.В.Карпов) – рефлексивний компонент.
- авторська методика «Вибір позиції в різних ситуаціях», спрямована на визначення мотиваційного компоненту.

В дослідженні брали участь 30 осіб підліткового віку від 11 до 13 років. Емпірично встановлено, що у половини з них наявний тверезий реалізм, заснований на нормальному оптимізмі, який домінує в ситуаціях соціальної взаємодії. Це означає, що вони схильні до позитивного емоційного сприйняття обставин, своїх невдач або успіхів. 40% досліджуваних виявили схильність до песимізму. При цьому яскраво виражений песимізм не виявив жодний підліток.

Привертає увагу факт про те, що 10% досліджуваних мають злегка завищений, але, загалом, нормальний оптимізм, що може заважати іноді усвідомлювати і виправляти недоліки у своїй поведінці та діяльності. Враховуючи, що оптимізм є одним з показників позитивного мислення, ми припускаємо, що вказана половина підлітків мають саме такі особливості мисленевого процесу.

Дослідження особливостей рефлексивності як складової саногенного мислення показало, що її високого рівня виявлено у 17% досліджуваних, середній рівень – у 53% і низький рівень – у 30%.

З метою визначення мотиваційного компоненту саногенного мислення підлітків була застосована авторська методика «Вибір позиції в різних ситуаціях», яка має проєктивний характер, адже спонукає досліджуваного уявити себе та свою реакцію на певні обставини. Встановлено, позитивний мотив обрали 60% досліджуваних підлітків, емоційно нейтральний – 30% і решта 10% обрали для негативний варіант відповіді.

Як видно, більшість досліджуваних (60%) виявляють позитивне мислення майже в усіх описаних ситуаціях. У них переважає позитивний мотив. Вони або з гумором поставляються до обставин, або намагаються побачити і обрати конструктивний вихід. 30% досліджуваних схильні до позитивного мислення ситуативно, тобто залежать від специфіки ситуації. У них переважає нейтральний мотив. Водночас можна припустити, що вони

мають досить реалістичне сприймання обставин, хоча іноді засмучуються через них. 10% учасників дослідження мають низький рівень позитивного мислення, тобто у них переважають негативні переживання в описаних ситуаціях. У них переважає негативний мотив.

На основі аналізу та узагальнення отриманих даних, ми дійшли висновку, що половина досліджуваних підлітків (50%) продемонструвала середній рівень саногенного мислення. Їм властивий реалістичний оптимізм та у більшості ситуацій вони намагаються зберегти позитивний настрій. 15% учасників дослідження виявили низький рівень позитивного мислення, що визначається через низький рівень оптимізму (наявний песимізм) та відповідний вибір позиції у неоднозначних ситуаціях. У решті (35%) ми фіксуємо високий рівень саногенного мислення, який характеризується домінування оптимізму (іноді надмірного) та переважання позитивних виборів у складних обставинах.

Був організований природний експеримент, який передбачав заповнення підлітком протягом тижня щоденника «Самоаналіз саногенного мислення». В його основу покладений механізм рефлексії, завдяки якому підлітки (експериментальна група складалася з 10 осіб) зосереджують увагу на своїх переживаннях, прагненнях, очікуваннях та реальних подіях, які виправдовують або знецінюють їхні сподівання. Крім того, згідно із словесною інструкцією досліджувані мали протягом тижня шукати та зосереджувати увагу на позитивних переживаннях, подіях, враженнях. Встановлено, що зосередження уваги підлітків на власних позитивних переживаннях призвело до підвищення рівня їхньої рефлексивності та налаштованості на отримання відповідного результату.

Для підтвердження отриманих даних заповнення щоденнику була проведена контрольна діагностика за допомогою вище названих методик. Виявлено збільшення кількості підлітків з тверезим реалізмом та нормальним рівнем оптимізму (з 50% до 70%), з високим рівнем рефлексивності з 17% до 20%, з позитивним мотивом вибору в різних ситуаціях (з 60% до 70%).

Коли ми говоримо про саногенне мислення, то розуміємо, що це свідомо регульований процес, який у більшій частині молоді знаходиться на середньому рівні розвитку, оскільки у підлітковому віці виникає багато нових життєвих проблем і питань, і це стає проблемою для саногенного мислення та позитивного настрою на життя. Позитивно мислити потрібно навчати людину, ще з малку, тому що вона мислить увесь час від дитинства до самої смерті, а якщо вона буде мислити позитивно, то це допоможе їй побачити більше варіантів розв'язання проблеми, знайти нову ідею чи вихід з ситуації, не боятися мріяти та фантазувати.

Використана література:

1. Берн Е. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / пер. с англ. – Минск: «ПРАМЕБ», 1992. – 384 с.
2. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной

парадигми // Вопросы философии. – 2000. – № 3 – С. 29 – 42

3. Булич Е.Г., Муравйова І.В. Валеологія. Теоретичні основи валеології. – К., 1997. – 224 с.

4. Валеологія: Навч. Посібник для студентів вищих закладів освіти: В 2 ч. /В.І.Бобрицька, М.В.Гринькова та ін.; за ред. В.І.Бобрицької. – Полтава: “Скайтек”, 2000. – Ч. II. – 160 с.

5. Гебріел Етінген, Лесь Герасимчук «Перегляд позитивного мислення» 2015. -182с.

6. Калошин В.Ф. Позитивне мислення:щастя, здоров'я, успіх //Основа 2008 – 92 с.

7. Киричук Л. М. Когнітивна структура дискурсу позитивного мислення // Філологічні студії. – 2004. – № 4. – С. 149 – 155.

8.Приходько Ю.О.,Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч.посіб. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.

9. Роджерс К. Р.Взгляд на психотерапию. Становление человека: пер. англ – М.: Прогресс, 1998. – 480 с.

10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологи. – СПб.: Питер, 2009. – 180 с.

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА: УКРАЇНА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Клочко Давид Артемович
магістрант СумДПУ імені А.С.Макаренка
davyd.katushkin@gmail.com

В умовах модернізації України – глибокого соціального, економічного, духовного, політичного і технологічного оновлення суспільства, здійснюваного шляхом послідовних реформ – розробка концепції соціокультурного розвитку висувається в ряд пріоритетних. Пошук виходу з культурної кризи суспільства, де у більшості людей на першому плані стоять проблеми життєзабезпечення, неможливий без продуманої і зваженої державної культурної політики.

У пошуках нових підходів до вирішення проблеми виходу з ситуації, що соціокультурної ситуації зрозуміла актуальність вивчення і використання досвіду формування культурної політики західноєвропейських країн. Світова практика не може бути не прийнята до уваги, якщо ставиться мета створити сучасне цивілізаційне суспільство, тим більше, що в певній мірі можна говорив, про збіг динаміки взаємовідносин культури і суспільства в Україні та розвинених країнах Заходу [2, с. 145].

У 2018 році в Україні добігла кінця трирічна Програма ЄС та Східного партнерства «Культура і креативність» – велика міжнародна ініціатива, яка серед іншого ставила за мету змінити звичне на пострадянському просторі розуміння культури: наприклад, показати, який вплив вона має на економіку, та чому це не лише дозволя, але й рівень толерантності в суспільстві [4].

Урочисті виходи в театр двічі на рік, нудні й безбожно довгі екскурсії в музеях або щось народне, де обов'язково фігурує бандура, – приблизно

з таким поняттям культури українське суспільство жило до Євромайдану. Одразу після завершення революції митці, громадські активісти та культурні менеджери зібралися, щоб зрозуміти, якою має бути культура в країні, яка щойно виборола демократію. Цей рух часом набував радикальних форм (згадати хоча б численні заклики ліквідувати Міністерство культури, які подекуди з'являються й досі) – надто коли урядова політика стала відверто популістською, а до слова «патріотизм» перестали ставитись серйозно. Однак відтоді культура поволи перестала асоціюватися лише з «надбудовою» та розвагами. Стало ясно, що це також і вагома частина економіки, і водночас те, як ми вибудовуємо суспільні зв'язки.

Ідеологічні, культурні й соціально-економічні трансформації українського суспільства наклали свій відбиток на культурну політику. Основними тенденціями розвитку сучасної соціокультурної ситуації в українському суспільстві найчастіше називають: поглиблення інтеграції вітчизняної культури в європейський і світовий культурний простір; зменшення участі держави в підтримці культурної сфери в нових ринково-економічних умовах; посилення розриву в рівні культурного розвитку між окремими регіонами держави [5].

При цьому її недоліками найчастіше називають фінансування за залишковим принципом, відсутність усвідомлення важливості культури на рівні стратегічного менеджменту, декларативність законодавчої бази, тоді як серед проблем відмічають захист національно-культурного простору в умовах глобалізації, концептуальну і програмову невизначеність культурної політики на різних рівнях управління, неуніфікованість процедур надання культурних послуг, низький рівень матеріально-технічного й кадрового забезпечення тощо [3]. Не випадково, на думку експертів Ради Європи, Україна, як найбільша за площею європейська держава ХХІ ст., яка продовжує модернізуватися, має зосередитися саме на практичних питаннях культури та культурної політики.

Державами, що звернули увагу на необхідність державного регулювання соціально-культурної сфери стали такі високорозвинені країни такі як: Німеччина, Франція, Італія, Іспанія та інші. Розглянемо досвід цих країн на рівні державного регулювання в сфері соціально-культурного розвитку [1].

Досвід Німеччини показує, що не існує такого центрального органу управління сферою соціально культурного розвитку, як Міністерство культури. Тому, усі питання щодо культурної сфери вирішують незалежні структури (відділи культури), які створені на місцевому управлінському рівні.

Досвід Франції полягає у культурному спонсорстві та запровадженню податкових пільг. Розглянемо досвід Франції, який полягає у наступному: для компаній, що брали участь у спонсорстві податкова знижка з податку на прибуток в розмірі 60% від суми пожертви, але не більше 0,5% від доходу компанії; для фізичних осіб: податкова знижка з податку на доходи фізичних

осіб в розмірі 66% від пожертви, але не більше 20% від персонального доходу такої особи [3].

Цікава ініціатива – реклама на будівельних риштуваннях на пам'ятках – у Франції. Приватний чи державний власник пам'ятки може дозволити компаніям розміщувати рекламу на риштуваннях під час проведення реставрації. Надання такого права є можливим за наступних умов: прибутки від розміщення реклами має повністю іти на проведення реставраційних робіт; рекламна площа не має перевищувати 50% від загальної площі риштувань; термін розміщення реклами не може перевищувати термін проведення реставраційних робіт.

Досвід Італії зростає, і полягає у помітному інтересі до спонсорства соціально-культурної сфери. Новий кодекс законів про державні роботи спрощує процедури спонсорства на користь культурної спадщини. Нові процедури стануть можливими завдяки прозорому розміщенню звітів на веб-сайтах. Держава запровадила такі норми, що усі ріелторські компанії можуть отримувати дозволи на будівництво за умови, що вони внесуть фінансовий внесок у надання культурних послуг, запланувавши інтеграцію культурної інфраструктури та послуг. Відсоток інфраструктурних інвестицій громадські роботи може наповнювати фонд, покликаний підтримувати культурні заходи на місцевому рівні.

Досвід Іспанії полягає у наповненні фондів, які створені та наповнені від 1,5% культурного податку управляються спільно Міністерством інфраструктури та Міністерством культури. Існують також Національні плани щодо спадщини, що мають на меті встановити пріоритети та критерії втручання (наприклад, культурні ландшафти або індустріальна спадщина) [3]. Тому, наповнення таких фондів від 1,5% податку став надзвичайно важливим для розроблення стратегічних планів збереження та реставрації соборів, замків, театрів та музеїв по усій країні, адже існує вимога інвестувати у місця, розміщені поблизу громадської інфраструктури.

Останні три роки в Україні показали, що культура розвивається в новому напрямку – як в Україні, так і в усьому світі, вважає керівник програми «Культура і креативність» Тім Вільямс. Це пов'язано з розвитком технологій, економічним переходом від масштабних виробництв до малого бізнесу та затребуваністю креативних професіоналів в інформаційному суспільстві. Адвокація культури, зокрема, серед політиків, стала одним із напрямків «Культури і креативності». Так, Кабінет міністрів України використав структуру функціонального аналізу, зробленого експертами програми, як шаблон для оцінки роботи дев'яти інших міністерств. Аналітичний огляд, підготовлений асоціатами програми, вплинув на рішення Міністерства закордонних справ створити Український інститут. Деякі українські партії включили розвиток креативних індустрій до своїх програм, а позаминулого року Міністерство культури створило департамент для їх розвитку [4].

Зарубіжний досвід державного регулювання соціально-культурної

сфери надає змогу сформулювати пропозиції, які мають бути спрямовані на його адаптацію в Україні. На думку експертів необхідні реформи соціально-культурної сфери, які мають мати на меті наступні цілі: уточнення та з'ясування пріоритетів культурної політики у контексті процесу децентралізації, а також здійснення Міністерством культури координуючої, моніторингової та контролюючої функції на місцевому на національному рівні.

Список використаної літератури

1. Ігнатченко І. Особливості реалізації державної політики України у сфері культури: сучасний стан та світові стандарти [Електронний ресурс]/ І. Ігнатченко // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_16
2. Колісник Г. Зарубіжний досвід державного регулювання соціально-культурної сфери та його адаптація в Україні / Г. Колісник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. пр. – 2018. – Вип. 1(129). – С. 144-147.
3. Міністерство культури України. Звіт експертів Ради Європи «Огляд культурної політики України». 19.06.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://195.78.68.75/mcu/control/publish/article?art_id=245250866
4. Олійник Є. Як справи: сьогодні і завтра креативних індустрій в Україні [Електронний ресурс]/ Є. Олійник // platfor.ma. – Режим доступу: <https://platfor.ma/topic/yak-spravy-sogodni-zavtra-kreatyvnyh-industrij-v-ukrayini/>
5. Фесенко Н. Політика держави у сфері культури: імплементація закордонного досвіду на українські терена [Електронний ресурс]/ Н. Фесенко // Державне будівництво. – 2008. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_2_67

STAROŚĆ NIE RADOŚĆ? O STAROŚCI W KONTEKŚCIE ROZWOJU

Kuź Kaja,

*studentka II roku psychologii,
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
kuz.kajaa@gmail.com*

Promotor –

dr Renata Żurawska-Żyła

Katedra Psychologii, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Na początku zaczniemy od osobowości. Bo to od niej tak naprawdę zależy jak będziemy postrzegać starość i radzić sobie z wszystkimi jej aspektami. Osobowość w definicji Gordona Allporta to „dynamiczna organizacja wewnątrz jednostki tych psychofizycznych systemów, które determinują unikalne przystosowanie się do środowiska” [3, s. 22]. Troszkę inaczej definiuje ją

Pervin ujmując ją jako „złożoną całość myśli, emocji i zachowań, nadającą kierunek i wzorzec (spójność) życiu człowieka. Podobnie jak ciało, osobowość składa się zarówno ze struktur, jak i procesów, i odzwierciedla działanie tyluż natury (geny), co środowiska. Pojęcie osobowości obejmuje również czasowy aspekt funkcjonowania człowieka, osobowość zawiera bowiem wspomnienia przeszłości, reprezentacje mentalne teraźniejszości oraz wyobrażenia i oczekiwania co do przyszłości” [3, s. 22]. Jednym z powszechnych modeli ujmowania osobowości jest model Costy i McCrae, w którym osobowość przyjmuje strukturę trójpoziomową. Takie myślenie zakłada, iż osobowość składa się po pierwsze z podstawowych dyspozycji, po drugie z charakterystycznych przystosowań i po trzecie z własnej koncepcji siebie [2, s. 301]. Jeśli więc osobowość ulega zmianom w czasie, to dzieje się to na każdym z wymienionych poziomów. Według Piotra Olesia zmienność osobowości uwarunkowana jest między innymi własną aktywnością jednostki oraz wpływem względnie trwałych, powtarzających się zachowań i wymagań środowiska [2, s. 301]. Jej kształtowanie się pozwala na sprawne utrzymywanie granicy pomiędzy jednostką a otoczeniem, przy jednoczesnym przystosowaniu się do panujących w danym społeczeństwie zasad, bez szwanku dla poszanowania własnych wartości [2, s. 303]. Zmiany osobowości można interpretować i rozpatrywać w różnych kontekstach. Jako nabywanie nowych właściwości lub utratę dotychczas posiadanych, ich obniżenie bądź wzrost. Jako zupełnie nową organizację przekonań, myśli, bądź ich modyfikację. Zmiany mogą wiązać się także z przewartościowaniem, reinterpretacją znaczenia przeżytych doświadczeń, czy szeroko rozumianego sensu życia [2, s. 90]. Osobowość człowieka pełni funkcje regulacyjne, ukierunkowując aktywność i podejmowane przez jednostkę działania, pobudzając motywację do samorozwoju. Umożliwia interakcję ze środowiskiem, odpowiednią do niego adaptację [2, s. 303]. Warto wspomnieć o dużym wpływie jednostki na tę interakcję. Mimo, że osobowość kształtowana jest nie tylko poprzez własną aktywność, ale również otoczenie, jednostka ma realny wpływ na to jak to otoczenie będzie na nią oddziaływać. Dzieje się tak dzięki możliwości wyboru celów i środowiska, w którym będą one realizowane [2, s. 302]. Według koncepcji wzajemnego determinizmu Alberta Bandury relacja człowiek środowisko zachodzi w trójkącie: osobowość – zachowanie – środowisko, a każdy z tych elementów wpływa na pozostałe [2, s. 97]. Istotne jest także rozpatrywanie zmian w kontekście czasowym, czyli punktualności zmian z punktu widzenia rozwoju biologicznego, jak i społecznego [2, s. 302-303]. Osobowość rozwija się w trakcie życia. Wśród głównych dążeń jej rozwoju Piotr Oleś podkreśla znaczenie dążenia do szczęścia, spełnienia i wewnętrznego rozwoju, dążenie do sensowności działań, która jest główną ich motywacją, a także dążenie do pewnego rodzaju doskonałości w wybranej dziedzinie, co kształtuje samoocenę, jak i poczucie wartości [2, s. 305-306].

Rozwój psychologii w tematyce związanej z problematyką starości przypada na drugą połowę XX wieku. Prekursorem badań i autorem pierwszej znaczącej publikacji w tym temacie był James Birren. W 1955 roku w Betesda

Maryland otworzył on laboratorium poświęcone problematyce starości w ramach *National Institute of Mental Health*. Projekty i badania w nim prowadzone stały się inspiracją dla wielu późniejszych badaczy w tej dziedzinie. W latach 80. Wyłoniła się osobna subdyscyplina psychologii, zwana gerontologią, czyli nauką o starości [4, s. 13]. Według danych uzyskanych z raportu WHO z 2002r. na świecie żyje ponad 580 mln ludzi powyżej 60. roku życia. Oszacowano wówczas również, że w 2020r. liczba osób starych będzie wynosiła ponad 1 mld, czyli ok. 30% populacji [4, s.15-16].

Proces starzenia się na ogół postrzegany jest w kategoriach degradacyjnych, kiedy to dochodzi do utraty pewnych funkcji i zdolności na różnych płaszczyznach. Objawy starzenia mogą być określane wiekiem metrykalnym, społecznym oraz psychologicznym (mierzone subiektywnym poczuciem wieku) [4, s. 19]. Starzeniem fizjologicznym zajmuje się subdyscyplina zwana geriatrią. Obniżenie sprawności w zakresie funkcji m. in. narządów zmysłów nie musi mieć charakteru patologicznego, jest to zjawisko naturalne, możliwe do zaobserwowania u większości osób starszych. Starzenie się polega na nieodwracalnych zmianach w obrębie układów organizmu. Utrata sprawności fizycznej jest naturalnie uwarunkowana nie tylko stanem zdrowia, ale także innymi czynnikami biologicznymi oraz socjodemograficznymi. Biologiczne zmiany zachodzące w procesie starzenia się to m. in. zmniejszenie odporności układu immunologicznego, czy większa podatność na stres. W tym okresie procesy kataboliczne przeważają nad anabolicznymi [4, s. 32]. Do negatywnych aspektów starzenia się, oprócz fizjologicznych, zaliczyć można także trudności związane z postępem technologicznym, m.in. obsługa komputera, związane z ograniczonymi możliwościami poruszania się bariery architektoniczne, czy spadek poczucia wartości, trudności w zrozumieniu z młodszymi członkami rodziny [4, s. 25]. W sferze psychologicznej okres starości związany jest ze zmniejszeniem sprawności funkcji poznawczych, takich jak pamięć i uczenie się, koncentracja, czy podzielność uwagi [4, s. 48-49]. W starości może towarzyszyć człowiekowi tzw. lęk egzystencjalny, czyli lęk przed śmiercią. Śmierć jest czymś nieznanym, tajemniczym, a świadomość jej nieuchronnego przyjścia bywa trudna do zniesienia. Warto jednak pamiętać, że świadomość śmierci to właśnie to, co odróżnia człowieka od innych istot żyjących na tym świecie. Do lęku przed śmiercią dołącza również lęk przed utratą samodzielności, kontroli nad własnym życiem i zależnością od innych.

Wymienione powyżej zmiany, jak już zostało wspomniane, są naturalnym zjawiskiem procesu starzenia się człowieka, a więc niezbędną częścią jego rozwoju. Zimbardo twierdził, że „rozwój nie jest sumą aspektów – fizycznego, społecznego, uczuciowego, intelektualnego, moralnego – ale jakością wynikającą ze zmian w tych wszystkich obszarach ludzkiej egzystencji łącznie” [2, s. 37]. Okres ten może jednak wiązać się również ze zmianami i procesami o charakterze patologicznym, jak wystąpienie zespołów otępiennych, czy zaburzeń osobowości. Ryzyko wystąpienia zespołów otępiennych zwiększa się wraz z wiekiem, mogą być one skutkiem m. in. chorób układu krążenia, cukrzycy, czy niedoborów witamin.

Wzrost zachorowalności potęgują choroby centralnego układu nerwowego takie jak choroba Huntingtona, czy Parkinsona [4, s. 56]. Do kryteriów rozpoznawania otępienia wg DSM-IV (1994) należą liczne ubytki poznawcze objawiające się upośledzeniem pamięci, występowaniem jednego z zaburzeń poznawczych (afazja, apraksja, agnozja, zaburzenia w wykonywaniu czynności) oraz znaczne pogorszenie poziomu funkcjonowania spowodowane wyżej wymienionymi. Zaburzenia mowy, niezdolność do wykonywania czynności ruchowych, czy niemożność rozpoznawania przedmiotów występują pomimo nieuszkodzonych funkcji czuciowych i ruchowych [4, s. 57]. Według klasyfikacji ICD-10 (1997) „Otępienie jest zespołem spowodowanym chorobą mózgu, zwykle o charakterze przewlekłym lub postępującym, w którym zaburzone są takie wyższe funkcje korowe, jak: pamięć, myślenie, orientacja, rozumienie, liczenie, zdolność uczenia się, język i ocena. Świadomość nie jest zaburzona. Upośledzeniu funkcji poznawczych towarzyszy zwykle, a czasami je poprzedza, obniżenie kontroli nad reakcjami emocjonalnymi, społecznymi, zachowaniem i motywacją. Taki zespół objawów występuje w chorobie Alzheimer’a, w chorobie naczyń mózgowych i innych stanach pierwotnie lub wtórnie wpływających na mózg” [4, s.59]. Oprócz zespołów otępiennych do najczęstszych zaburzeń psychicznych zalicza się depresję. Częste jest również zapadanie na choroby somatyczne. Depresja i pogorszenie zdrowia mogą wpływać na siebie wzajemnie, pogarszając ogólny stan zdrowia [4, s. 67]. Depresja osób starszych często wiąże się z subiektywnym poczuciem osamotnienia, związanym z kolei z poczuciem braku bliskich więzi i poczucia wspólnoty oraz obiektywną samotnością. Oba te aspekty mogą być konsekwencją m. in. panujących w społeczeństwie stereotypów dotyczących starości, rosnącego dystansu między starszym i młodszym pokoleniem, a także utratą współmałżonka. Istotne znaczenie pełni wspomniana wcześniej większa w tym okresie życia podatność na stres [4, s. 69].

Warto jednak pamiętać również o pozytywnych aspektach starzenia się. Oczywiście starzejąc się, organizm człowieka słabnie, zmniejszają się jego możliwości fizyczne, słabnie energia, pamięć, a uczenie się przebiega wolniej i z większym wysiłkiem. Wzrasta jednak znaczenie jednostki dla społeczeństwa poprzez role jakie w nim pełni, cenne stają się doświadczenie, wiedza i mądrość życiowa, wzrasta także motywacja do jak najlepszego wykorzystania czasu, który pozostał, co ściśle wiąże się ze zwiększoną świadomością jego upływu [2, s. 22].

Ciekawym zagadnieniem w tematyce starzenia się jest adaptacja do starości w biegu życia. Koncepcja biegu życia opiera się na założeniu, iż odbiór, postrzeganie starości zależne są od przeżyć i doświadczeń jednostki we wcześniejszych okresach życia. Różnorodność doświadczeń bowiem oznacza większe zróżnicowanie indywidualne osobowości osób starszych i szerszy wachlarz psychicznych predyspozycji adaptacyjnych do zmian kulturowych. Istotne są tutaj, wg Glena Eldera, takie aspekty jak czasy, w których jednostka urodziła się i wychowywała, społeczne normy postrzegania starości w danym okresie życia jednostki, relacje, jakimi jednostka związana jest z innymi oraz

podmiotowość i możliwość podejmowania decyzji. Z wpływem czasów w jakich człowiek żyje wiążą się dwa efekty. Pierwszy z nich to tzw. efekt kohorty, który oznacza zróżnicowanie doświadczania zmian społecznych przez grupy jednostek urodzone w odmiennym czasie. Drugi – efekt okresu – to „pewna uniformizacja doświadczeń ludzi żyjących w danym czasie, dotkniętych zmianą bez względu na kohortę, do której przynależą [1, s. 47]. To co wyróżnia perspektywę teorii biegu życia to akcentowanie różnorodności ścieżek rozwojowych jednostek, wzorców oraz dynamiki. W przeciwieństwie do teorii humanistycznych, teoria biegu życia nie ukazuje jedynie pozytywnych aspektów rozwoju, nie jest więc jednokierunkowa, co rzuca spojrzenie zarówno na procesy przyrostu funkcji w biegu życia, jak i ich utraty [2, s. 33]. Jej zwolennicy uważają, że przyrost funkcji przypada na wczesne lata życia, z upływem lat zmniejsza się, równoważąc ze stratami w okresie średniej dorosłości, natomiast na okres starości przypadają już głównie procesy prowadzące do utraty funkcji. Pociąga to za sobą pewną degradację, co stanowi niemałe wyzwanie psychologiczne dla stojącej w obliczu starości jednostki. Koncepcja zmian według *modelu odwróconego U* oprócz biologicznych, wymienia także socjokulturowe ograniczenia związane z rozwojem jednostki. Istotne są takie wskaźniki jak społeczne normy ról pełnionych na rynku pracy w danym wieku, system edukacji, normy zachowań, oczekiwania względem prokreacji w konkretnym wieku i wiele innych. To, czy jednostka będzie żyła zgodnie z wzorcami kulturowymi zależy od tego czy te wzorce zna, jak je rozumie, czy je akceptuje i przede wszystkim czy są zgodne z jej indywidualnym systemem wartości i zasad. Ostatecznie decydujący jest tutaj czynnik poznawczy, a nie narzucone normy [2, s. 36].

Funkcjonowanie ludzi starszych w społeczeństwie można postrzegać także w kategoriach adaptacji do „innej kultury”. Wiąże się to z nazwanym przez Gerbena Westerhofa zjawiskiem „migracji w czasie”. Podobną perspektywę przyjmuje Hanna Mamzer, która rozszerza pojęcie wielokulturowości i twierdzi, że może ona istnieć, obok tradycyjnego podejścia różnych narodowości, także w wymiarze czasowym. „Jest spotkaniem kultur powstałych w różnym czasie, choć na tej samej przestrzeni”. [1, s. 44]. Podejście takie jest bardzo ciekawe, biorąc pod uwagę jak dynamicznie rozwija się życie społeczne i jakie zmiany dokonały się na wielu jego płaszczyznach na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. Psychologiczny proces akulturacji, według Johna Berry’ego „odnosi się do zmian w jednostce która uczestniczy w sytuacji kontaktu kulturowego, idzie tu o osobę, na którą bezpośrednio oddziałuje wpływ zewnętrznej kultury oraz zmiany w kulturze, której jest uczestnikiem” [1, s. 44-45]. Adaptacja do kultury może być psychologiczna i społeczno-kulturowa. Ta pierwsza wiąże się z dobrym samopoczuciem w nowym otoczeniu, sytuacji, dobre kontakty ze środowiskiem, poczucie satysfakcji, radości i zadowolenia. Adaptacja społeczno-kulturowa jest związana już bardziej z dopasowywaniem się do nowej rzeczywistości, czyli odnosi się do sfery behawioralnej. John Berry wyróżnił kilka strategii związanych z akulturacją. Pierwszą z nich jest separacja od nowej kultury i utrzymywanie starych zwyczajów, kolejne to integracja, a także marginalizacja, która wiąże się

z porzuceniem starej kultury przy jednoczesnym braku zaangażowania w nową oraz asymilacja. Analogicznie te same strategie można zaobserwować u ludzi starzejących się w kontekście godzenia się ze starością i adaptacją do zmian, które wprowadza [1, s. 45-46].

W rozważaniach nad starością warto zastanowić się także nad zmianami w strukturze osobowości osób starych. Ważną postacią psychologii w tej kwestii jest Carl Gustav Jung, który twierdził, że „rozwój i dojrzewanie osobowości jest w istocie długotrwałym procesem wewnętrznej przemiany (indywiduacji), polegającym na coraz głębszym uświadamianiu sobie przez jednostkę treści zawartych w nieświadomości” [4, s. 51]. Istotnym aspektem procesu indywiduacji jest według niego zrozumienie sensu życia i przygotowanie się na naturalny jego koniec [4, s. 51]. Erik Erikson z kolei uważał, że w starości człowiek staje przed ostatnim zadaniem rozwojowym jakim jest rozwiązanie konfliktu pomiędzy integracją a rozpaczą. Pozytywnym przejściem tego etapu jest integracja osobowości i życiowa mądrość. Osiągnięcie tego stanu zakłada jednak wiele czynników, takich jak wspomniane wcześniej ograniczenia psycho-ruchowe oraz ogólne osłabienie fizjologiczne. Co do samej osobowości osób starych, uważa się, że jej podstawowa struktura jest stała, natomiast zmianie ulegają cechy nabyte w trakcie życia. Zwiększa się nasilenie potrzeby przynależności, niezależności oraz poczucia bycia osobą użyteczną [5, s. 52]. Wyodrębnia się kilka wzorców funkcjonowania osób starszych w zależności od ich satysfakcji z życia i aktywności społecznej. Tzw. osobowością obronną charakteryzują się osoby ambitne, które dużą uwagę przywiązują do odnoszenia sukcesów, jednocześnie muszą mieć ścisłą kontrolę nad swoim zachowaniem i są obronnie nastawione w trudnych sytuacjach. Neugarten wskazuje dwa typy funkcjonowania takich osób. Jeden to wzorec powstrzymujący, drugi ograniczający. Wzorec powstrzymujący charakteryzuje osoby odczuwające zagrożenie starością, które usilnie trzymają się zachowań charakterystycznych dla okresu średniej dorosłości. Za miarę swojej wartości uważają stopień własnej aktywności, im wyższa aktywność tym wyższa ich satysfakcja i zadowolenie z życia. Osoby funkcjonujące według wzorca ograniczającego z kolei bronią się przed starzeniem i zamartwiają spadkiem sprawności fizycznej swojego organizmu. Niepokoją ich także zmiany psychiczne. Są raczej mało aktywne społecznie, ale mimo to utrzymują dobre relacje z ludźmi i mają wysokie poczucie zadowolenia z życia. Osobowość pasywno-zależna również łączy dwa typy funkcjonowania – wzorec apatyczny oraz szukający wspomagania. Osoby apatyczne mają bardzo małą satysfakcję życiową, charakteryzują się pasywnym i apatycznym stylem bycia. Szukający wspomagania z kolei to osoby o średniej satysfakcji z życia i przeciętnym poziomie aktywności. Potrzebują wsparcia emocjonalnego i mają silną potrzebę zależności od innych. Kolejny typ osobowości osób starszych to osobowość niezintegrowana, którą cechuje zdeorganizowanie, zaburzenie funkcji poznawczych, mała aktywność i zadowolenie z życia i problem z kontrolowaniem emocji. Najbardziej pożądanym stylem radzenia sobie ze starością jest osobowość zintegrowana. Osoby o osobowości zintegrowanej

dobrze funkcjonują w obszarze psychospołecznym, ich funkcje poznawcze pozostają sprawne, są otwarte na doświadczenia, kompetentne i z wysokim poczuciem satysfakcji życiowej [4, s. 53-54].

Aby jak najwięcej starzejących się osób przejawiało zachowania osobowości zintegrowanej, ważne jest przygotowanie się do starości i profilaktyka gerontologiczna. Po przejściu na emeryturę, które A. Comforta nazywa „śmiercią społeczną”, człowiek musi dostosować się do nowej sytuacji społecznej, w jakiej się znalazł. Istotne są tutaj aspekty zarówno psychologiczne, jak i ekonomiczne. Zadaniem, które według koncepcji Eriksona trzeba wykonać, by pokonać kryzysy tego okresu jest reorganizacja życia, swojej codzienności oraz reorientacja życiowych celów. Poradzenie sobie z tą sytuacją stanowi niemały krok w rozwoju człowieka. Warto na tym etapie doceniać pozytywne aspekty płynące z przeżytych lat doświadczeń. Należą do nich m. in. mądrość i wiedza. Na mądrość składają się mądrość życiowa, proceduralna, kontekstualna, a także wiedza o nieokreśloności i nieprzewidywalności życia. Istotna jest także wiedza na temat strategii radzenia sobie. Pomimo spowolnienia niektórych procesów poznawczych skryształizowana część inteligencji nie zmienia się. Co więcej, sprawność procesów poznawczych można utrzymywać poprzez ich ćwiczenie i wykorzystywanie nabytej dotychczas wiedzy i umiejętności [5, s. 99-101]. Piotr Oleś wskazuje, że w okresie późnej dorosłości poszerzają się horyzonty myślenia człowieka, zwiększa otwartość na nowości, zainteresowanie życiem społecznym i kulturą, ważniejsze staje się dążenie do szczęścia i zaspokajania własnych potrzeb, podejmowanie inicjatyw, czy gotowość do zmiany przekonań. Ludzie starsi wypracowują także większy szacunek do drugiego człowieka, nabywają więcej pokory. Są bardziej odpowiedzialni i moralnie dojrzałsi [5, s. 101-102]. Przeżywanie starości jest procesem indywidualnym, każda jednostka może przeżywać go na swój własny sposób. Warto jednak wspomagać adaptowanie się do starości, wykorzystując indywidualne zasoby i możliwości, potrzeby oraz własną wizję starości jednostki. Często adaptowanie się do starości przebiega w podobnym stylu, w jakim w młodszych latach jednostka radziła sobie z trudnymi sytuacjami. Prowadzi to do refleksji, iż doświadczenia poprzednich okresów życia znacznie wpływają na kształt przeżywania okresu starości. Wspomaganie adaptowania powinno objąć przede wszystkim obszar edukacji, obyczajów i obalania stereotypów dotyczących starości w społeczeństwie. Pomogło by to zapobiec przejawom dyskryminacji osób starszych, czyli tzw. ageizmowi. Należy także, wg Kamińskiego zachęcać starsze osoby do realizowania swoich pasji, zainteresowań, które niejako przedłużą ich młodość i będą kontynuacją dotychczasowych działań. Kamiński zwraca też uwagę na istotę warunków poczucia społecznego wsparcia, przyjaźni i wspierania owych działań [5, s. 103-106]. Zofia Szarota wyróżnia pięć obszarów profilaktyki gerontologicznej. Obszar biologiczny związany jest z wypracowaniem dbałości o zdrowie, higienę, nawyki żywieniowe, aktywność ruchową i akceptację zmian fizycznych zachodzących w organizmie. Istotna jest świadomość, że dzięki takiemu działaniu można opóźnić cały proces. Drugim obszarem jest samoakceptacja i tzw. zdrowy egoizm,

выpracowanie pozytywnego мысления о własnej przyszłości. Kształtowanie więzi, zaangażowanie się в życie społeczне. Obszar intelektualny kładzie nacisk на utrzymywanie wysokiego poziomu aktywności процесов познавчых, выпраcowanie własciwej postawy, treningи умысловe. Społeczny obszar wiąże się з socjalizacją, а ostatni ekonomiczny, зwraca uwagę на значеніe sytuacji materialnej і zasobów finansowych zabezpieczających osobę в старості przed dodatkowymi obciążenіями і змартвiеніями. [5, s. 106-108].

Starość to ostatnia фаза розвитку życia człowieka і warto postrzegać ją jako część розвитку, а не процес degradacji organizmu. Takie podejście ułatwia pogodzenie się з upływem czasu, adaptację до змін і maksymalne wykorzystanie korzyści płynących з tego okresu. Do akceptacji siebie jako osoby starej niezbędна wydaje się być aktywność і выпраcowanie pozytywnых стратегii radzenia sobie з змiанами. Jest wiele obszarów, в якихтoрých osoby starsze mogą з powodzeniem się realizować, korzystając з zdobytych doświadczeń і мiдрości życiowej. Dobryм przykładem jest zaangażowanie się в czynny udział в życiu społecznym [5, s. 119].

Bibliografia:

1. Ku socjologii starości. Starzenie się в biegu życia jednostki, J. Mucha, Ł. Krzyżowski, Wydawnictwa AGH, Kraków 2011
2. Psychologia człowieka dorosłego, P. K. Oleś, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011
3. Wprowadzenie до psychologii osobowości, P. K. Oleś, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003, 2005
4. Psychologia starzenia się і starości, S. Steuden, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011
5. Starość człowieka – szanse і zagrożenia. Implikacje pedagogiczne, J. Wawrzyniak, CeDeWu, Warszawa 2017

АБСОЛЮТ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Легенький Ілларіон Юрійович,

композитор, кандидат філософських наук,

ORCID ID 0000-0003-4619-9281

e-mail: illarion.leg@gmail.com

Абсолют постулюється як надмірна істота поза людським світом або, навпаки, він існує «тут» і «там». Це принцип панентеїзму, який виник в Індії, в неоплатонізмі. Все імплікації Абсолюту як досконалості, абсолютної істини, абсолютного початку вимагають його генеалогічної ідентифікації в історії філософії. Категорія „абсолют” була визначена в філософії Стародавнього Сходу, Платона, Аристотеля, Плотіна, Августина, Діонісія

Ареапагіта, Лейбнітца, Канта, Гегеля, російської філософії Срібного століття, яка зафіксувала тотожність людини і світу в таких категоріях, як «всеедність» у Вл. Соловйова, «софійність» у П. Флоренського та ін. Абсолют ототожнюється з божественним початком або навіть з самим Богом.

Г. Майоров в його книзі «Філософія як шукання абсолюту» присвятив багато сторінок експлікації філософського бачення цієї категорії. Важко навіть сказати, як можна укласти те, що ми розуміємо під словом абсолют, в категоріальний ряд інших філософських дефініцій. Якщо цю категорію розуміти як певне узагальнення і диференціацію реальності, на відміну від поняття, яке вже є звужена категорія, то, безумовно, абсолют завжди знаходиться на межі виходу за всілякі категоріальні рамки. Можна говорити, що еквівалентом абсолюту є абсолютна істина як неприховане, за М.Гайдеггером. Завжди існує те, що належить більш далекій, глибшій основі. Вся платонівська філософія, просвящений неоплатонізм, який виникає в різні часи, за О. Лосевим, містить еквівалент прихованого і неприхованого, визначає містеріальну грань якоїсь потойбічної любові, яка рефлектує в акті наукового самозаперечення, всього того, що Лосев називав відчуженістю, опановує і не опановує предмет своєї любові і мудрості.

Філософ виходить з попередніх світів, концептів, знань про світ і завжди існує на межі прийти в якийсь інший світ, який непідвладний філософії. В цьому суть філософії. Якби філософи відкривала світи, як якісь сходинки за якими людина крокує в верх сходами Якова, і врешті-решт добирається до певної невідомої вежі, де перебуває Абсолют, то це була б не філософія. Любов була б не потрібна, а мудрість тим більше. Мудрість – це завжди розчарування, якість осмислення вдачі, невдачі і всього того, що філософія здійснювала в своїх дослідженнях. Ідеалізм Платона виник і досяг своєї досконалості після того, як філософ був проданий в рабство. Він зрозумів низ, падіння людини в рабському стані, захотів відірвати людину від рабства, з яким ототожнював перебування людини на землі. Платон універсував рабський стан людини, презентував світ як печеру, населену тінями абсолюту.

Цей універсалізм по суті вже є християнське поняття, яке виникло на останній драбинці буття «тут», перед смертю світу, перед очікуванням цієї смерті. Екзистенційна філософська іпостась мудрості, безумовно, говорить про те, що філософська рефлексія завжди є індивідуальною, завжди є відкритою в інше, є алетей, істина або напівзачине апофатичне визначення, і в той же час філософія завжди залишає можливість перспективи. Якби цього не було, вона не була б мудрістю. Перспективи життя після смерті, перспективи метемпсихозу, переселення душ, перспективи зустрічі з іншими світами, і врешті-решт – зустріч з Абсолютом, що переживається містеріально, літургійно, визначається як обмін натурами, як синергія, енергетичний колапс, осяяння, катарсис. І разом з тим, ця зустріч експліціюється як епістема, інтерпретується, осмислюється як категорія

«світ».

Піфагор традиційно вважається першим, хто говорив про провидіння, був близький до східної філософії, ведичної традиції. Піфагор був і великим містиком, пов'язаним з орфічними містеріями. Саме тут метемпсихоз став межею філософствування, таємниця метемпсихозу опановує певний музичний космос, де відтворюється гармонія космологічного, музичного зразка. Все це дає цікаві відсилання, які так чи інакше можна знайти в індійських Ведах, в іранській Авесті. Можна говорити про те, що все, що у гностиків визначалося як світове яйце, Софія, яка ще не стала християнською, а була лише певним чином космологічної мудрості, у Піфагора зазвучала як мудрість, яка так би і не стала б філософською, якщо б не орфізм і аполлонічний культ, який ототожнював Аполлона з Сонцем. Піфагор шанувався як Аполлон Гіперборейський. Орфізм у Піфагора «математизується», в основу космології було покладено число. Число обожнювалося. Все це потім було блискуче доведено до певної системи в неоплатонізмі, де числа еманують з єдиного, а з цих чисел (богів) еманують світової розум, світова душа, космос і людина.

Ця деградаційна стратегія належала всім древнім культурам, однак, вона перевертається в християнстві, де людина стає верхівкою всього сутнього на землі. Але, щоб цей переворот або поворот відбувся, потрібно було дуже багато пережити, філософія, особливо неоплатонізм, що виник після двох століть християнства утворив цю модель (по суті платонівську), що зберігала світ ідей, який був імперсональним, космологічним, спирався на піфагорейські числа, Платонова тіла (куля, куб, піраміда та ін.), що по суті були першою підставою світобудування, адже так чи інакше маркували абсолютний вимір світу.

Згідно Проклу, який інтерпретував Піфагора, його манера філософствування була своєрідним таїнознавством, тяжіла до окультизму відтворення вчення, а школа – орфічна і математична, передгностична – тяжіла до того, щоб бути більш загальним цілим, ніж філософія. Це була філософська містерія, літургія єдності людини і світу. Все це зараз набуває актуального значення, коли людина диференційована, людина самотня, людина розбита на функції, специфікована шукає якісь аналогії гармонії і цілісності і, безумовно, не завжди знаходить.

Усі наступні трансформації Абсолюту, за Г. Майоровим, несли присмак еклектики, до речі вже Піфагор об'єднував рефлектовані східні інтенції та еллінські інтуїції. Коли Лосєв каже, що Канта називають еклектиком, то з тією ж підставою можна вважати, що вже і Платон був еклектиком. Платон узагальнив досвід філософствування минувшини, це узагальнення носило настанови мімезису, міметичного збирання ейдосів. Мімезис в філософії є більш фундаментальним, ніж катарсис. Але рушійною силою любові до мудрості є все ж таки катарсис – очищення почуттів як ерос, динаміка прориву в інобуття, яка дається філософу зовсім не легко. Будь-який великий філософ – не тільки мудрець, не тільки любомудр, не тільки

той, хто конструює світи і світобудови, рухає ними, знаходить імена цим системам, створює, зрештою, свою систему, – це перш за все людина, яка знаходиться між світами. Філософ відкриває той світ, який прихований, є початком істини, який можна визначити або апофатично, як це робив Діонісій Ареопагіт, або, навпаки, катафатично, з тієї рішучістю, як це робив Арістотель.

Любов до мудрості завжди пов'язана з певним етосом. Етос, за Гераклітом, – це місце, де можливо божество. На гераклітовому визначенні етичного витоку наполягав М. Гайдеггер в роботі, присвяченій аналізу європейського нігілізму. Гайдеггер пише, що онтологічне розуміння етики, ейдосу тяжіє до абсолюту. Бог, Абсолют стають горизонтом істини, яка і прихована, і відкрита одночасно. Етос – вище благо, це добро, яке так чи інакше діє, існує у відкритому просторі, його можна інтерпретувати порізно. Як світло, що засліплює, наприклад, – про це пишуть Платон, Плотін та ін. Найяскравіше світло дорівнює темряві – людина сліпне. Середньовічний принцип люмінізму свідчить, що світло є континуальним і дискретним в один і той же час. Світло є дискретним тому, що доходить до людини у вигляді точок-зірок на небі. Небо – це „друшляк”, в якому ці зірки-точки є лише блідим відбитком недоступного далекого світла.

Європейський люмінізм вказує на те, що світло є принципом блага або субституту Бога, люмінізм як світло-розум дійшов до нас у відображенні середньовічного, еліністського – більш раннього світогляду. Абсолют з самого початку філософії свідчив про єдність істини і добра, але, безумовно, ерос як породження в красі домінує в філософії Платона, який після зустрічі з Сократом змінив свій тип філософствування, а після того, як його викупили з рабства, рефлексія Платона стає ще більше категоричною, естетичною. Охоплена любов'ю Еросу і охоплена загальною ідеєю блага, людина породжує в красі той світ, де почуття, розум, інтуїція і досвід переживання світу становить певну цілісність, яку можна визначити як витвір мистецтва, релігійну цілісність, *religare* – зв'язування всього сутнього.

Філософську світобудову можна визначити як епістему, рефлексивну категорію наукового типу. Але за цим ховається все ж таки щось незрозуміле, що музика і мистецтво взагалі, філософія та релігія специфікують, ідентифікують, інтенсифікують. Кожна практика культури рефлектує і по своєму відображає приховане і неприховане, має в середовищі свого самовираження і самоздійснення ту ступінь відчуженості (абстрактності або екзистенційної іншості), про яку говорив Лосєв. Не можна сказати, де вона є більшою, а де меншою. Чи в релігії як екстазі, відчаї, одкровенні, чи в філософії, де відчуженість досягає останнього шляху як абстрагування або гіпостазування абстракцій, або в мистецтві, де естетичний суб'єкт, як О.Скрябін, наприклад, ототожнює себе з Богом, ніщо, початком і кінцем світу. Все це, так чи інакше, передбачає, що всеєдність про яку мріяв В. Соловйов, завжди мислиться як недосяжний, далекий образ. Але цей образ цікавий, він вражає.

Абсолют, обтяжений нескінченністю, а світ речей, світ творів позбавлений її, і завдяки цьому він близький людині. Людина має відношення до нескінченності, Абсолюту, але це відношення опосередковане світом речей і творів. Ця ідея проходить через всю філософію в різних іпостасях, різних варіантах, то загострюється, згасає, адже не зникає з горизонту рефлексії.

Література

1. Крымский С. Б. *Философия как путь человечности и надежды*. Киев : Курс, 2000. 308 с.
2. Лосев А. Ф. *Мир. Число. Сущность*. Москва : Мысль, 1994. 919 с.
3. Майоров Г. Г. *Философия как искание абсолюта: опыты теоретические и исторические*. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2017. 416 с.
4. Хайдеггер М. *Время и бытие*. Москва : Республика, 1993. 448 с.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Лук'яненко Марина Миколаївна

аспірантка НПУ імені М.П. Драгоманова

Lukianenko.Marina@ukr.net

Науковий керівник –

д. психол. наук, професор Ю.О. Приходько

Ціннісно-сміслова сфера особистості досить добре досліджена, як у вітчизняній, так і у зарубіжній психології. Вона являє собою базове ядро особистості та утворюється з двох категорій – «цінності» і «сенси», які нерозривно пов'язані між собою.

Психологи по-різному трактують цінності: О. Леонтьєв, В. Мясищев, Е. Фромм стверджували що, цінності спрямовують почуття, вчинки та діяльність людини, за допомогою них вона обирає певну орієнтацію у життя [19; 21]; за В. Білські, А. Маслоу та Ш. Шварцом – цінності є цілями життя людини, які за А. Маслоу ведуть до самоактуалізації [19; 21; 23].

Г. Оллпорт та В. Франкл розглядали цінності через призму сенсу: людина знаходить сенс життя, тільки тоді, коли переживає певні цінності [20-22]; С. Рубінштейн розглядає їх як значущість чогось-небудь [17], а за Ф. Василюком – цінності, це мотивами в структурі особистості та джерело осмислення життя [6]. Д. Леонтьєв розглядає цінності як життєві цілі, сенси та ідеали, які задають загальну спрямованість діяльності [11].

М. Боришевський стверджував, що– цінності є регуляторами самоактивності особистості [3; 4], а М. Савчина вважала, що вони є

«духовною трапезою людини» [18]. М. Заброцький та В. Москалець – цінності є чимось важливим, прагненням та смыслом життя особистості [14; 7]. С. Максименко відзначає, що цінності надають життю людини структурованість, впорядкованість і є важливим компонентом її спрямованості [12].

У процесі практичної діяльності, під час соціалізації особистість засвоює ту систему цінностей, яку транслює їй суспільство, соціальні цінності, тобто інтеріоризовані цінності суспільства екстеріорізуються і знаходять своє вираження в ціннісних орієнтаціях особистості.

У зарубіжній психології даний термін з'явився в 40-х роках минулого століття, а на початку 60-х років – у вітчизняній психології, де найбільше і вивчався. Так, П. Горностай, А. Лазурак, Ю. Пелех, С. Рубінштейн, А. Сірий, Ю. Табачук, В. Тугаринов та М. Яницький визначали ціннісні орієнтації як вибір, ставлення та спрямованість свідомості особистості на ті чи інші цінності суспільства, які в процесі діяльності осмислюються та засвоюються людиною [17; 19; 21].

Л. Виготський розглядав їх як внутрішні структури особистості, закріплені життєвим досвідом. Б. Анан'єв та О. Леонтьєв стверджували, що ціннісні орієнтації визначають мотивацію особистості, яка зумовлює поведінку на досягнення цілей та знаходження сенсу життя [2; 9]. На думку М. Бобневої, О. Зотової та Т. Титеренко вони є регулятором поведінки особистості, визначають її вчинки та дії [19].

О. Донцов та Н. Наумова стверджували, що ціннісні орієнтації спрямовують, керують та корегують процес цілепокладання людини [19]. Л. Романюк зазначає, що вони регулюють мотивацію, визначають поведінку та виявляються у спрямованості людини на життєві цілі та ідеали [16]. Ціннісні орієнтації, як сенс життя, розглядає З. Карпенко – вони є джерелом активності та здатності особистості організовувати власне життя [8].

У ціннісно-смысловій сфері можна виокремити ще одну категорію – «особистісні цінності», які більшість вчених трактували, як ціннісні орієнтації, які набули для особистості сенс. В. Франкл розумів під особистісними цінностями «універсалії сенсу», які властиві більшості суб'єктам суспільства, усвідомлюючи, засвоюючи та переживаючи особистісні цінності, людина знаходить сенс свого життя [20].

Згідно з Д. Леонтьєвим, особистісні цінності пов'язані з таким особистісним утворенням, як система смислів [10]. Б. Братусь визначає їх як усвідомлені, відрефлексовані та прийняті особистістю загальні сенси її життя [5; 21].

Г. Будінайте та Т. Корнілова зазначали, що особистісними цінностями стають ті смисли, стосовно яких особистість визначилася та внутрішнє прийняла [19], а О. Музика стверджує, що особистісні цінності – це властивості особистості, які в контексті рефлексії людиною власного індивідуального досвіду усвідомлюються нею як внутрішні ресурси [15].

Близьким за змістом до понять «цінність», «ціннісні орієнтації» та «особистісні цінності», є поняття «сене» та «особистісний сенс».

В. Франкл та С. Рубінштейн розглядали сенс, як ставлення особистості до предметів, явищ, заради яких будується спілкування та діяльність людини, це життєві завдання, які вона ставить перед собою [17; 19; 20]. У концепції Б. Братуся сенс обумовлює всю життєдіяльність людини та у її свідомості показує її власні життєві відносини [5]. Сенс, як принцип регуляції поведінки людини, розглядають Ф. Василюк та Д. Леонтьєв, він містить в собі життєві цінності особистості які вона може реалізувати [6; 10; 19].

К. Абульханова-Славська розглядає життєвий сенс як цінності, які переживаються і таким чином засвоюються та привласнюються [1]. Г. Костюк визначав сенс, як перероблене особистістю значення чого-небудь, він актуалізується у процесі діалогу та спілкування з іншими [13].

Отже, сенс, цінності, ціннісні орієнтації та особистісні цінності тісно взаємопов'язаний між собою й у сукупності складають ціннісно-смыслову сферу, яка є ядром особистості, визначає мотивацію поведінки та впливає на всі сторони життєдіяльності особистості. Визначає вектор її розвитку, спілкування, буде цілі та способи їх досягнення, є основою для формування та визначення ідеалів. За допомогою ціннісно-смыслові сфери відбувається формування волі, вона впливає на спрямованість її потреб, інтересів, цілей та активність, а також на ставлення людини до себе, до інших та до світу в цілому. Ціннісно-смыслова сфера є найважливішою складовою характеристикою особистості та основним показником її становлення. Цілісність, стійкість даної системи визначає зрілість особистості.

Список використаних джерел:

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности. (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): избранные психологические труды. Москва. Московский психолого- социальный институт, 1999. 224 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. 3-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 282 с.
3. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України*. 1997. № 1 (14). С. 144-150.
4. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України*. 2008. № 2. С. 49–57.
5. Братусь Б. С. Аномалии личности. Москва: Мысль, 1988. 301 с.
6. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). Москва: МГУ, 1984. 200 с.
7. Заброцкий М. М. Вікова психологія: навч. посібник. Київ: МАУП, 1998. 92 с.
8. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.
9. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентации. Москва: Смысл, 1992. 17 с.
10. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва: Смысл, 2003. 487 с

11. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 15 – 26.
12. Максименко С. Д. Генезис существования личности. Киев: КММ, 2006. 240 с.
13. Москаленко О. В. Розвиток ціннісно-смислової сфери у майбутніх фахівців технічного профілю: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2015. 198 с.
14. Москалець В. П. Психологія релігії: посібник. Київ: Академвидав, 2004. 240 с.
15. Музика О. Л. Здібності у системі ціннісної регуляції розвитку творчої обдарованої особистості. *Актуальні проблеми психології: проблеми психології творчості: Збірник наукових праць* / за ред. В. О. Моляка. Житомир: ЖДУ ім. І.Франка. 2008. Т.12. Вип. 5. С.49-55.
16. Романюк Л. В. Дослідження взаємовпливу ціннісних орієнтацій і особистісних рис суб'єктів управління в освіті. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Сер. Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2005. URL: http://novyn.kpi.ua/2005-2/09_Romanyuk.pdf (дата звернення: 22.05.2019).
17. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / сост. А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. Санкт-Петербург.: Питер, 2002. 720 с.
18. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2009. 360 с.
19. Серый А. В., Яницкий М. С. *Ценностно-смысловая сфера личности. Кемерово: КемГУ, 1999. 92 с.*
20. Франкл В. Человек в поисках смысла / ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. Москва: Прогресс, 1990. 368 с.
21. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. 204 с.
22. Frankl V. *The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy*. New York: Plume press, 1969. 181 p
23. Schwartz S. H. Values and personality. *European Journal of Personality*. 1994. Vol. 8. P.163-181.

PODSTAWY KOMUNIKACJI NAUCZYCIELA Z UCZNIAMI. WYBRANE ZAGADNIENIA

Marzec-Józwicka Magdalena,
adiunkt w Katedrze Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
magmar@kul.lublin.pl

Wstęp

Wśród wielu rodzajów kompetencji nauczycielskich wymieniane są również kompetencje komunikacyjne. We współczesnej dydaktyce zaczynają być uważane za jedno z najważniejszych, ponieważ komunikacja z różnymi rodzajami uczniów nastręcza nauczycielom wiele trudności. Nierzadko pedagodzy są dobrze wyposażeni w wiedzę przedmiotową, umieją trafnie dobierać metody i techniki pracy z uczniami, ale niestety nie potrafią porozumiewać się z nimi w sytuacjach lekcyjnych i pozalekcyjnych, słuchać ich, nawiązywać

bliższych relacji [1]. Potrzeba kształcenia kadry pedagogicznej w zakresie komunikowania się z podopiecznymi została zaakcentowana w *Propozycji nowego modelu kształcenia przyszłych nauczycieli*, opracowanej przez Zespół przy Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego i przedstawionej 31 stycznia 2018 roku. Wśród dziewięciu ogólnych efektów edukacji, przygotowującej do wykonywania zawodu nauczyciela, znalazła się adnotacja, że pedagog ma posiadać kompetencje komunikacyjne, umożliwiające skuteczne współdziałanie z wszystkimi osobami zaangażowanymi w prowadzoną przez niego działalność edukacyjną [2, s. 3]. Ponadto powinien zostać wyposażony w wiedzę dotyczącą „procesów komunikowania się interpersonalnego i społecznego, a także ich prawidłowości i zakłóceń” [3, s. 3] oraz odznaczać się kompetencjami w zakresie budowania wzajemnego zaufania pomiędzy wszystkimi podmiotami procesu kształcenia, w tym rodzicami (opiekunami) ucznia i porozumiewania się z osobami pochodzącymi z różnych środowisk, będącymi w różnej kondycji emocjonalnej [4, s. 5]. Współczesnego pedagoga, jak można przeczytać w dokumencie, powinny również cechować zdolności dialogowego rozwiązywania konfliktów oraz tworzenia dobrej atmosfery dla komunikacji w klasie szkolnej i poza nią [5, s. 5].

Jednym ze wskazanych w ministerialnym dokumencie modułów, budujących strukturę programu kształcenia przyszłych pedagogów, są podstawy psychologii, a wśród nich zagadnienia szczegółowe, takie jak: 1/ bariery i trudności w procesie komunikowania się, 2/ techniki i metody usprawniania komunikacji z uczniami, 3/ zachowania asertywne, 4/ negocjacje i rozwiązywanie problemów, 5/ właściwe reagowanie na nieprzewidziane sytuacje lekcyjne, 6/ komunikatywność, 7/ świadomość społeczna, 8/ samodzielność i odpowiedzialność podejmowanie decyzji, 9/ trening komunikacyjny nauczyciela [6, s. 9].

Zagadnienie komunikacji w zawodzie pedagoga stało mi się bliskie przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze, wpłynęły na to opisane wyżej zmiany w programie kształcenia przyszłych nauczycieli, po drugie możliwość poprowadzenia w bieżącym roku akademickim wykładu *Warsztat nauczyciela: kultura i komunikacja*. Omawiam na nim szczegółowo zagadnienia dotyczące „kulturalnej komunikacji”, jak ją określiłam, pedagoga z uczniami, rozumianej za Hanną Hamer jako „wymiana informacji (...), w której aktywnie uczestniczą co najmniej dwie osoby – mówiąca i słuchacz – wielokrotnie zmieniający się rolami” [7, s. 105]. Na potrzeby wykładu opracowałam jego program, w którym wyodrębniłam dwa główne bloki tematyczne: kompetencje komunikacyjne nauczyciela oraz zasady komunikowania się pedagoga z różnymi rodzajami uczniów, które pokrótce omówię.

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela

Nie lada wyzwaniem stało się dla mnie wprowadzenie przyszłych nauczycieli w problematykę komunikacji interpersonalnej. Okazuje się bowiem, że budowanie prawidłowych relacji nauczyciela z uczniami to temat złożony z wielu szczegółowych zagadnień, do których należy zaliczyć: 1/ zasady

aktywnego słuchania, 2/ umiejętność przemawiania i rozmawiania, 3/ warunki dostosowywania stylu społecznego nauczyciela do stylu społecznego ucznia, 4/ umiejętność prawidłowego reagowania pedagoga w różnych szkolnych sytuacjach, a nawet 5/ różne sposoby przedstawiania spraw przez uczniów.

Wspólnie ze studentami specjalizacji nauczycielskiej analizowaliśmy m.in. zagadnienie prowadzenia z uczniami rozmów. W literaturze przedmiotu, jak się okazało, znaleźć można wiele wskazówek, informujących o tym, w jakich okolicznościach, gdzie i o czym rozmawiać, czyli „wymieniać informacje przy użyciu werbalnych, niewerbalnych sygnałów w celu uzyskania porozumienia” [8, s. 245]. Oto wybrane: 1. Przed rozmową należy zadbać o jej właściwą atmosferę (spokojne, ustronne miejsce, wyciszone emocje). 2. O efektach rozmowy decyduje jej początek. 3. Podczas jednej rozmowy omówić tylko jeden problem. 4. Należy starać się podążać tropem myśli ucznia i próbować zrozumieć jego punkt widzenia; nie warto „wcinać się” w jego wypowiedź, po to, by rozpocząć własny monolog. 5. Nie należy pozować na osobę bez wad – można od czasu do czasu napomknąć o popełnionych gafach czy błędach. 6. Warto dawać uczniowi możliwość wypowiedzenia się do końca i podkreślać jego kompetencje. 7. Należy wypowiadać się w pierwszej osobie, przyjmując pełną odpowiedzialność za to, co ma się do powiedzenia oraz unikając oceniających; warto za to chwalić ucznia za wszystko, co da się pochwalić. 8. Trzeba mówić o konkretnych zachowaniach ucznia, należy jednak unikać przesady oraz nie wprowadzać za dużej liczby dygresji. 9. Należy pamiętać, że jeśli rozmowa ma odnieść pozytywny skutek, emocje pozytywne muszą podczas niej dominować nad negatywnymi. 10. Rozmowa powinna zakończyć się jakimś miłym akcentem ze strony nauczyciela. 11. Warto wiedzieć, że dobra komunikacja międzypersonalna to proces złożony z czterech płaszczyzn wypowiedzi: a) zawartości rzeczowej przekazywanej informacji, b) relacji i sposobu traktowania odbiorcy, c) przedstawienia siebie i zauważenia, jak człowiek odnosi się do swojej osoby oraz d) celu, jaki człowiek chce osiągnąć podczas konwersacji [9, s. 713-714].

Wiedza na temat zasad prowadzenia rozmów z uczniami na lekcjach i poza nimi jest przyszłym pedagogom bardzo potrzebna, ponieważ – jak wynika z badań prowadzonych przez znanego psychologa Thomasa Gordona, autora książki *Wychowanie bez porażek w szkole* – to właśnie nauczyciele, nieudolnie formułując komunikaty werbalne, będące wynikiem braku kompetencji lub obaw przed odrzuceniem, i nie potrafiąc kierować rozmowami, są przede wszystkim odpowiedzialni za trudności w nawiązywaniu i rozwijaniu współpracy w środowisku szkolnym. Nie udaje im się przyjść uczniom z pomocą, ponieważ nie wiedzą, jak powinni zareagować w nowej, trudnej dla nich sytuacji. To, co i jak mówią uczniom, sprawia, że często ich pomoc nie odnosi skutku, dlatego że posługują się, jak to określił Gordon, językiem nieakceptacji [10, s. 59]. Jednym z jego przykładów może być następująca wypowiedź: „Przestań się nad sobą użalać i weź się do roboty”, która wyraża sformułowany przez pedagoga nakaz, komendę do wykonania, informując przy okazji ucznia, że jego potrzeby i problemy nie są dla niego w danym momencie ważne. Najbardziej istotne

okazuje się to, by wykonał polecenie nauczyciela.

Reakcje nauczycieli, utrudniające komunikację, badali i opisali John Powell, profesor Uniwersytetu Loyoli w Chicago, specjalista od komunikacji interpersonalnej, oraz Loretta Brady, psychoterapeutka i nauczycielka. W książce *Chcę powiedzieć, kim jestem* wymienili i opisali główne blokady komunikacji międzyludzkiej, które można z powodzeniem odnieść również do przestrzeni edukacyjnej. Ich znajomość pozwala nauczycielowi zrozumieć, jakie jego zachowania i komentarze mogą utrudniać budowanie porozumienia z uczniami. Warto przy okazji podkreślić, że nastolatek inaczej postrzega świat niż ludzie dorośli. Przed nawiązaniem kontaktu z uczniem pedagog powinien zatem podjąć próbę zrozumienia tego, co młody człowiek przeżywa, postarać się być osobą empatyczną, pamiętając, że punktem wyjścia do zrozumienia problemów ucznia jest ich poznanie, które najczęściej odbywa się właśnie podczas konwersacji. Do blokad komunikacyjnych Powell i Brady zaliczyli:

1. Radzenie: pedagog, który posługuje się dobrymi radami, ma małe szanse na zrozumienie emocji młodego człowieka. Gotową receptę na kłopoty formułuje na podstawie zaledwie kilku danych, zebranych podczas krótkiej, pojedynczej rozmowy. Żaden nastolatek nie ma ochoty zwierzać się dorosłemu, który zna odpowiedź na wszystkie pytania i potrafi rozwiać wszelkie wątpliwości.

2. Współzawodnictwo: jest to postawa polegająca na nieustannym porównywaniu się nauczyciela z rozmówcą, co uniemożliwia prawdziwe zaangażowanie i wczucie się w sytuację interlokutora.

3. Naukowe uwagi: nauczyciel w rozmowie z uczniem powołuje się na wyniki badań, o których czytał lub ostatnio usłyszał. Nie dopuszcza tym samym do rozmowy partnerskiej, na równym poziomie, ale zachowuje się jak osoba mądrzejsza. W rzeczywistości nie interesuje go nastolatek. Problem, który przedstawia młody człowiek, traktuje jako ciekawostkę psychologiczną lub zagadkę do rozwiązania.

4. Zmiana tematu: nauczyciel pozwala mówić uczniowi dopóty, dopóki to, co ten przekazuje, mu nie przeszkadza, nie razi go. Gdy poczuje się niezręcznie lub rozmowa przestaje go interesować, zmienia temat. Nastolatek może się wówczas poczuć zlekceważony i odrzucony.

5. Bujanie w obłokach: nauczyciel tylko udaje zainteresowanie tym, o czym informuje go uczeń. W rzeczywistości jest zajęty własnymi myślami. Od czasu do czasu udaje skoncentrowanego, parafrazując wypowiedź nastolatka i zadając mu pytania. Trudno liczyć na to, by tak potraktowany uczeń wierzył pedagogowi i chciał po raz kolejny z nim rozmawiać.

6. Filtrowanie: nauczyciel zapamiętuje jedynie wybrane informacje przekazywane przez ucznia. Te, których nie uważa za istotne, pomija, nie skupiając się na nich.

7. Identyfikowanie: pedagog słucha ucznia do momentu, w którym znajdzie nawiązanie lub podobieństwo do własnej historii. Przytaczając opowieść ze swojego dzieciństwa, odbiera podopiecznemu możliwość dokończenia wypowiedzi.

8. Ciągłe potakiwanie: nauczyciel przyjmuje w stosunku do ucznia postawę bezgranicznej akceptacji, niezależnie od tego, czy tezy, które formułuje młody człowiek są właściwe i sensowne, czy niekoniecznie. Zachowanie pedagoga wynika w tym przypadku albo z potrzeby przypodobania się podopiecznemu, albo uniknięcia konfliktu. Tymczasem nastolatki często dążą do autentycznej wymiany argumentów z dorosłymi i chcą być traktowane jako równorzędni partnerzy w rozmowie.

9. Myślenie nad własnymi odpowiedziami: nauczyciel zamiast koncentrować się na tym, co przekazuje uczeń, od razu planuje odpowiedź, jakich mu udzieli. Nie podejmuje nawet wysiłku wsłuchania się w potrzeby nastolatka, będąc zajęty własnymi myślami.

10. Ignorowanie: pedagog, słuchając ucznia, milczy, nie okazując żadnej reakcji. Młody człowiek odnosi nieprzyjemne wrażenie, że nie uda mu się nawiązać kontaktu z osobą niezainteresowaną, myślami nieobecną. Może poczuć się zawiedziony, sfrustrowany i zagubiony.

11. Sarkastyczne uwagi: nauczyciel nie traktuje poważnie tego, co przekazuje mu uczeń, obracając jego problemy w żart, wtrącając – jego zdaniem – zabawne, ale jednak raniące młodego człowieka uwagi, powodujące, że traci on pewność siebie i czuje się zlekceważony [11].

Warto dodać, że trudności w komunikacji wynikają też z różnych stylów społecznych, jakie reprezentują nauczyciele i uczniowie. Na wykładzie analizowaliśmy cztery style psychologiczne: dominujący (przywódca), ekspresyjny, analityczny oraz uprzejmy (współpracujący), przyglądając się temu, jak wybór każdego z nich wpływa na kształtowanie relacji interpersonalnych w środowisku szkolnym. Doszliśmy do wniosku, że najłatwiej porozumiewają się osoby reprezentujące ten sam styl społeczny. Nauczyciel powinien jednak być elastyczny, czyli dostosowywać swoje działania do stylu ucznia, zachowując przy tym własną odrębność. To nauczyciel ma być osobą proponującą, organizującą i kontrolującą przebieg relacji z uczniami, a zatem jeśli chce mieć wpływ na to, co się dzieje, musi inicjować najpierw zmiany w swoim zachowaniu, nie w zachowaniu ucznia. To jego zachowanie stanowi wzorzec naśladowania dla nastolatka, zwłaszcza takiego, który nie zawsze potrafi poprosić o pomoc albo też robi to w sposób zamaskowany, np. zadając podejrzaną pytania (*Czy w szkole był Pan bity przez kolegów?*), stosując tzw. balon próbny (*Czy mogę być z Panią całkiem szczery?*), celowo spóźniając się na spotkanie (*Wiedziałem, że Pani na mnie nie zależy, że Pani nie poczeka*), a nawet poniżając siebie (*Pewnie myśli Pani, że jestem głupi.*) [12].

Sposoby komunikowania się nauczyciela z różnymi rodzajami uczniów

Trudności komunikacyjne nierzadko wynikają z faktu, że nauczyciel ma do czynienia z różnymi rodzajami uczniów. Pod jego opieką pozostają zarówno młodzi ludzie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (dysfunkcyjni i zdolni), jak też przeciętni, niezbyt zainteresowani nauką szkolną, apatyczni i niechętni do współpracy. Warto wspomnieć ponadto o wychowankach, których Sylwia

Rimm, amerykańska psycholog, specjalistka od wychowania i kształcenia, udzielająca porad nauczycielom i rodzicom, autorka książki *Bariery szkolnej kariery: dlaczego dzieci zdolne mają słabe stopnie?*, podzieliła na trzy grupy i określiła mianem: uległych, dominujących konformistów oraz dominujących nonkonformistów [13].

Komunikując się z uczniami dysfunkcyjnymi, nauczyciel powinien przede wszystkim pamiętać o dostosowywaniu wymagań edukacyjnych do potrzeb takich podopiecznych, tj. w miarę możliwości indywidualizować elementy procesu kształcenia (zadania, czynności, treści) i wychowywania (wydawanie poleceń, stawianie wymagań, motywowanie do nauki). Z drugiej strony zaś pedagog ma zadbać o psychikę takich podopiecznych, narażonych na wykluczenie lub odrzucenie ze względu na poważne kłopoty w nauce (trudność z opanowaniem podstawowych czynności, takich jak pisanie, czytanie, kojarzenie faktów, przypominanie sobie, liczenie) oraz trudności w życiu codziennym (problemy z koncentracją, zapamiętywaniem, utrzymaniem równowagi, organizacją). Istotne jest to, by nauczyciel posługiwał się materiałami i pomocami dydaktycznymi, odwołującymi się do wielu zmysłów. Warto też, by pamiętał, że kształcenie ma być oparte na mocnych stronach uczniów z trudnościami oraz że powinno uwzględniać ich indywidualne cechy, które w znacznym stopniu wpływają na rozwój procesów poznawczych i emocjonalnych. Zalicza się do nich: inteligencję, zdolności specjalne, systemy sensomotoryczne, zainteresowania, poziom aktywności podmiotowej, wiedzę wyjściową, postawy i poglądy, poziom aspiracji i motywację wewnętrzną, a nawet sposoby przyswajania wiedzy. Uczniom dysfunkcyjnym należy pomagać w ustalaniu realistycznych celów dydaktycznych, których realizacja daje sposobność odniesienia sukcesu. Ponadto warto takich podopiecznych zachęcać do podejmowania ryzyka, udzielać im pozytywnych, wzmacniających feedbacków, a także stwarzać możliwości „zarobienia” na dobry stopień. Ważne, by uwierzyli w siebie i odkryli swoje atuty, które często przysłaniają im ograniczenia. Komunikacja z uczniami dyslektycznymi nie wymaga jakichś dodatkowych czasochłonnych czynności, które musi wykonywać nauczyciel. Warto by był świadomy, że ma w swojej klasie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i powinien zwracać na nich większą uwagę podczas tłumaczenia poleceń, udzielania wskazówek, ustalania kryteria oceniania, sprawdzania ich prac czy po prostu prowadzenia z nimi rozmów. Kluczowa wydaje się w tym przypadku postawa zrozumienia, empatii i szacunku [14].

Komunikując się z uczniami zdolnymi z kolei, nauczyciel powinien mieć na uwadze ich znaki szczególne. Tacy wychowankowie charakteryzują się bowiem prawidłowym kojarzeniem, rozumowaniem oraz umiejętnością abstrakcyjnego myślenia. Posiadają świetną pamięć, połączoną z umiejętnością wykorzystywania w odpowiednim momencie, np. podczas odpowiedzi na ocenę lub w trakcie klasowej dyskusji, przechowywanych informacji. Ich wyobraźnia jest niezwykle bogata, dlatego też są kreatywni i posiadają zdolność tworzenia rzadkich i oryginalnych rozwiązań. Ich pomysły często są zadziwiające i

nietypowe. Uczniowie zdolni są też dociekliwi, zadają wiele pytań, zwłaszcza w sytuacji, gdy opracowywany temat szczególnie ich zainteresuje. Bywają jednak nadpobudliwi, nadmiernie spontaniczni formułowaniu sądów i egoistyczni. Posiadają zdolności przywódcze, bywa, że chcą dominować. Nie potrafią radzić sobie z porażkami i są wrażliwi na krytykę. Komunikacja z uczniami zdolnymi opiera się przede wszystkim na stymulowaniu rozwoju ich zachowań twórczych. Służą temu następujące działania podejmowane przez nauczyciela: 1/ stawianie uczniów w sytuacjach zmuszających do myślenia, 2/ poważne traktowanie zadawanych przez nich pytań, 3/ nagradzanie odwagi w prezentowaniu sądów, 4/ uwzględnianie ich pomysłów w doborze treści kształcenia oraz 5/ zachęcanie do samodzielnej nauki. Nauczyciel powinien również zadbać o to, by uczniowie zdolni wytworzyli realistyczny obraz samych siebie, oparty na samozadowoleniu, płynącym z posiadania poczucia własnej wartości. Jednocześnie pedagog ma nie ustawać w zachęcaniu zdolnych uczniów do rozwoju i samorealizacji, pamiętając, by nie doszło do powstania u nich niekorzystnych wychowawczo postaw, takich jak: wykonywanie czynności zakłócających przebieg lekcji, rozpraszanie uwagi innych uczniów poprzez nieustanne ich zagadywanie, dekoncentracja i notoryczne zamyślanie się, będące następstwem nadpobudliwości ruchowej i sensorycznej [15, s. 181-192].

Komunikacja z uczniami niezainteresowanymi nauką, przeciętnymi, słabymi intelektualnie, bezradnymi w sytuacjach niepowodzeń szkolnych, mającymi kłopoty z realizacją materiału przedmiotowego również nastęrcza nauczycielom niemało trudności. Takich uczniów cechuje bowiem syndrom porażki. Ich osiągnięcia nierzadko są niższe niż ich rówieśników, nawet gdy nauczyciel bardzo się stara, dostosowując wymagania do ich indywidualnych możliwości. Uczniowie niezmotywowani często potrzebują wsparcia, a pedagog powinien starać się stawiać czoła ich problemom. Odpowiednio nauczani i motywowani nawet słabsi uczniowie mogą czynić systematyczne postępy i osiągnąć zadowalające ich efekty. Komunikując się z uczniami apatycznymi i niezainteresowanymi, warto pamiętać o konieczności odkrywania ich zainteresowań i budowania w oparciu o nie programu kształcenia oraz rozbudzaniu uczniowskiej ciekawości. Ważne też, by uczeń niezmotywowany wiedział, co ma zrobić, miał pokazany wzór wykonania danego zadania oraz określony limit czasu na jego rozwiązanie. Istotne jest też udzielanie prostych instrukcji, w razie potrzeby podzielonych na części i łatwych do zapamiętania. Należy ponadto dbać, by taki uczeń wiedział, gdzie szukać pomocy (u nauczyciela, kolegi z klasy) i był pewien, że może na nią liczyć. Uczniów niezmotywowanych, podobnie jak dysfunkcyjnych, należy trzymać w zasięgu wzroku, obserwować w trakcie lekcji, i – w miarę możliwości – kontrolować, czy zajmują się tym, czym powinni. Prowadząc z nimi rozmowy, warto zachęcać ich do podejmowania wysiłku, chwalić za włożoną pracę, a jednocześnie podkreślać, że uczniowie sami dokonują wyborów i osiągają postępy [16, s. 192-194].

Uczniowie ulegli natomiast często wyrastają wśród podziwu dorosłych (rodziców, dziadków, prywatnych nauczycieli), którzy chronią ich przed

odczuwaniem niepokoju i koniecznością radzenia sobie z różnymi życiowymi trudnościami. Tacy uczniowie nie potrafią pokonać szkolnego stresu, potrzebują ciągłej uwagi i opieki, boją się wyzwań, często symulują choroby, mają niską samoocenę. Manipulują otoczeniem, notorycznie prosząc o pomoc, zanosząc się płaczem, narzekając na innych oraz domagając się współczucia. Komunikując się z nimi nauczyciel powinien przede wszystkim wyrabiać w nich pewność siebie, podkreślając, że przy odpowiednim wysiłku osiągną dobre wyniki, nie dostrzegać łez w ich oczach, za to chwalić za wytrwałość, determinację, samodzielność i umiejętność radzenia sobie z problemami. Warto też, by pedagog okazywał im indywidualne zainteresowanie, zachęcał do rywalizacji z samym sobą, pobudzał twórcze uzdolnienia i nagradzał za dobrze wykonane prace [17, s. 185-197].

Dominujący konformiści to uczniowie utalentowani, domagający się stałego zachwytu i podziwu, okłaskiwani przez rówieśników i nagradzani przez nauczycieli za szczególne osiągnięcia. Odnoszą sukcesy i pracują wytrwale, dopóki są zwycięzcami. Z porażkami na ogół nie potrafią sobie radzić. Nierzadko popadają w depresję, przechodząc do innych szkół, w których są nieznani i w których muszą od początku zapracować na swoją pozycję. Ludzi dzielą zazwyczaj na dwie grupy: przyjaciół, którym zawsze podoba się, to co robią, oraz wrogów, którzy ośmielają się mówić im, że coś robią źle. Krytykę odbierają jako atak na swoją osobę. Prawo do niej przyznają jedynie niewielkiej grupie ludzi, najczęściej ekspertom w swoich dziedzinach, których uznają za autorytety, których podziwiają i którym ufają. Takimi osobami nie próbują nawet manipulować, ponieważ z nimi nie konkurują, wręcz przeciwnie – widzą w nich wzorce do naśladowania. Komunikując się z takimi uczniami nauczyciel powinien przede wszystkim pamiętać, by nie krytykować ich w obecności kolegów, a uwagi o charakterze negatywnym poprzedzać komplementem, doceniając wkład ich pracy. Warto też zachęcać takich uczniów do podejmowania działań nieprzynoszących nagród zewnętrznych i niemających charakteru rywalizacji z rówieśnikami: wykonywania prac ocenianych tylko w formie zaliczenia, prezentowania na forum klasy własnych zainteresowań lub też włączania się w projekty podejmowane przez całą klasę, wymagające współpracy całego zespołu, bez szczególnego wyróżniania tzw. klasowych gwiazd [18, s. 197-205].

Ostatnią grupą uczniów, na którą zwrócę uwagę, są dominujący nonokonformiści, osoby trudne we współżyciu, niepotrafiące zaakceptować krytyki bez okazywania złości, niechące podporządkować się regułom szkolnym, łamiące regulaminy i zakazy, dominujące w środowiskach domowym i szkolnym. Bywają agresywni, wszczynają bójki, walczą o wpływy, stawiają na swoim. Zależy im na tym, by inni dostrzegali ich wyjątkowość: szczególne predyspozycje, uzdolnienia, które posiadają, ale najczęściej nierozwinięte w stopniu najwyższym. Komunikując się z takimi uczniami, nauczyciel powinien wykazywać się niezwykłą cierpliwością, okazując im szacunek, zachęcając do szczerych rozmów, inspirując do działania. Ponieważ często rozrabiają, należy stawiać im granice i przestrzegać przed konsekwencjami ich przekraczania.

Budując porozumienie z dominującym nonokonformistą, warto też poszukać takiej sfery, w której ten bardzo dobrze sobie radzi, a jednocześnie może zademonstrować swoje umiejętności publicznie, osiągając sukces i pokazując równieśnikom, na co go stać [19, s. 205-214].

Zakończenie

Komunikacja nauczyciela z uczniami jest zagadnieniem tak niezwykle złożonym i obszernym, że nie sposób omówić go w jednym artykule. W niniejszym tekście starałam się nakreślić obszary tematyczne, wymagające szczegółowego zbadania, przeanalizowania i opisanie w oddzielnej monografii. Dotychczas nie ukazała się, niestety, publikacja, której autor uczyniłby zagadnienie budowania porozumienia nauczyciela z uczniami oraz ich rodzicami nadrzędnym i jedynym. Problematyka komunikacji pojawia się jako jeden z rozdziałów w różnych opracowaniach dydaktycznych i psychologicznych. Warto wspomnieć choćby o takich książkach, jak: *Umiejętności terapeutyczne nauczyciela* Gail King: rozdziały o umiejętnym słuchaniu i reagowaniu [20, s. 21-70], *Uczymy się uczyć* Mela Silbermana: rozdział o tym, jak pomóc uczniom czynnie zdobywać wiedzę i umiejętności [21, s. 84-161], *Porozumienie bez przemocy* Marshalla B. Rosenberga: rozdział o rozwiązywaniu konfliktów i mediacjach [22, s. 201-226], *Sztuka nawiązywania pierwszego kontaktu* Ursuli Degen: zwłaszcza część druga książki poświęcona praktycznemu sposobowi opanowania sztuki konwersacji [23, s. 93-188], *Szkoła dla ucznia. Jak uczyć życia z ludźmi* Hanny Rylke i Grażyny Klimowicz: rozdziały o procesach interpersonalnych w grupie, współpracy, konfliktach i podejmowaniu decyzji w klasie [24, s. 13-33, 44-131] czy wreszcie *Trudny uczeń w szkole. Krótki przewodnik psychologiczny* Jarosława Jagieły: rozdział o tym, jak radzić sobie z uczniem trudnym [25, s. 99-131].

Bibliografia:

1. T. Gordon, *Wychowanie bez porażek w szkole*, tłum. D. Szafrńska-Poniewierska, Warszawa 2002.
2. – 6. *Propozycja nowego modelu kształcenia przyszłych nauczycieli*, Zespół przy Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego, 31 stycznia 2018, plik PDF, https://www.ncbr.gov.pl/fileadmin/user_upload/import/tt_content/files/zalacznik_nr12b_propozycja_nowego_modelu_ksztalcenia_przyszlych_nauczycieli.pdf [dostęp: 14.04.2019].
7. H. Hamer, *Rozwój umiejętności społecznych. Jak skutecznie dyskutować i współpracować*, Warszawa 1999.
8. M. Gołębiowska, *Sposoby skutecznej komunikacji nauczyciela z uczniem*, „Forum Pedagogiczne” 2014, nr 1, s. 243-253.
9. *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. II, Warszawa 2003.
10. T. Gordon, *Wychowanie bez porażek w szkole*, tłum. D. Szafrńska-Poniewierska, Warszawa 2002.
11. J. Powell, L. Brady, *Chcę powiedzieć, kim jestem*, tłum. P. Poniatowska, Wrocław 2001.
12. T. Gordon, *Wychowanie bez porażek w szkole*, tłum. D. Szafrńska-Poniewierska, Warszawa 2002.
13. S. Rimm, *Bariery szkolnej kariery: dlaczego dzieci zdolne mają słabe stopnie?*, tłum. D. Ekiert-Grabowska, Warszawa 1994.
14. H. Grzelachowska, *Naucz się żyć z dysleksją, bo z dysleksji się nie wyrasta. Przewodnik dla pedagogów, terapeutów, rodziców oraz osób zainteresowanych dysleksją*, Warszawa 2008.

15. – 16. M. Marzec-Józwicka, *Między partnerstwem a mistrzostwem. Nauczyciel polonista we współczesnej szkole*, Lublin 2017.
17. – 19. S. Rimm, *Barieri szkolnej kariery: dlaczego dzieci zdolne mają słabe stopnie?*, tłum. D. Ekiert-Grabowska, Warszawa 1994.
20. G. King, *Umiejętności terapeutyczne nauczyciela*, przekł. J. Bartosik, Gdańsk 2004.
21. M. Silberman, *Uczymy się uczyć*, przekł. J. Rybski, Gdańsk 2005.
22. M. B. Rosenberg, *Porozumienie bez przemocy*, przekł. M. Markocka-Pepol, M. Kłobukowski, Warszawa 2019.
23. U. Degen, *Sztuka nawiązywania pierwszego kontaktu*, przekł. A. Perchthaler, Gdańsk 2007.
24. H. Rylke, G. Klimowicz, *Szkola dla ucznia. Jak uczyć życia z ludźmi*, Warszawa 1982.
25. J. Jagieła, *Trudny uczeń w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków 2005.

УСАМІТНЕННЯ ЯК КУЛЬТУРНИЙ МЕГАТРЕНД

Малімон Віталій Іванович,

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу
vmalimon@ukr.net

«Коли я уявив собі, що вона буде жити в моїй кімнаті, щодня миготітиме в мене перед очима – туди-сюди, туди-сюди – я не витримав і втік», – казав Женя Лукашин, герой фільму Ельдара Рязанова «Іронія долі». Ані режисер, ані актори, мабуть, не здогадувалися, що випереджають тренд на десятки років. Сьогодні майже кожен третій європеець обирає самотність. Найбільше одинаків у Східній Європі, стверджують доктор Кемін Ян з Даремського університету та професор Кристін Віктор з Університету Брунеля. Вони порахували, що в Україні самотніми себе відчують 15 % людей до 30 років і 34 % людей за 60 років [5].

Американський соціолог Е. Тоффлер [7] підкреслює, що самотність стала гострим і масовим переживанням. Від Лос-Анджелеса до Санкт-Петербурга підлітки, нещасливі подружні пари, батьки-одиначки, прості робітники і літні люди – всі скаржаться на соціальну ізоляцію. Батьки зізнаються, що їхні діти дуже зайняті, щоб відвідати їх або навіть подзвонити. Самотні незнайомі люди в барах або пралень виливають один одному душу, розповідаючи, за висловом одного соціолога, «ці нескінченно сумні історії». У клубах і на дискотеках для розлучених зустрічаються зневірені самотні люди. У період Другої хвилі (так Е. Тоффлер називає індустріальне суспільство) мільйони батьків здійснювали власні мрії у своїх дітях, так як вони могли цілком резонно очікувати, що їх діти досягнуть великих успіхів

у соціальній та економічній сферах, ніж вони самі. Це мрії про просування наверх спонукали батьків зосереджувати величезну психічну енергію. Сьогодні багато батьків, що належать до середнього класу, відчувають болісне розчарування, коли їхні діти, живучи в набагато більш складному світі, рухаються по соціоекономічних сходах вниз, а не вгору.

У книзі «Маса і влада» Е. Канетті [3] осмислює феномен страху дотику. Він підкреслює, що інстинктивно кожна людина прагне у будь-який спосіб уникати чужого дотику. Взагалі довкола кожного з нас існує деяке невидиме коло безпеки, котре старанно оберігається нами. Це не лише атрибут, а й імператив повсякденного буття пересічного індивіда. Ми знаходимось неначе в невидимому скафандрі, завдяки якому захищаємось від зовнішнього світу. Кожен з нас так чи інакше скеровує свої зусилля на перманентне зведення різноманітних бар'єрів і рихтування пробойн у захисних редуках власної недоторканості. Кожен з нас інстинктивно намагається дистанційоватись від інших, ускладнити для решти доступ до сфери своєї самості. Фактор дистанції – надзвичайно важливий для кожної людини: за допомогою бар'єрів та інших фортифікаційних споруд у вигляді звичаїв і правових норм ми прагнемо забезпечити себе, відгородитися від зовнішніх посягань, втримати на належній (безпечній для нас) відстані всіх, хто до нас наближається [2, с. 30-31].

Д. Нейсбіт, протиставляючи ієрархічні і висхідні форми організації в політиці, економіці, комунікації, що відходять, констатує тенденцію децентралізації, переходу ініціативи до місцевої влади і громадського самоврядування. «Ми не хочемо сильного лідерства в питаннях державного масштабу, тому що ми здебільшого управляємо самі собою... Цьому новому світу, що розвивається, будуть потрібні нові структури. Ми починаємо йти від ієрархій, які відмінно працювали в індустріальну еру, еру централізації» [6, с. 353-354].

У сучасних глобалізаційних процесах завдяки інформаційним технологіям індивіду, з одного боку, легко побудувати комунікативні взаємозв'язки з іншими, проте з другого – важко відшукати споріднені душі, з якими можна встановити емоційну єдність, усвідомити власну професійну, культурну, релігійну, національну ідентичність для того, аби відчувати з ними органічну єдність [1, с. 75].

Загалом сучасна людина втікає у віртуальний світ від реальності, у якій сама знаходиться. Людина уникає реальності, самої себе та самотності, яка існує у світі. На думку Є. Уханова, втеча людини відбувається тому, що вона боїться взяти сміливість і відповідальність за вирішення екзистенційних проблем власного буття. Так, філософ пише: «Біг від самотності – це біг від своєї покинутості в бутті. Мати сміливість, щоб вступити в невідомість, вступити у ніщо, з запитом про своє буття, завдання, яке вимагає від індивіда мужності та тягара відповідальності за свій вибір» [8, с. 79]. Але у випадку надмірного заглиблення у віртуальну реальність відбувається контакт людини лише з образами, втеча від реального світу, розрив із

ним соціальних зв'язків, що призводить до виникнення і загострення екзистенційних проблем.

Втеча людини у віртуальну реальність не допомагає подолати стан самотності. У віртуальному світі спілкування зводиться до обміну інформацією, а справжній емоційний зв'язок з іншим суб'єктом відсутній. Взаємодія індивіда у віртуальній реальності відбувається фактично з симулякрами, утім як для виходу з екзистенційної кризи необхідне відчуття єдності з реальним суб'єктом [1, с. 96].

Мегатренд масовизації і стандартизації культури, який Еліас Канетті та Хосе Ортега-і-Гассет критикували як загрозу гуманізму та майбутньому всього суспільства, а Роберт Музіль відрекомендував небезпекою «людини без властивостей», сьогодні сприймається як соціальна норма і навіть як взірць для наслідування: не людина привласнює, інтеріоризує елементи зовнішнього світу, а саму людину «привласнює» новітня культурна індустрія. Це простежується на рівні стереотипних вердиктів: успішна жінка користується лише такою косметикою, мужній чоловік палить тільки такі цигарки і вживає саме таке віскі, молодь віддає перевагу винятково цьому (а не іншому!) спортивному бренду. Гіпердинаміка соціальних ролей, ідентичностей та Я-образів, яка притаманна номадичному індивіду, призводить не стільки до утвердження множинної ідентичності, скільки до втрати ідентичності як такої [2, с. 30-31].

Усамітнення постає як процес добровільного та тимчасового уникнення соціальних контактів з метою активної внутрішньопсихологічної діяльності, спрямованої на самопізнання та духовний розвиток. Людина, з одного боку, самотня як індивідуальність, яка потребує усамітнення задля власного духовного розвитку, а з другого, – прагне подолати власну самотність і намагається встановити стійкі комунікативні, емоційні та духовні зв'язки з іншими [1, с. 64-65].

Стан усамітнення передбачає діалог людини із собою, самопізнання, у процесі якого вона відкриває себе з іншої сторони, а часто навіть й «власну убогість» [4, с. 128]. Тоді перед людиною, на думку І. Леппа, постають два шляхи: залишитися на самоті та, глибоко переживаючи власні недоліки, прийти до самогубства, або ж віднайти в цьому стимул для власного розвитку й самовдосконалення, вийти з усамітнення через відкриття для себе іншого. Крім того, тимчасове усамітнення відповідає людській природі, бо, незважаючи на органічну потребу бути на самоті, «в людини завжди залишається ностальгія за спілкуванням з іншими людьми та Абсолютом» [4, с. 128].

Таким чином, усамітнення виступає одним з культурних мегатрендів сьогодення і має наступні позитивні сторони:

- 1) усамітнення створює певні умови для того, аби дивитися на світ зі сторони, аналізувати й робити певні філософські висновки;
- 2) усамітнення є умовою розгортання творчої діяльності, продукування певних культуротворчих смислів;

3) усамітнення є своєрідною формою захисту внутрішнього світу людини та духовного самозбереження;

4) усамітнення дозволяє гармонізувати свій внутрішній стан та уникнути проблеми вибору особистісної ідентичності в глобалізованому світі, не нести відповідальність за прийняття чи неприйняття відповідного рішення;

5) усамітнення визначає можливість розширення меж духовного буття особистості та переосмислення свого місця та ролі в соціальному просторі.

Список використаних джерел:

1. Башманівська Я.В. Самотність людини в умовах глобалізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Житомир, 2015. 195 с.
2. Бойко А.О. Феномен маси як атрибут суспільства і культури. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ, 2016. 210 с.
3. Канетти Э. Масса и власть. Перевод на русский язык Л. Ионина. М.: 1997. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/>.
4. Лепп І. Християнська філософія екзистенції. К.: Пульсари, 2004. 148 с.
5. Недашківський В. Forever alone: самотність як спосіб життя. URL: <https://uain.press/articles/forever-alone-samotnist-yak-sposib-zhyttya-703864>.
6. Нейсбит Д. Мегатренды. М.: АСТ ЕРМАК, 2003. 380 с.
7. Тоффлер Елвін. Третья хвиля / З англ. пер. А. Євса. К.: Вид. дім Всесвіт, 2000. 480 с.
8. Уханов Е.В. Эссе об одиночестве, или тоска Я по Другому в сетевых коммуникациях. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Харків: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 1964. № 750: Сер. Філософія: Філософські перипетії. 2006. С. 74–81.

РОЙ ЛІХТЕНШТЕЙН – ЛЮДИНА, ЯКА ВИПЕРЕДИЛА ЧАС

Михайлова Аліса Олександрівна,

*студентка ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса
spakos@ukr.net*

*Науковий керівник –
ст. викладач кафедри культурології Ушакова Ю. О.*

Індустріальна революція, що відбулася на рубежі XIX–XX століть, поклала початок зародженню і розвитку культурних і творчих індустрій. Технологічні інновації того періоду - радіо, запис звуку, фотографія, кіно, вдосконалені технології друку - розширили масовий доступ до культури і вплинули на процеси творчості. Митці прагнули до вираження своєї системи цінностей. Створені ними артефакти стануть ключем до ще більших новацій у майбутньому. Нові напрямки мистецтва змінювалися і змінюють одне одного в стрімкому пошуку новизни й унікальності. Живопис середини XX століття вражає своєю незвичною до цього часу художньою технікою,

кидаючи виклик традиційному в мистецтві. Символізм, імпресіонізм, постімпресіонізм, неопластицизм, сюрреалізм, кубізм, абстракціонізм, не дивлячись на свою молодість, з часом втратили популярність, а в мистецтві назріли зміни. Розповідний або епічний імпульс абстрактного експресіонізму, популярного в 50-ті роки, був замінений простими зображеннями повсякденності, а масовому виробництву надавалося таке ж значення, що й унікальним творам образотворчого мистецтва; прірву між «високим мистецтвом» і «низьким мистецтвом» було розмито [5].

Актуальним напрямком у мистецтві новітнього часу, який буде використовувати примітивні зразки масової культури, стане поп-арт. Він захопив галереї, полотна сучасних художників встановлюють нові рекорди затребуваності. Цьому напрямку мистецтва судилося стати комерційно успішним. Енді Воргол, Джеймс Розенквіст і Рой Ліхтенштейн - ці три художники поклали початок американському поп-арту. Вони використовували побутові предмети, що належать світу споживання. Ці матеріали - як здається - зазвичай позбавлені будь-якої форми чуттєвості, але Ліхтенштейн вийшов за ці рамки завдяки знанням, отриманим у професора Хойта. Перейнявши в нього зацікавленість до психології сприйняття, цілісного підходу до предмету, бачення предмету не тільки зі споживчої точки зору, а й спостереження за ним у більш широкому сенсі, використовуючи принципи теорії гештальтизму [1].

Рой Ліхтенштейн на всіх етапах своєї творчості руйнує стереотипи, формуючи нові значення та ідеали. Критики наполегливо чинили опір новому художньому напрямку, а питання про легітимність його творчості викликало гострі суперечки. Натхненний роботами визнаних авторитетів Ліхтенштейн подивився по-новому на мистецтво. Він постійно запозичує стильові особливості різних художників, перевіряючи їх на відповідність своїм поняттям про живопис. Творець намагається виокремити і скопіювати деякі важливі якості, методи. Він вивчає історію мистецтва заради пошуку нових ідей та перетворення їх у власні картини [10]. Відомі твори Матісса, Мондріана, Воргола, Пікассо, Явленського знайшли нові форми, заграли новими фарбами, знайшовши нове життя в різноманітних, а найчастіше і дуже несподіваних інтерпретаціях Ліхтенштейна. Його картини не сприймають як фон, вони є дивним доповненням до простору. Особливість робіт художника полягає в тому, що вони піднесені і загальнодоступні, і в той же час дуже глибокі. Митець шокував світ новим візуальним синтаксисом своїх картин і скульптур. Об'єднуючи популярні образи і «високе мистецтво», запозичуючи техніку реклами і коміксів, він створив власний унікальний стиль [11].

Ліхтенштейн провокаційно звертається до тонких нюансів сприйняття та відображення людської психіки, які відображають розуміння глядачем самого живопису, створюють простір, в якому кордони між художнім твором та фактичною реальністю можуть бути сприйняті як зламані, і глядач стикається з спогляданням картин у зовсім незвичній, надреалістичній

площині. Таким чином, «...для більшої частини людей естетична насолода не відрізняється в принципі від тих переживань, які супроводжують їх у повсякденному житті» [4, с. 223]. Картини Ліхтенштейна періодів коміксу, військового коміксу, дівчат, побудовані на сюжетах та ідеях коміксів, у яких відображені теми взаємин, любові, переживань та страждань, а їхній емоційний вплив залучає майже всі психічні процеси особистості, які виникають у результаті безпосереднього впливу предметів та впливають на органи відчуттів: сприйняття, уява, мислення, воля, емоції тощо. «У той момент, коли твір опиняється в нас перед очима, робота художника закінчується, і настає час докладених нами зусиль» [2, с. 149].

Так, у документальному фільмі продемонстровано на 36 хвилині хронометражу, як чуттєва сторона картин Ліхтенштейна досить гармонійно поєднувалася з його технікою «античуттєвості», у якій він прагнув «... досягти ефекту машинного відтворення певним способом без участі людини. Такого ж ефекту він намагався досягти, вкриваючи полотно крапками, щоб імітувати копію за допомогою друкарського верстата, ніби художника поруч не було» [10]. Рой Ліхтенштейн працював з малюнком як сучасний дизайнер. Його картини - це інформаційна модель, яка створювалася з будь-якого первісного матеріалу. Його роботи часто починаються з докладного попереднього кольорового малюнка олівцем, але не з прямої копії джерела [8]. Подальша робота художника ідентична тій, яку здійснюють всі сучасні дизайнери. Єдина відмінність - це механізація праці з найменшими витратами сил і часу в сучасному дизайні за допомогою програмних засобів, а у разі Ліхтенштейна, все виконувалося вручну.

У загальних рисах художник створює нарис олівцем, щоб мати можливість редагувати зображення. Невеликі полотна він часто малював, перегортаючи догори, чи під різними кутами, як і сучасні дизайнери, які використовують обертовий графічний монітор, щоб позбавити свої композиції від ілюзорного простору. Ліхтенштейн використовував обертовий мольберт, епідіаскоп для побудови композиції та рендерингу зображення. Інформаційна модель зображення неодноразово редагувалася художником: створювалися нові графічні об'єкти, зайві видалялися, змінювалися їх параметри. Таким чином художній проєкт з інформаційної моделі перетворювався на повноцінний предмет мистецтва.

Ліхтенштейн шукав не тільки нові смисли та ідеї, але й інноваційні техніки для своїх картин. За допомогою металевого трафарету художник власноруч наносить фарбу зубною щіткою, створюючи свої знамениті крапки Бендея. Він надалі все частіше буде «приводити крапки до руху», створюючи замість них лінії. У своїх перших роботах Рой Ліхтенштейн використовує тільки чорний або синій та білий кольори для емуляції друкованих репродукцій, створює чорно-білі малюнки пером та тушшю, виконує малюнок графітом і літографічним олівцем на кремово-ткацькому папері. Художник знаходиться не тільки в постійному пошуку ідей, але і прагне до оптимального поєднання матеріалів та технологій, починаючи

поєднувати масляну фарбу з акриловою.

Завдяки багатогранності свого таланту Ліхтенштейн створює глазуровані керамічні та металеві скульптури, вкриті емаллю у властивій йому техніці, використовує латунь, дзеркало, тоноване скло, мармур, алюміній, поліуретан та інші матеріали. Працює над створенням банерів, плакатів, афіш, логотипів. Створює свої відомі мурали та вуличні скульптури в Америці, Ізраїлі, Сингапурі, Іспанії, не втомлюючись дивувати і вражати своїм всеосяжним, невичерпним талантом.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що поп-арт культура може стати однією з найбільш ефективних рушійних сил сучасного графічного дизайну, особливо в нинішньому динамічному контексті. Дизайнерські винаходи та художні пошуки Ліхтенштейна випередили свій час, ставши базисом для сучасних креаторів, які досі використовують стиль художника при розробці банерів, реклами та іншої рекламної продукції.

Можна відзначити, що Рой Ліхтенштейн є представником сучасного мистецтва, який об'єднав у своїй творчості класичні традиції з новаторськими ідеями і їхнім революційним втіленням. Деконструкція у творчості художника стала способом глибокого вираження культури 50-их років XX століття, перетворивши зразки масової культури у визнану світову культурну спадщину. Ліхтенштейн довів, що мистецтво та технології не виключають одне одного. Їхнє партнерство та симбіоз здатні створити унікальні поєднання розуму та емоцій, логіки та творчості, точності та гармонії.

1. Дюпети М. Поп-арт // Великие Художники. – 2003. – №119. – 32 с.
2. Жильсон Э. Живопись и реальность. Перевод с франц.: Н. Б. Маньковская М.: РОССПЭН, 2004. – 368 с.
3. Миронов Д. Компьютерная графика в дизайне. – СПб.: БХВ-Петербург, 2008. – 560 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.
5. American pop icons – New York: Guggenheim Museum, 2003. – 134 p.
6. Berman A. Roy Lichtenstein. Biography [Електронний ресурс] – 2017. – Режим доступу: <https://lichtensteinfoundation.org/biography/> (дата звернення: 15.05.2019)
7. Roy Lichtenstein [Електронний ресурс] // Castelli – Режим доступу: <http://www.castelligallery.com/artists/Lichtenstein/Lichtenstein.html> (дата звернення: 15.05.2019)
8. Chronology by Roy Lichtenstein [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу: <https://www.roylichtenstein.com/chronology.jsp> (дата звернення: 17.05.2019)
9. Hendrickson J. Roy Lichtenstein. – Hong Kong: Taschen, 2006. – 100 p.
10. Hunt C. Roy Lichtenstein: documentary. – UK, 1991. – 49 min.
11. Waldman D. Roy Lichtenstein. – New York: Guggenheim Museum, 1993. – 370 p.

ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В ШКОЛАХ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКІВ)

*Михайлова Аліса Олександрівна,
студентка ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса
spakos@ukr.net*

*Науковий керівник –
ст. викладач кафедри культурології Ушакова Ю. О.*

Дозвілля, вільне проведення часу - це звичні заняття кожної людини, і вони абсолютно не співвідносяться з навчанням, знаннями і тим більше не асоціюються зі школою. Перші школи були незамінним атрибутом розвитку людської цивілізації. «Заняття на дозвіллі» Платона, «навчальні заняття» або «бесіди філософів» Плутарха були ранніми попередниками школи.

У XVIII столітті на території сучасної Болгарії починається національне відродження. Воно триватиме більше ста років і стане періодом корінних змін у всіх сферах суспільно-економічного, політичного та культурного життя майбутньої держави. Саме тоді, у 1874 році, в Габрово буде відкрита перша середня школа. Завдяки Болгарському відродженню всі сфери життя відчули небувалий підйом. Створення Болгарської держави в 1878 році стане точкою відліку нової історії в освіті та культурі Болгарії.

У прагненні до змін болгарська школа буде змінюватися і перетворюватися, а в останні десятиліття прагнути до європейських стандартів освіти, які спричинять повну реорганізацію навчального процесу. Сучасна школа в Болгарії складається з початкових (1-4), прогімназичних (5-8), гімназичних (8-12) або основних класів (1-12). Особливістю викладання в болгарській школі є розуміння того, що «філософія вчить систематичному і послідовному мисленню, яке створює зв'язку між окремими явищами і загальним контекстом. Ось чому в процесі навчання можливі множинні міжпредметні взаємозв'язки. Чотири з восьми ключових компетенцій в Європейській системі координат для навчання протягом усього життя - навички навчання, соціальні та громадянські компетенції, ініціативність та заповзятливість, культурні знання і творче самовираження - оптимально розвиваються завдяки вивченню філософії» [4, с. 8].

Починаючи вивчати філософію, школяр «виходить» на старт, на перший рівень трансформації особистісного розвитку та самопізнання, розвиває навички самокритики, критичного та творчого мислення. Учень формує особисте ставлення до філософських і психологічних проблем, які засновані на критичному мисленні. У процесі навчання вчитель звертається до підручника, який слугує путівником, літературних творів, психології, культури, філософських текстів. Викладач дає ідеї, направляє, але не робить висновків, не нав'язує «правильних» відповідей. У процесі філософської дискусії зміни і перетворення впливають на всіх. Учні і вчитель виступають

в якості партнерів, які ведуть постійний діалог, який полегшує розуміння нових концепцій навчального плану, деякі з яких важко зрозуміти. Кожне нове заняття починається зі вступного знайомства і питань, які найбільш повно розкривають тему уроку. Нова тема не подається як незаперечна істина, якій судилося стати філософською панатеєю. Учні за допомогою простих завдань залучаються до самого процесу філософствування, який дає їм розуміння, як мислили філософи в різні періоди, і як цю ж проблему здатні сприймати і вирішувати вони, сучасні учні загальноосвітньої школи.

Надзвичайний рівень інтерактивності є ще однією основною відмінною рисою викладання. Так, наприклад, розглядаючи поняття «філософія», автори підручника в пошуках «секретів знань» акцентують увагу на сприйнятті світу філософом і не філософом, розуміння звичайного і того, що є простим, але незрозумілим для звичайної людини. Звертаючись до твору «Маленький принц» Антуана де Сент-Екзюпері, вони аналізують бачення письменника, який розділив людей на дві групи, розглядаючи історію про удава, що проковтнув слона. Згідно з його результатами: перша група - це «серйозні» люди - ті, хто бачить капелюх і про них немає сенсу говорити; друга - ті, про кого варто поговорити. Вони зберегли дитяче сприйняття світу і сприймають його по-дитячому. На простому прикладі автори пропонують розуміння філософії, її складної простоти і неординарності філософського мислення. «Звичайним зором не побачити чудес, якими сповнений світ. Їх можуть бачити тільки ті люди, які дивляться на світ як діти» [2, с. 6], - роблять висновки автори підручника. На підтвердження якого наводять цитату з твору Екзюпері. « - Прощай, - сказав Лис. - Ось мій секрет, він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш» [там же].

Представлені в підручниках різні типи завдань і ступінь їх складності розвивають в учнів різні когнітивні компетенції. Однією з яких є аналіз філософського тексту. Наприклад, філософське питання подається у вигляді цитати з подальшим обговоренням і аргументацією. Діоген Лаертський у своїй праці «Про життя, навчання та вислови відомих філософів» відрізняє грецьких філософів від попередніх грецьких мудреців тим, що під філософією він розумів не мудрість як таку, а лише «прагнення до мудрості» [6]. Ця інформація подається в підручнику як прелюдія до таких питань: «Чи є різниця між прагненням до мудрості і мудрістю? Як ви ставитеся до того, що любите?» [2, с. 8]. Цей вид роботи має на увазі участь в обговоренні, створенні аналітичного тексту. В якості аргументації на поставлені питання наводиться не менш відома філософська праця, яка покликана верифікувати початкове твердження. «У діалозі Платона «Бенкет» - один з найважливіших філософів людства - порівнює любовний потяг і прагнення до мудрості. Як закоханий відчуває потяг до своєї коханої людини, але не володіє нею, так і філософ не неосвічений та не мудрий, але закоханий в мудрість. Філософ - це людина, яка не збагнула мудрість, але усвідомлює її цінність. Тому прагне до неї. Філософія - це вправи

для розуму в самостійному мисленні, через яке людина наближається до мудрості» [там же].

Навчальні посібники відрізняються чіткістю і послідовною структурованістю, теми об'єднані в рубрики, матеріали викладені зрозумілою мовою, доступною для учнів. Підручники для 8 класу багаті ілюстративним матеріалом, який привабливий і функціонально пов'язаний з навчальним матеріалом, який вивчається, полегшуючи сприйняття філософських знань. Пропоновані теми дають можливість учням познайомитися з автентичними філософськими текстами. Уроки для практичних занять і вправ будуються на основному матеріалі, доповненому ілюстраціями і поясненнями. Вони містять безліч завдань: дебати, аналіз тексту, експеримент, тематичне дослідження, презентація тексту, які запрошують учня до діалогу, спонукаючи молодих людей вибудовувати особисту позицію і викладати те, про що вони дізналися і чого навчилися. Ці компетенції вводяться і застосовуються на початковому рівні в 8-му класі і, як очікується, будуть повністю реалізовані наприкінці 11-го класу.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що філософські знання можуть допомогти у набутті базової філософської культури, у самовдосконаленні, креативному і критичному мисленні, а практичні заняття наближають філософію до реальності, показуючи на практиці можливість реалізації отриманих знань та навичок, допомагають краще орієнтуватися у навколишньому середовищі та соціальній реальності.

Можна відзначити, що досвід, отриманий через ознайомлення та опрацювання підручників з філософії Республіки Болгарії, є досить ціннісним у розробці сучасних методів викладання філософії в школі. Технології, які використовують болгарські автори підручників, є досить незвичні, креативні та іноді прості, але дуже зрозумілі. Пропонуючи підліткові шляхи від «простого» до складного, вони акумулюють можливості учня, полегшуючи сприйняття нового незвичного матеріалу, що у свою чергу поліпшує якість викладання філософії у загальноосвітній школі.

1. Денков Д. Філософія за 11 клас / Д. Денков, Е. Иванова-Варджийска. – София: Просвета, 2002. – 128 с.

2. Иванова-Варджийска Е. П. Філософія за 8 клас / Е. П. Иванова-Варджийска, С. И. Цветанска, Я. З. Захариев. – София: Просвета, 2017. – 206 с.

3. Иванова-Варджийска Е. Філософія за 9 клас / Е. Иванова-Варджийска, Я. Захариев, Д. Панева-Иванова. – София: Просвета, 2018. – 180 с.

4. Учебна програма по философия за VIII клас (общообразователна подготовка) [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: https://www.mon.bg/upload/13471/UP_8kl_Phil_ZP.pdf (дата звернення: 10.05.2019)

5. Філософія. 8 клас / Г.Герчева-Несторова, Р. Димитрова, Р. Тултукова, Б. Бойчев. – София: Педагог 6, 2017. – 116 с.

6. Лосев А. Ф. Диоген Лаэртский и его метод // Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский; перев. с древнегреч. М. Л. Гаспаров. – М.: Мысль, 1986. – 574 с. – Електрон. аналог друк. вид. – режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/diogen/txt00.htm> (дата звернення: 11.05.2019)

ОБРЯДОВО-ПІСЕННІ ТРАДИЦІЇ КАРПАТСЬКОГО СУБЕТНОСУ ЯК ВИРАЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Новосад Марія Гнатівна

кандидат мистецтвознавства

доцент кафедри філософії,

соціології та релігієзнавства

*ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»*

(Івано-Франківськ)

novosadmg@ukr.net

Стаття присвячена дослідженню обрядово-піснених традицій автентичного березівського весілля. Розкрито етноестетичні особливості автентичного весілля та їх обрядово-пісенні традиції, що визначає самоідентичність національної культури.

Ключові слова: *обрядово-пісенні традиції, автентичне весілля, етноестетика, фольклор.*

Стаття посвящена исследованию обрядово-песенных традиций автентической березовской свадьбы. Рассмотрены этноэстетические особенности автентической свадьбы и их обрядово-песенные традиции, что утверждает самоидентичность национальной культуры.

Ключевые слова: *обрядово-песенные традиции, автентическая свадьба этноэстетика, фольклор.*

Вивчення національної традиції певної етнічної групи становить особливий інтерес для сучасної української фольклористики. Враховуючи те, що українське автентичне весілля на сучасному етапі втрачає свою першооснову, до певної міри перетворюється у звичайне застілля, тому важливим є зберігати, популяризувати і передавати наступним поколінням обрядово-пісенні традиції, які віддзеркалюють основний позитивний загальнокультурний досвід людства і відтворюють особливості кожного окремого етносу.

Зважаючи на те, що ця складова духовної культури безповоротно відходить у минуле, важливим є не тільки дослідити фольклор але й порівняти його стан, особливості, функціонування та збереження на сучасному етапі.

Обрядовий фольклор та народнопісенні традиції карпатського краю здавна привертали увагу дослідників - етнографів (І. Франко, В. Гнатюк, В. Шухевич, Ф. Колесса, Ю. Федькович, І. Кузич-Березовський, П. Арсенич, М. Негрич, Л. Симчич).

Очевидним постає те, що сьогодні про самотність фольклору, його традиції та обряди мало знають не тільки субетнічні групи Прикарпаття (бойки, покутяни, опіляни, лемки), які проживають на теренах західних земель, але й самі гуцули, які проживають в Карпатах. Доречною є говірка

«Що не край, то звичай».

Предметом нашого дослідження є обрядово-пісенні традиції березівських бояр як вираз національної самоідентичної культури українців.

Мета статті – розкрити та осмислити унікальні ознаки традиційного березівського автентичного весілля, як основи обрядово-звичаєвої структури українського фольклору.

Чому на саме весілля і обрядово-пісенна творчість етнічної групи гуцулів – березівських бояр? Відомо, що весільна обрядовість сконцентрувала в собі всю набуту людством життєву мудрість, обрядово-пісенний, ритуально-магічний, звичаєво-правовий комплекс людського соціуму, поєднала минуле - сучасне - майбутнє в усіх сферах діяльності людини від часткового до загального в суспільстві й конкретного ставлення до життя і подій, що відбувалися, зародилися, розвивалися і функціонують до сьогодні [4, с.212].

Хто такі березівські бояри? Це субетнічна група, яка проживає в Косівському районі в селах Березів, Баня Березів, Нижній Березів (Карпати) на наш погляд є нащадками бояр в яких естетизація фольклору має свої автентичні, специфічні особливості та свій етноменталітет.

Традиційне березівське весілля – це своєрідне колективне свято, де кожен є його учасником, де утверджуються етичні і естетичні цінності, оспівуються найкращі моральні риси людини. Березівське весілля – унікальний, самобутній і своєрідний комплекс декількох обрядів. Одним з найбільш важливих є «Шиття вінка». Весільний вінок - це символ чистоти молодят, щасливого довгого життя, символ влади в новій сім'ї.

Обряд «Шиття вінка» має особливо магічне значення, для його шиття запрошують молодих свах, які повинні бути добрими, щирими, життєрадісними, порядними господарями. Всі запрошені одівають національний одяг, гама колоритних відтінків символізує красу краю й є необхідним атрибутом для формування нових, чистих і теплих родинних відносин.

Сам обряд «Шиття вінка» починається з молитви, після чого свахи обривають листочки з барвінку (їх має бути 9), постійно слідкують щоб не заплуталась нитка, не вломилась голка й під час кожної обрядової дії виконують весільні пісні, оскільки все це має символічне значення.

За звичаєм стіл, за яким здійснюється обряд застеляють білим обрусом, ставлять весільні калачі. Для вінка ставлять окремий калач, який прибирають білими косицями, калиною, барвінком та покривають білою хустиною, що підкреслює традиційність весільної обрядовості. Невід'ємними атрибутами обряду є рослини, квіти, деревце, вода. Все дійство супроводжується обрядовими піснями, грають трієсті музики.

Весільна пісенність за своєю поетичною і музичною структурою і складає інтонаційно-стильовий модус мислення, повністю розкриває семантику весільної обрядовості. У виконанні пісенних наспівів відчувається постійне чергування мажорного та мінорного нахилу із стверджувальною

ритмобудовою, з інтонаціями плачу та заклику, з емоційно-піднесеним характером вислову. Усе це є своєрідним магічним звертанням до вищих надприродних сил з метою набути благословення від Бога й абстрагуватися від ворожих сил: Ой, благослови, Боже, І отець, і мати. Своєму дитячкови вінок зачинати [2,с.6].

Водночас обрядові пісні подають настанови молодим, як потрібно правильно поводитися у житті, щоб мати щасливу долю. Основного значення набуває ритм і мелодія поетичного тексту, що утворює загальну музичну динаміку весільної обрядовості, яка своєю суттю виконує комунікативно-виховну функцію.

Співають про свашок, щоб вони вишивали віночок краще всіх, а на завершення старша сваха заклоує вінок у хустку, подає мамі з калачем і каже: «Даруємо Вам цю корону Вашої дитини на щастя, здоров'я, на мир, любов, достаток. Хай Бог благословляє на щасливі многі літа». Батьки дякують свахам за вишитий вінок, піднімають його над головою і танцюють, свахи для них приспівують: Ой, давно я цього ждала, Щоби з вінком танцювала [3,с.9].

Не менш важливим обрядом є випікання весільного короваю, який має свою традицію і значення. Весільний коровай як культовий символ ритуалу, за віруваннями прашчурів, характеризує оновлення всесвіту. Його випікання – це глибока етнофілософія, велика майстерність, мистецтво власноручної роботи, етнічний спів, приповідки окреслюють самоідентичність етносу гуцулів.

Одним із важливих ритуалів весільного дійства є «Поклін». Це своєрідне благословення батьками своїх дітей на нове життя, вияв глибокої пошани дітей до батьків, подяка їм за добре виховання, прощання з рідною домівкою. «Поклін» роблять молоді, коли збираються в село просити на весілля, коли їдуть до шлюбу, або коли молодий забирає молоду до себе [2, с.8].

В усіх цих церемоніях значне місце посідає благословення молодих. Тим часом, коли молоді тричі б'ють перед батьками низький поклін, батьки благословляють їх хлібом і калачами, тоді свахи співають пісні, які органічно сягають автохтонних джерел й мають тісний взаємозв'язок з природними силами та порівнюють «княгиню» і «князя» із сонцем, місяцем, зорею.

Сама природа стала тим невичерпним життєдайним джерелом, з якої народна фантазія упродовж віків черпала найкращі взірці образності, що своєю художньою семантикою несуть яскраву етностетичну домінанту національної поетичної традиції [1,с.250]. Про це засвідчують весільні пісні:

В саду ластів'я гніздо в'є, (2 рази)

Покірна дитинонька поклін б'є. (2 рази)

Татові й мамі дякує. (2 рази) [3,с.9].

Етнічні особливості ритуалу «Поклін» підкреслює, так зване, «тропочіння», коли всі присутні беруться за руки, обходять тричі кругом

столу, кланяються перед батьками, весело «тропочуть» ногами і співають обрядові пісні, які підкреслюють етноестетичну самобутність березівської словесності.

Варто зазначити, що невід'ємною частиною традиційного березівського весілля є танці («Гуцулка», «Аркан»), подяка батькам за виховання дітей, прощання з дівочтвом і парубоцтвом, перехід до нової сім'ї, обрядова їжа – все це, водночас утворює людську мудрість, багатство життєвого досвіду, виховання народної моралі та культури.

Отже, комплекс традиційного березівського весілля становлять обряди: «завивання молодої (чільце)», «складання посагу», «викуп молодої», «дари» або «повниця», «поділ короваю». Всі супроводжуються обрядовими піснями і танцями, етноестетична вартість яких виступає гарантом збереження народних традицій.

Таким чином, весільна обрядовість як етнокультурний феномен, і сьогодні викликає інтерес серед широких верств населення, вивчення її на різних рівнях та використання окремих її аспектів у сучасному житті з усвідомленням семантики кожного ритуалу є одним із засобів безпосереднього відновлення та збереження національної культурної спадщини і духовного генофонду нації.

Література.

1. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики: Навч. посіб. – К.: Знання, 2009. – 301 с.
2. Симчич Л. Березівське весілля//«Голос краю» - історико - краєзнавчий культурно-просвітницький часопис. № 4 - 2000. с.6-8.
3. Симчич Л. Березівське весілля//«Голос краю» - історико - краєзнавчий культурно-просвітницький часопис. № 5 - 2001. с.7- 9.
4. Українські традиції і звичаї. / За ред. В. Складенко, А. Шуклінова, В. Сядро. – Харків: «Фоліо», 2006. - 281 с.

EUGENIKA JAKO PRÓBA NAUKOWEGO ROZWIĄZANIA PROBLEMU NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI

Jakobsze Adam,

Jakobszeadam@gmail.com

Ober Józef,

Adiunkt na Wydziale Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej

Jozef.Ober@polsl.pl ORCID ID <http://orcid.org/0000-0001-6290-381X>

Streszczenie. Artykuł ma charakter przeglądowy. Jego celem jest wskazanie oraz próba oceny teorii i praktyk nauk eugenicznych w kontekście niepełnosprawności. Na początku, dokonano krótkiej charakterystyki ewolucji podejść społeczeństwa do osób niepełnosprawnych wraz ze wskazaniem ich modeli. Następnie opisano teoretyczne założenia nauk eugenicznych wraz z podaniem ich praktycznych zastosowań. Artykuł podsumowano dyskusją, w której zwrócono uwagę na pozytywne i negatywne aspekty eugeniki.

Słowa kluczowe: eugenika, eliminacja, niepełnosprawność, niedoskonałość.

Key words: eugenics, elimination, disability, imperfection.

1. Wprowadzenie

Na przełomie dziejów zmieniało się podejście społeczeństwa do osób niepełnosprawnych. Zmieniał się też sposób nazywania i definiowania tego problemu. Pierwszym określeniem niepełnosprawności było słowo inwalidztwo, które pojawiło się w starożytności. W Polsce przedwojennej definiowano tak osoby, które dostały uszczerbku na zdrowiu w wyniku służby wojskowej, czy działań wojennych. W ustawodawstwie polskim od 1997r. istnieją trzy grupy inwalidztwa, w zależności od stopnia niezdolności do pracy. Poza tym miejsce wypadku definiowało podział na inwalidztwo: wojenne, wojskowe, cywilne i pracy.

Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych pojawiło się pojęcie niepełnosprawności. Pojęcia niepełnosprawności, zdrowia są niejednoznaczne i ciągle ewoluują. Każdy kraj przyjmuje swoje własne definicje, sposoby orzekania, kryteria i podziały. Często nawet w jednym państwie istnieje wielość tych parametrów i instytucji orzekających.

Aby ujednolicić terminologię i pojęcia stosowane do opisu tej tematyki Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) w 1980 roku opracowała Międzynarodową Klasyfikację Uszkodzeń Niepełnosprawności i Upośledzeń (ICIDH). Między innymi zawiera ona definicje następujących terminów:

- Niesprawność (impariment) - każda utrata sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym;
- Niepełnosprawność (disability) - każde ograniczenie bądź niemożność (wynikające z niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w sposób lub zakresie uznawanym za typowe dla człowieka;
- Ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (handicap) - ułomność określonej osoby wynikająca z niesprawności lub niepełnosprawności,

ograniczająca lub uniemożliwiająca pełną realizację roli społecznej odpowiadającej wiekowi, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami.

Kolejną próbą lepszego usystematyzowania tych zagadnień jest przyjęta w 2001 roku Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF). Przyjęto w niej, że pojęcie niepełnosprawności należy rozpatrywać jako wielowymiarowe zjawisko. Uwzględnia się tu model medyczny i społeczny. Model medyczny postrzega niepełnosprawność jako problem osobisty, bezpośrednio wywołany przez chorobę, uraz lub inny stan chorobowy, wymagający opieki medycznej w postaci indywidualnego leczenia prowadzonego przez przygotowane to tego zawodowo osoby. Społeczny model niepełnosprawności z kolei, postrzega to zagadnienie głównie jako problem stworzony przez społeczeństwo i zasadniczo jako kwestię pełnej integracji społecznej jednostek. Niepełnosprawność nie jest cechą jednostki, a raczej złożonym zbiorem stanów, z których wiele jest tworem środowiska społecznego.

2. Modele niepełnosprawności

Dzisiejsze postawy, wyobrażenia i koncepcje wobec niepełnosprawności poprzedzają setki czy nawet tysiące lat budowania niekorzystnego wizerunku osoby niepełnosprawnej. W kulturze europejskiej od starożytnej Grecji i Rzymu sztuka opiewa piękno ludzkiego ciała, tężyznę fizyczną, odwagę i męstwo. Piękno uosabiane jest z dobrem, a deformacje, niepełnosprawność ze złem. W wielu przypadkach prawodawstwo zalecało dyskryminację, czy nawet fizyczną eksterminację osób z defektami. Nawet wczesne chrześcijaństwo, które człowieka traktowało jako dzieło stworzone przez Boga i na jego podobieństwo – osoby ułomne traktowano jako pochodzące od zła czy grzechu. Tak więc w większości przypadków nie mogły one liczyć na miłosierdzie i wsparcie społeczne. Rodziny ukrywały niepełnosprawnych członków i wstydziły się ich. W czasach nowożytnych wyodrębnia się pięć okresów w których zachodziły istotne zmiany w podejściu do osób posiadających ograniczenie sprawności [7, s. 38-45]:

- **Okres średniowiecza** zwany też demonologicznym. Społeczeństwo lękało się sił nadprzyrodzonych. Niepełnosprawni traktowani są jako opętani przez demony, złe duchy, a niepełnosprawność była uważana za karę zesłaną przez Boga. Bano się ich i często skazywano na wygnanie, a podejrzanych o czary na śmierć. Jeżeli czasy były spokojniejsze, to społeczeństwo starało się pomagać jałmużną, duchowieństwo prowadziło działalność opiekuńczą, a w okresach recesji i napięć społecznych represje wobec niepełnosprawnych nasilały się.

- **Okres renesansu starożytnej idei „piękna ludzkiego ciała”** był okresem łagodniejszego traktowania kalek. W ramach ograniczonej akceptacji mogli oni uczestniczyć w życiu rodziny, grup pracujących na wsi, czy małych warsztatach. Społeczeństwo w pomyślniejszych okresach wspierało ich jałmużną i azyłem. Jednak takie osoby nie mogą funkcjonować samodzielnie. Nadal istniał nad wyraz negatywny obraz osoby ułomnej. Był on rozpowszechniany

w bajkach, legendach, dziełach literackich i skierowanych do niepiśmiennego społeczeństwa rysunkach i karykaturach opatrzonych moralnym i politycznym komentarzem.

- **Okres racjonalistyczno-separacyjny** – od Oświecenia do końca XIX wieku. Zaczęto szukać pełniejszego zrozumienia tego zjawiska. Powstały skuteczniejsze formy terapii. Nastąpił rozwój szkolnictwa specjalistycznego. Jednocześnie powstał termin „normalności”. Pseudonaukowa argumentacja dyskryminowała osoby o zaniżonej sprawności. Szczególnie drastyczne praktyki były stosowane wobec osób z zaburzeniami psychicznymi. Osoby, które zostały zakwalifikowane nieuleczalnie chore zostają odizolowane od społeczeństwa w wyspecjalizowanych placówkach. Rodzący kapitalizm, który potrzebował zdrowej siły roboczej potęgował podział społeczeństwa. Powstała eugenika, która dawała poczucie wyższości rasowej wśród ówczesnych potęg przemysłowych.

- **Okres medykalizacji statusu osób niepełnosprawnych** trwający do połowy XX wieku. Pierwsza i druga wojna światowa była okresem szczególnie trudnym dla osób mniej sprawnych i mniej przydatnych w wysiłku wojennym. Zaspokojenie ich potrzeb było rzeczą mało istotną. Szczególnie ciężko było tym osobom po dojściu do władzy w Niemczech Hitlera. Powstałe rozwiązania prawne przybrały ekstremalną postać ruchu eugenistycznego. Na terenach zajętych przez III Rzeszę realizowano program Tiergarten 4 (T4), realizujący eksterminację osób niepełnosprawnych, a szczególnie z zaburzeniami psychicznymi i intelektualnymi. Aparat propagandy ukazywał ich jako wrogów państwa i obywateli. Najlepszym wyjściem dla nich i otoczenia byłoby ich zabicie z litości (eutanazja). Po wojnach powstał gwałtowny przyrost osób niepełnosprawnych. Wymagało to zupełnie nowego sposobu zaspokojenia ich potrzeb. Powstały programy rehabilitacji, zwłaszcza ułatwiające podjęcia pracy. Niewątpliwie osiągnięcia rehabilitacji medycznej spowodowały, że problem niepełnosprawności był na długie lata postrzegany jedynie jako problem medyczny, a nie społeczny.

- **Budowanie pełnoprawnej pozycji osób z ograniczeniem sprawności** rozpoczął się od powstania organizacji zrzeszających osoby niepełnosprawne, ich rodziny i sympatyków. Pierwszą z nich była powstała 1890 roku ruch o nazwie „O godność i sprawiedliwość”. Prócz dominującego w nauce pozytywistycznego traktowania niepełnosprawności jako indywidualnego problemu medycznego danej osoby, pojawiają się też inne spojrzenia i modele. Rozpatruje się to zagadnienie na poziomie społecznym i politycznym.

3. Eugenika jako koncepcja naukowa

Jedną z kluczowych koncepcji w XIX i XX wieku przedstawiających relację człowieka niepełnosprawnego i nauki wspieranej przez wpływy osoby była eugenika. Obecnie może straciła wiele ze swojego naukowego splendoru, ale wśród swoich wyznawców ma wiele osób z tytułami naukowymi cieszących się opinią osób światłych i zasiadających w wielu prestiżowych naukowych instytucjach. Przez wiele lat naukowość tej dyscypliny nie budziła jakichkolwiek wątpliwości. Zdecydowana krytyka pojawiła się po ujawnieniu

zbrodni jakich dokonali niemieccy naukowcy zatrudnieni w nazistowskich obozach koncentracyjnych oraz współpracujących przy czyszczeniach etnicznych i prześladowaniach osób niepełnosprawnych w III Rzeszy.

Za encyklopedią PWN można powiedzieć że: „eugenika [gr. *eugenēs* ‘dobrze urodzony’], to zespół poglądów i metod mających na celu poprawienie kondycji gatunku ludzkiego zarówno w sferze biologii, cech psychicznych (np. zdolności), jak i moralności” [8]. Zachowania eugeniczne można było zaobserwować już w zamierzczłych dziejach, kiedy jeszcze nie istniała nauka. Część plemion pierwotnych ludów, osoby, które były ciężarem, a więc chore, niepełnosprawne eliminowała i to często tuż po urodzeniu. Takie zachowanie występowało wśród pierwotnych ludów: Abiponów, Gagas, Kartagińczyków, Azteków, Aborygenów i Eskimosów, ludów zamieszkujących obecne Chiny, Półwysep Indyjski, Japonię, Wietnam i Amerykę Środkową. Porzucenie niepełnosprawnych noworodków było praktykowane także w starożytnym Rzymie i Grecji [3, s. 25]. Dla ścisłości należy dodać, że choć w wielu kulturach była to dominująca postawa, to w owym czasie występowały też zachowania altruistyczne.

Początki eugeniki datowane są na XIX wiek. Związane były z przeświadczeniem o dominującej w życiu ludzkim roli nauki, wiarą w postęp, oraz koniecznością stosowania niezawodnych naukowych metod do wszystkich aspektów życia, w tym doskonalenia gatunku ludzkiego. Nie była ona nagłym wykwitem dewiacji na ciele nauki i myśli społecznej, ale posiadała solidne podstawy [5, s. 65]. Angielski pastor T. Malthus na początku XIX wieku swymi pracami z dziedziny ekonomii zapoczątkował eugeniczny system myślenia zwany maltuzjanizmem. Stwierdzał on, że głód, nędza, choroby i wojny umożliwiają likwidację zgubnych dla ekonomii i środowiska nadmiaru ludności. Wszelka działalność charytatywna pogłębia nędzę i z naukowego punktu widzenia jest nierozsądna. Ten pogląd osłabł dzięki rozwojowi XIX wiecznego kapitalizmu, powodującego zmniejszenie gruntów ornych, a zarazem zwiększenie liczby ludności i dochodu [3, s. 28]. Pracami naukowymi uwiarygodniającymi słuszność przyjętego w eugenice determinizmu biologicznego była teoria plazmy zarodkowej zaprezentowana przez A. Weismanna (1834-1914). Ten niemiecki biolog twierdził, że reprodukcyjna plazma zarodkowa jest przekazywana do następnych pokoleń i determinuje wszystkie cechy somatyczne [2, s. 111].

Istniejący od początku XIX wieku do dziś system myślenia zwany lamarkizmem zapoczątkowany został pracami francuskiego biologa J. B. Lamarcka. Udowadniał on, że cechy nabyte przez rodziców mogą zostać przekazywane potomstwu. Wynika z tego, że wszelkie patologie społeczne i gospodarcze są wynikiem dziedziczenia. Dziedziczone są po przodkach także dobre nawyki. Do rozwoju tej koncepcji przyczyniają się też prace R. C. Leonarda nad dziedzicznością alkoholizmem [3, s. 29-30]. Podpierając się poglądami zawartymi w lamarkizmie, angielski filozof i socjolog H. Spencer opisał założenia eugeniki ewolucyjnej. W wydanej w 1851 roku pracy *Social Statics* udowadniał, że przez dobór naturalny możliwe jest intensyfikowanie cech dobrych i złych w populacji. Głód i nędza wśród zdegenerowanych jednostek

jest niezbędny do eliminacji intensyfikowania się „wadliwości” [3, s. 30-31].

Pierwsze rasistowskie poglądy zostały ogłoszone w eseju o nierówności ras ludzkich *l'inégalité des races humaines* francuskiego dyplomaty i filozofa J. A. de Gobineau. Czterotomowe dzieło wydane w latach 1853-1855 głosiło, że powodem degeneracji jest mieszanie się rasy panów nazywanej aryjską z gorszymi. Zalecał objęcie szczególnej opieką przedstawicieli Ariów, higienę rasową zapobiegającą krzyżowaniu się owej rasy z niższymi, a nawet eliminację gorszych ras [3, s. 31-32]. Wybitne dzieło naukowe K. R. Darwina *O powstaniu gatunków* zostało wydane w 1858 roku. Sposobem do dzisiaj uważanym za naukowy udowodnił spencerowską koncepcję doboru naturalnego. Choć w dziele tym odnosił się do świata zwierząt i jak wynika z dokumentów sam sprzeciwiał się eugenicie i nieostrożnemu przenoszeniu wniosków na świat ludzki, to jego dorobek był inspiracją wielu eugeników. Zauważył też, że ludzka cywilizacja udaremnia proces doskonalenia się gatunku ludzkiego przez naturalną selekcję. Mimowolnie został inspiratorem systemu myślenia zwanym *darwinizmem społecznym*, który negował zasadność zachowań altruistycznych [3, s. 32-35].

Jako twórcę eugeniki uznaje się angiika F. Galtona, który od pracy *Inquires into Human Faculty* wydanej w 1883r. pierwszy raz zaczął używać określenia eugenika. Czerpiąc inspirację z prac kuzyna K. R. Darwina, przyjął uproszczenie, że degeneracja, jak i sukces ewolucyjny rasy czy gatunku ludzkiego jest zdeterminowany cechami dziedzicznymi. Powstała **eugenika pozytywna** mająca za cel wspieranie prokreacji osobników uznanych za posiadających cechy dodatnie w stopniu ponadprzeciętnym, oraz **eugenika negatywna** zapobiegająca prokreacji osobników gorszych, a w późniejszej skrajnej odmianie nawet ich fizycznej eliminacji. Tak więc z eugeniką wiąże się klasyfikowanie ludzi na lepszych i gorszych, oraz związane z tym określenie jakie cechy są dobre, a jakie złe. Zapoczątkowane zostały prace statystyczne analizujące biografie i drzewa genealogiczne, mające na celu udowodnienie determinizmu biologicznego, a zarazem ustalenie wartości poszczególnych ludzi [3, s. 41-42]. F. Galton napisał około 430 dzieł w tym *Hereditary Genius* (1869), *Essays in Eugenics* (1909).

Eugenika jako nauka zaczęła istnieć na początku XX wieku, głównie dzięki F. Galtonowi oraz jego uczniowi K. Personowi. W latach 1900- 1914 powstały takie instytucje jak: *Eugenics Laboratory* na *University of London* oraz katedra eugeniki na *University College* w Londynie, oraz *Eugenics Record Office* (ERO). Nowa nauka była też silnie wspierana w Stanach Zjednoczonych. Zaangażowało się tam wielu naukowców, w tym: A. G. Bell (twórca telefonu, ale też prac eugenicznych w zakresie głuchoty), D. S. Jordan (ichtolog ze *Stanford University*), H. Laughlina, A. Wernerea. Największe zasługi w owym czasie przypisuje się profesorowi prestiżowego *Uniwersytetu Harvarda* Ch. Devenportowi. Od 1909 roku był on sekretarzem Amerykańskiego Towarzystwa ds. Rozmnazania. Rozbudował struktury w Komitecie ds. Eugeniki (The Committee of Eugenics) oraz Biuro Rejestrowania Eugeniki (Eugenics Record Office) nadzorując szeroko zakrojone badania nad dziedziczeniem człowieka. Koordynował badania, które łączyły techniki jakościowe i ilościowe, oraz

badania terenowe. Był wspierany również finansowo przez wielu bogatych i wpływowych amerykańców. Struktury ruchu eugenicznego zaczęły powstawać w wielu państwach. Prowadzone badania eugeniczne wskazywały konieczność eksterminacji i eliminacji osób z niepełnosprawnościami. Ograniczano im prawa i szanse na godne życie [3, s. 111-115]. W latach 20. XX wieku G. B. Shaw w naukowym europejskim Towarzystwie Edukacji Eugenicznej na wykładzie dowodził nieuchronność powszechnego stosowania komór gazowych do eliminacji nieodpowiednich ludzi. Te kwestie też były poruszane w Ameryce Północnej [2, s. 115-116]. Komory gazowe zostały użyte w III Rzeszy przede wszystkim do realizacji holokaustu. Narodowego Socjalizmu i zbrodni nazistowskich zdaniem F. A. von Hayeka (austriackiego ekonomisty i filozofa) oraz Z. Baumana (profesora University of Leeds) nie można traktować jako działań irracjonalnych bez zaplecza intelektualnego. Gdyby tak było, to nie byłyby tak straszne [4, s. 18]. Adolf Hitler był zafascynowany eugeniką i w formie rasizmu stała się podstawą doktryny państwowej. Wspierał wszelkie instytucjonalne umocowania tej nauki. Powstawały Uniwersytety Rzeszy we wszystkich obszarach objętych w administrowanie rozrastającego się państwa. Uczelnie kształcące lekarzy wprowadziły obowiązkowe przedmioty zawierające kwestie eugeniczne. Państwo też zlecało badania, które miały potwierdzić naukowe podstawy poglądów rasistowskich, eugenicznych, usprawiedliwiających w ten sposób pogardę i zbrodnie dokonywane w imię „wyższych celów”. Za H. J. Szlaccrto można określić panującą tam formę eugeniki „naukowym rasizmem”. Obozy koncentracyjne przyczyniały się też do rozwoju nazistowskiej gospodarki. Prowadzona była w nich specyficzna polityka personalna, powiązana nierozłącznie z celami gospodarczymi, ale przede wszystkim eugenicznymi. Przykładami priorytetowych działań prowadzonych tam w imię nauki były [6, s. 12-15]:

- Badania na bliźniakach J. Mengela w Auschwitz-Birkenau, mające dowieść determinizm czynnika rasowego, czyli genetycznego nad środowiskowymi w przekazywaniu cech populacji. Większość obiektów badań umarło w męczarniach, a te które przeżyły były pokaleczone.

- Prowadzone w Dachau eksperymenty S. Rascher nad wysokością, hipotermią, malarią, spożywania słonej wody.

- W Buchenwaldzie eksperymenty nad tyfusem i bombami zapalającymi.

- A. Hirt prowadził w Natzweiler-Struthof eksperymenty z gazem musztardowym. Tutaj też N.E. Hagen badał tyfus.

- W Auschwitz prowadzone też były eksperymenty nad sterylizacją ludzi.

Z punktu widzenia nauki II wojna światowa była konfrontacją w ostrej formie na rynku gospodarczym organizacji (państw) podzielających różne koncepcje eugeniczne. Przede wszystkim gospodarczy wynik (rozstrzygnięcie wojny) konfrontacji zadecydował o obecnej formie nauki. Takiego wpływu nie miały wywoły i prace naukowców, lecz skutek praktycznej użyteczności zastosowanych koncepcji funkcjonowania organizacji. W naukowo-technicznym wyścigu przegrały organizacje nie w pełni wykorzystujące

osobowy potencjał posiadanych zasobów, niedoceniając osób uznanych w jakiś sposób za niepełnosprawne. Jednostkowym przykładem może być odrzucenie przez Niemcy potencjalnych możliwości swojego obywatela żydowskiego pochodzenia Alberta Einsteina. Głównym powodem niedoceniaenia tej osoby było żydowskie, czyli „naukowo” gorsze pochodzenie. Powodem dyskryminacji też mogło by być stwierdzane u niego zaburzenia opóźnień w rozwoju [1, s. 35-36].

Na poziomie idei zarządzania strategicznego całym światem, eugenika tworzy model polityki personalnej, w którym zwraca się szczególną uwagę na osoby uznane za niepełnosprawne. Jej stanowisko jest uwzględniane w decyzjach na poziomie narodu, państwa, a także organizacji na niższym poziomie. Mimo ewidentnie popełnionych błędów nie można nagle przestać zajmować się tymi problemami. Problemy nadal istnieją i powinny być rozwiązywane, choć opierając się na zdobytym doświadczeniu należy podejść do nich w inny sposób.

4. Podsumowanie

Eugenika przyniosła skutki, które dzisiaj oceniamy za negatywne, ale też częściowo pozytywne. Potępienie jej w całości wydaje się niesłuszne. Tak samo niewłaściwe jest odżegnywanie się świata nauki od eugeniki. Stosowała ona tak jak wszystkie dziedziny nauki uproszczenia i naukowe metody. Stosowane uproszczenia były w większości zgodne z zastanym stanem wiedzy. Tak jak w innych naukach propagowano swoje wywody jako pewne, bo przecież uzyskane naukową metodą i nie analizowano wystarczająco stosowanych w założeniach uproszczeń. Zabieg propagandowy nazywania nowej eugeniki genetyką nie powinien powstrzymywać od potrzeby refleksji na temat dodatkowych metod weryfikacji wiedzy przeciw naukowej. Jednak ludzkość nie posiada lepszych narzędzi poznania niż naukowe, choć absolutna prawdziwość naukowej wiedzy jest tylko dawnym mitem. Odejdźcie od rozwiązywania problemów związanych z niepełnosprawnością i niedoskonałością w gatunku ludzkim naukowymi metodami, osobom niepełnosprawnym może przynieść więcej szkód niż korzyści. Obecnie można zaobserwować nawet niechęć osób decydujących o kwestiach ekonomicznych i socjalnych do osób niepełnosprawnych, do odwoływania się do nauki, a nawet racjonalności. Drukowanie kolejnych kodeksów etycznych niewiele wniesie, jeżeli kwestie te nie będą miały odzwierciedlenia w podstawach teorii naukowych i wynikających z nich praktycznych zaleceń. Warto też spojrzeć na naukę jako organizację posiadającą różnych interesariuszy, jakie są możliwości wpływania na opinię ekspertów oraz sposób finansowania badań? To powinna być rola zarządzania w rozumieniu niezależnej nauki, która wypracowuje metody radzenia sobie z wiedzą niepewną i informacjami pochodzącymi z różnych źródeł, także uznawanych za naukowe.

Literatura

1. Bogdanowicz M., Portrety nie tylko sławnych osób z dysleksją, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2008.
2. Borowska-Beszta B., Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2012.

3. Klichowski M., Narodziny cyborgizacji nowa eugenika, trans humanizm i zmierzch edukacji, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2014.
4. Maranda M., Nazistowskie obozy zagłady opis i próba analizy zjawiska, Uniwersytet Warszawski Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Warszawa 2002.
5. Marulewska K., Eugenika w świetle idei postępu. Rozważania wokół fundamentów filozoficznych, Wyd. UMK, Dialogi Polityczne 2008/10
6. Moros Peña M., Lekarze Hitlera. Zbrodnicza medycyna, Wydawnictwo RM, Warszawa 2017.
7. Woźniak Z., Niepełnosprawność i niepełnosprawni w polityce społecznej społeczny kontekst medycznego problemu, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społecznej „Academica”, Warszawa 2008.
8. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/eugenika;3899033.html>, dostęp 20.06.2018.

МІСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ

Олійник Оксана Миколаївна

*викладач кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу
Київського національного університету культури і мистецтв
oksana_oliinyk@ukr.net*

Україна завжди чи не найбільше потерпала від ідеологічно-духовної невизначеності населення, що проектується у простір питань ідентифікації та ідентичності. Ключову роль у формуванні останньої останнім часом відграє місто, спільне проживання у межах якого здатне відгравати найбільшу роль у визначенні й закріпленні основних ідентитетів великих груп людей, залучених у спільне культурно-комунікативне поле.

Український дослідник О. Мусієздов вибудовує уявлення про міську ідентичність на основі категорії пам'яті та концепції «уявленої спільноти», яка має своїм ідентитетом саме місто: оскільки умови постсучасного суспільства унеможливають існування міської спільноти як «моральної єдності», міська ідентичність не може інтерпретуватися в традиційному ключі як результат приналежності до спільноти. При цьому поняття ідентичності, на думку О. Мусієздова, зазнало змін, позаяк раніше воно позначало унікальність, суб'єктивність та індивідуальність, а нині стало категорією групи. Так само, як і пам'ять, ідентичність в сучасному світі стала обов'язком [3, с.58-60].

М. Карповець взагалі наголошує, що людські й міське тіла діалектично пов'язані, а принцип їх доповнення відіграє ключову у формуванні світогляду в контексті відкритості людини світу міста, індивідуального переживання і набуття досвіду. Адже сам феномен міської ідентичності є проектом людського буття, в основі якого перебуває формування образу гордянина і водночас організація світу міста [2].

Д. Візгалов виокремлює п'ять складових міської ідентичності: унікальність міста; ідентифікація, «ототожнення» міста; лояльність і любов до міста, інтерес до нього; соціальна згуртованість і земляцтво; практичний потенціал ідентичності [1, с. 39].

Глобальна інформаційно-комунікаційна система сучасного міста кардинально змінила умови для культурного, обміну і міжособистісного спілкування, що є найважливішою тенденцією розвитку сучасного міста. Вона успішно стирає просторові, тимчасові, соціальні, мовні та інші бар'єри. Саме тому комунікативна складова сучасного міського простору є домінуючою у формуванні культурної ідентифікації сучасного містянина [4].

Так у межах культурно-комунікативного простору місто модифікувало у людини поняття ідентичності в інтерпретацію фізичного зв'язку з ним та відчуття почасти ціннісно-ментальної єдності зі значущим об'єднанням людей.

Відтак зрозуміло, що у феномені міської ідентичності питання особистої ідентифікації та ідентифікації міста тісно пов'язані. Саме через ідентифікацію людей з ним відбувається ідентифікація міста як конкретного культурно-комунікаційного середовища, і навпаки - через ідентифікацію з відповідним культурно-комунікаційним простором як вмістилищем характерного світогляду, естетичних і моральних норм, зразків поведінки та особливостей комунікування відбувається ідентифікація людини. При цьому вплив міста на ідентифікацію людини має низку особливостей та інколи носить відверто деструктивний характер через змішання різних культурних зразків, почасти агресивних субкультур, які змушені вибудовувати специфічні форми комунікацій на рівні побуту, на рівні міжсуб'єктної взаємодії та соціально-стратифікаційної системи.

Всі ці процеси призводять до вироблення специфічних патернів поведінки, стереотипів тощо, а в кінцевому підсумку – до становлення особливої форми культури – міської, а також до формування особливого типу людини - містянина.

Культурно-комунікативна інфраструктура міського простору визначає особливості соціокультурного середовища існування людини, впливаючи на умови її життя, спілкування, особливості поведінки, на вибір пріоритетів тощо, спрямовуючи культурно-духовну ідентифікацію людини у відповідне русло. Її суб'єктивне світосприйняття формує образ міста відповідно до особистих інтересів, асоціацій, переконань.

Отже, ідентичністю міста можна назвати те, як містяни розуміють і сприймають своє місто та ідентифікують себе з ним. При цьому антропологічний чинник є визначальним у формуванні будь-якого культурного простору, а відтак саме від жителів міста залежить образ міста і його ідентичність. Завдяки погодженості ідентифікацій місто стає таким, що відповідає потребам людини, особливо екзистенційним, стає «рідним» і сприймається як потенційно безпечне середовище.

В таких умовах важливу роль відіграють чітко визначені пріоритети і виважена культурна політика і на регіональному, і на загальнодержавному місті як підґрунтя пошуку ідентичності у просторі концептуальних культурних значень, символів і смислів міського культурно-комунікативного простору.

Література

1. Визгалов Д. В. Брендинг города / [предисл. Л. В. Смирнягина]. Москва : Фонд «Институт экономики города», 2011. 160 с.
2. Карповець М. Місто як світ людського буття: філософсько-антропологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Київ, 2-13. 17 с.
3. Мусієздов О. О. Пам'ять та міська ідентичність: спроба поєднання у контексті концепції уявлених спільнот / Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2015. Вип. 9. С. 57–66.
4. Якишин С. В. Культурно-коммуникационное пространство современного города: идентификация личности : дисс ... канд. филос. н. : 24.00.01. Нижний Новгород, 2013. 202 с.

POLSKO-UKRAIŃSKA WSPÓŁPRACA W DZIEDZINIE TURYSTYKI , JAKO CZYNNIK WSPÓŁPRACY SPOŁECZNEJ

Osikowicz Żanna

doktorantka Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie
zanna.osikowicz@gmail.com

Promotor –
prof. Dr hab. Olga Wasiuta

Jednym z części składowych ukraińsko-polskich stosunków między państwowych jest współpraca w dziedzinie turystyki, jako czynnika współpracy społecznej. Mimo wszystkich politycznych i społeczno-ekonomicznych negatywów ostatnich lat, turystyka jest tą sferą stosunków obu krajów, która sprzyja aktywizacji kontaktów ukraińsko-polskich oraz pozytywne wpływa na rozwój współpracy społecznej.

Międzynarodowa współpraca gospodarcza oraz otwartość gospodarek na Ukrainie i w Polsce stymulują wzrost aktywności biznesowej, wzajemnego przenikania się kapitałów i informacji, wiedzy naukowej i osiągnięć naukowo-technicznych, wzrost przepływu ludzi przez granice do krajów-partnerów przy współpracy gospodarczej, aktywizację wycieczek turystycznych.

Warunkiem efektywnego rozwoju branży turystycznej w jakimkolwiek kraju, jest doskonałe prawodawstwo państwa w tej sferze. Ukraina ogłasza turystykę jako jeden z priorytetowych kierunków rozwoju kultury narodowej oraz gospodarki, i tworzy sprzyjające warunki działalności turystycznej, a

także sprzyja rozszerzaniu i wzmacnianiu współpracy międzynarodowej w dziedzinie turystyki, bierze udział w działalności międzynarodowych organizacji turystycznych na prawach pełnego członka, stowarzyszonego, lub też obserwatora (Ustawa Ukrainy o Turystyce)[4] .

Głównymi kierunkami polityki państwowej w branży turystycznej jest: udoskonalenie zasad prawnych regulacji stosunków w dziedzinie turystyki; zapewnienie rozwoju turystyki jako wysokodochodowej dziedziny gospodarki Ukrainy; zachęcenie inwestycji krajowych i zagranicznych do rozwoju przemysłu turystycznego; stworzenie nowych miejsc pracy; rozwój wjazdowej i wewnętrznej turystyki, turystyki wiejskiej, ekologicznej (zielonej); rozszerzenie międzynarodowej współpracy turystycznej; wzmacnianie Ukrainy na międzynarodowym rynku turystycznym; stworzenie korzystnych warunków do rozwoju turystyki i inne. Duże znaczenie i wpływ na rozwój narodowego przemysłu turystycznego, szczególnie międzynarodowej turystyki, odgrywają międzynarodowe akty prawne w kwestii regulacji działalności turystycznej. To, przede wszystkim „Ogólna deklaracja praw człowieka” przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 roku, Statut Światowej Organizacji Turystyki (Meksyk 27 września 1970 r.), Deklaracja Manilska w sprawie turystyki (1980 r.), Kodeks Turysty, Karta Turystyki i inne [9].

Podstawą prawną działalności branży turystycznej kraju jest ustawa Ukrainy „O turystyce”, przyjęta w 1995 roku, oraz ustawa Ukrainy „O wprowadzeniu zmian do ustawy Ukrainy „O turystyce” z 18 listopada 2003 roku, która na dzień dzisiejszy jest podstawowym aktem prawodawczym, który określa ogólne prawne, organizacyjne, wychowawcze i społeczno-ekonomiczne zasady realizacji państwowej polityki w dziedzinie turystyki. Stała się podstawą prawną do opracowania całego kompleksu dokumentów normatywno-prawnych, dotyczących turystyki, które reglamentują konkretne aspekty działalności turystycznej [12] oraz odpowiada zaleceniom Haskiej Konferencji Międzyparlamentarnej w sprawie Turystyki 910-14 kwietnia 1989 r.) – najbardziej autorytarnego forum turystycznego współcześnie, w którym stwierdzono „Kraje powinny określać swoje narodowe priorytety oraz rolę turystyki w „hierarchii” takich priorytetów, a także optymalną strategię rozwoju turystyki w ramach tych priorytetów” [9].

Regulacje w branży turystycznej realizowane są przez Radę Najwyższą Ukrainy, Gabinet Ministrów Ukrainy, Ministerstwo ds. Kultury i Turystyki, Radę Najwyższą Autonomicznej Republiki Krym oraz Radę Ministrów Autonomicznej Republiki Krym, lokalną administrację państwową, organy samorządu lokalnego, a także inne organy w granicach ich kompetencji [14]. Zgodnie z Dekretem Prezydenta Ukrainy z dnia 20 kwietnia 2005 roku, w celu udoskonalenia systemu organów władzy wykonawczej, które realizują politykę państwową w dziedzinie turystyki, Ministerstwo Kultury i Sztuki Ukrainy, oraz Państwowa Administracja Turystyczna zostały zreorganizowane w MKT Ukrainy, przy którym od 13 lutego 2006 roku działa Państwowa Służba Turystyki i Kurortów [15]. Ministerstwo Kultury i Turystyki Ukrainy (MKT Ukrainy)

jest głównym (naczelnym) organem w systemie centralnych organów władzy wykonawczej ds. realizacji polityki państwowej w dziedzinie kultury, turystyki, a także państwowej polityki językowej [14].

Ukraina zwraca szczególną uwagę na rozwój współpracy z Polską ze względu na możliwości przystosowania narodowego produktu turystycznego na rynek europejski. Stopniowo odbywa się dostosowywanie prawa Ukrainy w dziedzinie turystyki do dyrektyw i innych aktów UE, co odpowiada światowemu doświadczeniu i daje dodatkowy impuls rozwoju potężnego turystycznego i rekreacyjnego potencjału Ukrainy, i do zwiększenia świadczenia usług turystycznych. Przewiduje to, przede wszystkim lepszą ochronę praw ukraińskich i zagranicznych konsumentów usług turystycznych, zbliżenie Ukrainy do światowych standardów obsługi turystycznej. Niestety, w ostatnim czasie tempo adaptacji nieco spadło. Takie środki mają na celu zwiększenie atrakcyjności ukraińskiej oferty turystycznej dla zagranicznych firm turystycznych, a także turystów, ma także sprzyjać zwiększeniu napływu turystów na Ukrainę, optymalizacji międzynarodowej współpracy turystycznej.

Głównym kierunkiem działalności w branży turystycznej jest rozbudowa bazy kontaktów zagranicznych, zawieranie porozumień międzynarodowych o charakterze międzyrządowym i międzyresortowym o współpracy w branży turystycznej. W pierwszej kolejności zawierane są porozumienia z takimi krajami, które są perspektywicznymi rynkami turystycznymi, szczególnie z RP. Ze względu na duży ruch turystyczny między Polską a Ukrainą, Rzeczpospolita Polska na dzień dzisiejszy, rozpatrywana jest jako jeden z perspektywicznych partnerów Ukrainy w branży turystycznej w Europie Środkowej. Obiektywnymi przesłankami rozwoju więzi turystycznych między naszymi krajami są: etniczna bliskość, wspólne granice, warunki klimatyczne, historyczne doświadczenie tradycji narodowych i kultury. Dzięki istnieniu bogatych zasobów turystycznych, a także korzystnemu położeniu w Europie, Polska jest atrakcyjnym krajem turystycznym [17]. Turystyka objazdowa w Polsce w znacznej mierze ma charakter miejski — ponad 60% zagranicznych turystów przyjeżdża w celu zwiedzenia miast. Związane jest to zarówno ze stałym wzrostem roli turystyki biznesowej, jak i z dużą atrakcyjnością niektórych polskich miast. Jak wynika z badań, przeprowadzonych przez Instytut Turystyki w Warszawie, głównymi motywami przyjazdu turystów do Polski jest turystyka poznawcza i wypoczynkowa, odwiedziny u rodziny i znajomych, zakup towarów [17]. Najlicniejszą grupę zagranicznych turystów, odwiedzających Polskę, stanowią Niemcy — około 40%. Drugą grupę stanowią Czesi, trzecią, wschodni sąsiedzi RP — Ukraińcy, Białorusini, Rosjanie.

Ważną i nieodłączną częścią rozwoju branży turystycznej w RP jest działalność Rady ds. Turystyki, która wykonuje funkcje organu doradczego ds. realizacji planu rozwoju sfery turystycznej, ponieważ samorząd lokalny w RP ma przeważnie charakter niezależny - w budżetach lokalnych pozostaje większość dochodów z działalności komercyjnej regionalnego biznesu. W skład Rad ds. Turystyki wchodzi przedstawiciele lokalnych kół biznesowych, organizacji

pozarządowych i instytucjach akademickich, które zajmują się problemami ochrony środowiska. Do obowiązków Rad należy informacyjne uzasadnienie decyzji dotyczących budownictwa oraz planowania przestrzennego obiektów turystycznych, a także wnoszenie propozycji do planów rozwoju turystyki na podstawie ocen ekspertów. Obecnie w Polsce działa prawie trzy tysiące biur podróży (nie uwzględniając agencji, które zajmują się jedynie sprzedażą wycieczek). Opracowywaniem firmowych produktów turystycznych dla różnych regionów z uwzględnieniem ich specyfiki zajmuje się Polska Agencja Rozwoju Turystyki (PART) [17]. Obywatele Ukrainy zajmują trzecie miejsce pośród zagranicznych turystów, którzy co roku odwiedzają Rzeczpospolitą Polskę. Największą grupę stanowią Niemcy (ponad 47 milionów) i Czesi (ponad 15 mln ludzi), przy czym większość to jednodniowi turyści [17].

Według danych Państwowego Komitetu ds. Turystyki, która działa przy Ministerstwie Gospodarki RP, średnia długość przebywania turystów z Ukrainy w Polsce wynosi 3-4 noce, najczęściej 2-3 dni. Ilość tych krótkich przyjazdów stanowi około 80%. Charakterystyczne jest to, że ukraińscy turyści odwiedzają Polskę nie jeden raz. Ponad 60% turystów z Ukrainy odwiedzało ją co najmniej cztery razy [2]. Charakterystyczną formą organizacji przyjazdów są indywidualne wycieczki za pośrednictwem biur podróży. Często goście z Ukrainy nocują u krewnych lub znajomych (22%), chociaż liczba tego typu noclegów powinna być niższa niż pięć lat temu. Niemal tak samo często, jak i mieszkania krewnych czy znajomych, wykorzystywane są kwatery prywatne (19%). Pośród turystów ukraińskich, którzy odwiedzają Polskę, mało jest tych, którzy zainteresowani są kempingami czy polami namiotowymi. Ukraińcy najczęściej zwiedzają regiony, położone blisko ich granicy, a także Centralną Polskę czy Południową. Inne rejony są rzadko przez nich odwiedzane. Najczęściej odwiedzanym miastem prze nich jest Lublin, mniej - Kraków czy Warszawa [21].

Według danych Państwowego Komitetu ds. Ochrony Granicy w 2004 roku do Polski wyjeżdżało 3 846 750 obywateli Ukrainy, w tym w celach turystycznych - 3 308 352 osób. Wzrost liczby wyjeżdżających do Polski (o 1%) wpłynął na zwiększenie ilości podróżujących w celach turystycznych (o 5,4%) oraz wielkości wymiany przygranicznej (o 4,1%), a zmniejszenie ilości personelu obsługi o 2% nie wpłynęło istotnie na ogólną tendencję. W ten sposób, tendencje, które istniały w latach 1999-2002, w 2004 roku nie zmieniły się. Każdy turysta średnio pozostawia w Polsce 160 dolarów dziennie. Instytut Turystyki w Polsce przytacza takie dane: w pierwszych trzech kwartałach 2004 roku, granicę polską w celach biznesowych przekroczyło około 18% turystów z Ukrainy, Białorusi i Rosji [22, c.54-58]. Przytoczone dane świadczą, że w ostatnich latach, przy wzroście wskaźników ilościowych, struktura napływu turystów do Polski pozostaje praktycznie niezmienna. W struktura przepływu turystycznego w Polsce charakteryzuje się tym, że dość duża część zorganizowanej turystyki, która faktycznie składa się z liczby turystów, które jadą do Polski, oraz grup turystycznych, które jadą przez Polskę tranzytem do innych krajów (często korzystając z usług polskich firm).

Według danych statystycznych w 2001 roku organizując podróż właśnie do Polski, z usług ukraińskich firm turystycznych skorzystało 6 463 naszych rodaków, co stanowiło o 9,6% mniej niż w 2000 roku i wynosi jedynie 0,6% zorganizowanych turystów, którzy byli zarejestrowani podczas przekraczania granicy. Średnia długość przebywania ukraińskich turystów w Polsce wynosi 7,4 dnia. Większość turystów, skierowanych przez ukraińskie biura turystyczne, podróżowało w grupach (59%). Według rodzajów transportu, napływ turystów do Polski odbywał się transportem: samochodowym - 53,5 %, kolejowym - 40,0%, lotniczym - 6,5% [22,c.54-58]. Najaktywniej z polskimi partnerami współpracują przedsiębiorstwa turystyczne obwodu lwowskiego oraz miasta Kijowa, które organizowały odpowiednio 42,5% oraz 20,7% ogólnej liczby wycieczek do Polski [22,c.54-58].

Polscy turyści znacznie rzadziej odwiedzają Ukrainę, niż ukraińscy - Polskę. Dzięki mocnym więziom historyczno-kulturowym, etnicznym i gospodarczym pomiędzy Ukrainą a Polską, a także bezwizowej wymianie między naszymi krajami, tak jak i w poprzednich latach, w 2001 roku w napływie turystycznym, największą udzialem, który stale wzrasta, jest udział prywatnych podróży. Wymaga uwagi również ten fakt, że przy wzroście wskaźników ilościowych podróży służbowych, ich udział stale spada. Pozytywnym momentem w 2004 roku jest wzrost zainteresowania Polaków zorganizowanymi podróżami turystycznymi na Ukrainę [22,c.54-58].

Największe zainteresowanie polskich turystów wywołuje podróż do obwodu lwowskiego, który odwiedziło w 2004 roku 64% tych, którzy korzystali z usług firm turystycznych podczas wizyty na Ukrainie. Przy tym 65% podróżowało w grupach, a średnia długość przebywania na terytorium tego regionu wynosiła 2-8 dni. Również popularny wśród turystów polskich jest Kijów (22% polskich turystów, długość przebywania 3 dni), obwody: Iwano-Frankowski (6,3, w tym w grupach 89%, długość przebywania 4,3 dni), Odeski (6%, w tym w grupach 68%, długość przebywania 8 dni), Chmielnicki (5%, 1,5 dnia) [22, c.54-58]. Wielka ilość Polaków, która odwiedza Ukrainę, to mieszkańcy małych miast, które liczą do 30 tys. mieszkańców (niemal połowa wyjazdów). Oprócz tego, połowa wyjazdów dotyczy mieszkańców województw: lubelskiego i podkarpackiego. Polscy turyści organizują swoje wyjazdy na Ukrainę najczęściej indywidualnie, bez pomocy pośredników. Popularne są również inne formy wyjazdów. Wyjazdy na zaproszenia prywatne, które w 2014 roku stanowiły 24% wszystkich wyjazdów na Ukrainę, obecnie wynoszą mniej niż 10%. Wyjazdy organizowane przez biura podróży wynoszą około 4%. Na takim samym niskim poziomie utrzymują się wyjazdy grupowe, organizowane przez polskie zakłady, tak jak i wyjazdy indywidualne, organizowane na zaproszenie ukraińskich zakładów [18,c.50-54]. Polscy turyści, przebywając na Ukrainie, korzystają najczęściej z hoteli. Udział noclegów tego typu wynosi około 25%. Każdego roku można zaobserwować wzrost podróży służbowych, interesy to najczęstszy motyw wyjazdu Polaków na Ukrainę (do 30%). Odpoczynek stanowi główny motyw wyjazdu dla 10-15% polskich turystów na Ukrainie. Bez względu na to, mamy

nadzieję, że wielowiekowa historia Ukrainy, gościnność narodu, tradycje kulturowe, strefy rozrywki będą dalej przyciągać uwagę polskich turystów [21]. Współpraca w dziedzinie turystyki pomiędzy Ukrainą a Rzeczpospolitą Polską odbywa się zgodnie z Porozumieniem o Współpracy w dziedzinie turystyki pomiędzy Gabinetem Ministrów Ukrainy a Rządem Rzeczpospolitej Polski z dnia 30 czerwca 2005 roku, zgodnie z którym, Ukraina i Polska będą wspierać rozwój i pogłębienie współpracy w dziedzinie turystyki, wzrostowi wymiany turystycznej w celu lepszego zapoznania się z życiem, historią i kulturą narodów swoich krajów [20]. Realizując postanowienia zawartego ukraińsko-polskiego porozumienia międzynarodowego w dziedzinie turystyki, stworzone zostaną międzyresortowe grupy robocze ds. turystyki, regularnie odbywając posiedzenia w celu analizy i rozwiązania bieżących problemów współpracy dwustronnej, określenia sposobów aktywizacji wymian turystycznych.

Stworzenie i działalność wspólnej komisji międzyrządowej ds. współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej jest istotnym czynnikiem realizacji porozumień ukraińsko-polskich w dziedzinie turystyki. Ważna wydaje się współpraca podmiotów branży turystycznej z Ukrainy i Polski na poziomie regionalnym [21]. Od sierpnia 2002 roku na terytorium obwodów: lwowskiego, Iwano-frankowskiego i zakarpackiego realizowany jest ukraińsko-polski projekt „Potencjał turystyczny Zachodniej Ukrainy (kierunki i możliwości inwestowania w sektor turystyki z wykorzystaniem polskiego doświadczenia)”. Realizują go Instytut Turystyki (Warszawa), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Franka, Kijowski Instytut Turystyki, Ekonomiki i Prawa. W dokumencie przewidziano współpracę pomiędzy podmiotami działalności gospodarczej w sferze agroturystyki, zapoznanie się z kulturą, historią, tradycjami narodów [21]. Biorąc pod uwagę istnienie podobnych terytoriów, stałą uwagę zwraca się na rozwój transgranicznej współpracy turystycznej, bezpośrednie związki pomiędzy strukturami turystycznymi na poziomie regionalnym i lokalnym. Zawarto porozumienia o współpracy w dziedzinie turystyki pomiędzy lwowską obwodową administracją państwową oraz województwem przemyskim, pomiędzy administracjami rejonów samborskiego i turkiewskiego obwodu lwowskiego a odpowiednimi strukturami województwa krośnieńskiego [11]. Strefa Przykarpacka jest dość popularna wśród turystów, szczególnie polskich. Dzięki wsparciu obwodowej administracji państwowej oraz Fundacji Karpackiej, Inicjatywy Współpracy Polsko-Amerykańsko-Ukraińskiej oraz Funduszu Euroazja, Rada ds. turystyki regionu karpackiego przeprowadziła szereg wycieczek krajoznawczo-reklamowych w regionie dla przedstawicieli mediów, polskich agencji turystycznych. Zorganizowano wycieczki szkoleniowe do Polski w celu przestudiowania polskiego doświadczenia rozwoju branży turystycznej oraz stworzenia sieci centrów informacji turystycznej, uczestniczono w seminarium OOT „Zielona turystyka: drogi rozwoju” (6-7 czerwca 2003 roku w Kielcach, Polska) [11].

Poprzez stworzenie sprzyjających warunków dla organizacji „wiejskie” lub „zielonej” turystyki można osiągnąć poprawę sytuacji społeczno-ekonomicznej,

oraz zmniejszenie poziomu bezrobocia na rynku pracy. Rozwojowi zielonej turystyki we współpracy ukraińsko-polskiej sprzyja: zatrudnieniu osób, zwolnionych z innych branż, utworzeniu nowych miejsc pracy, szczególnie dla kobiet, zwiększeniu dochodów rodzin poprzez świadczenie usług i sprzedaży produktów, wyprodukowanych i wyhodowanych w prywatnym gospodarstwie, poprawa zabudowy i wyposażenie sanitarne budynków, rozwój infrastruktury społecznej określonych terenów; ochrona stanu ekologicznego terenów i miejscowych zabytków spuścizny historyczno-architektonicznej, odrodzenie zwyczajów ludowych, wzrost jakości usług, zapewnienie lokalnych budżetów, zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie. Ogólnie na Ukrainie około 6/7 części z 6,3 miliona prywatnych gospodarstw na wsi jest potencjalnie gotowa do przyjęcia turystów [8]. Warunkuje to aktywny rozwój wiejskiej zielonej turystyki w kraju. W regionie karpackim, gdzie stworzono sieć ośrodków agroturystycznych, ten rodzaj turystyki jest jednym z bardziej obiecujących kierunków rozwoju branży turystycznej [8].

Ważnym kierunkiem dalszej współpracy w dziedzinie turystyki pomiędzy oboma krajami może stać się rozwój i wzmocnienie biznesowej współpracy pomiędzy Ministerstwem Kultury i Turystyki Ukrainy, a Departamentem Turystyki Ministerstwa Gospodarki Rzeczypospolitej Polski poprzez regularne przeprowadzanie (jeśli nie jest to przewidziane przez czynne porozumienie o współpracy w dziedzinie turystyki) posiedzeń komisji międzyresortowej Mieszanej Komisji ds. Turystyki.

Dalszy rozwój turystyki ukraińsko-polskiej hamowany jest przez takie czynniki jak: brak jednolitego systemu zarządzania państwowego turystyką w regionach; niedoskonałość bazy normatywno-prawnej; brak wsparcia metodycznego, organizacyjnego, informacyjnego i materialnego przedsiębiorstw w branży turystycznej ze strony państwa; powolne tempo wzrostu wielkości inwestycji w rozwoju materialnej baz turystyki; niezgodności większości obiektów turystycznych z międzynarodowymi standardami; brak innowacyjnych projektów i badań naukowych w kwestii rozwoju perspektywicznych rodzajów turystyki; brak wsparcia państwowego oraz całościowego podejścia do reklamy narodowego produktu turystycznego na rynkach wewnętrznych i zagranicznych usług turystycznych i inne.

Znaczny bodziec może dać temu procesowi protekcyjna polityka państwa i inwestycje państwowe i kredyty. Konieczne są głębokie badania marketingowe rynku turystycznego, które powinny sprzyjać udoskonaleniu organizacji różnych form zarządzania działalnością turystyczną, a także szeroka kompetentna reklama. Proces rozszerzania współpracy turystycznej Ukrainy z krajami członkowskimi UE, szczególnie z Polską, odbyłby się w szybszym tempie, ze wsparciem ze strony UE, w postaci rozbudowy turystycznej i kurortowej infrastruktury ukraińskiej turystyki, w tym trans granicznej, a także stworzenie korporacyjnych produktów turystycznych (szczególnie tras międzynarodowych po terytoriach przygranicznych) oraz ich efektywnego marketingu na rynkach europejskim i światowym. Udzielenie pomocy finansowej i technicznej branży turystycznej i

kurortowej Ukrainy dla realizacji projektów priorytetowych rozwoju turystyki na Ukrainie, w tym na poziomie regionalnym, w sferze agroturystyki oraz współpracy transgranicznej może nadać znaczny impuls w rozwoju współpracy ukraińsko-polskiej w dziedzinie turystyki [23].

Wzrostowi poziomu współpracy Ukrainy i Polski w dziedzinie współpracy turystycznej będzie również sprzyjać przeprowadzenie ukraińsko-polskich seminariów specjalistycznych, konferencji z udziałem krajowych i polskich organizacji w celu podzielenia się doświadczeniem organizacji działalności turystycznej, zdobywania rynków turystycznych, określenia perspektyw rozwoju najnowszych technologii świadczenia usług turystycznych, tworzenie strategii turystycznej oraz standardów obsługi [17]. W związku z tym, nawiązanie systemu wymiany doświadczenia na stałych podstawach z odpowiednimi strukturami w RP może mieć pozytywny wpływ na intensywność realizacji istniejących potencjalnych możliwości w celu współpracy i dialogu turystycznego między państwami.

Pozytywny wpływ na rozwój turystycznej współpracy między Ukrainą i Polską może nadać utworzenie międzyresortowej ukraińsko-polskiej grupy roboczej ds. turystyki, w celu zapewnienia międzyresortowej koordynacji działalności, ustalenie jej sposobu finansowania, optymalizacji mechanizmów wykorzystania międzynarodowej pomocy technicznej, a także analizy i rozwiązania bieżących problemów współpracy dwustronnej, określenia sposobów aktywizacji wymian turystycznych. Do tego, stworzenie i działalność wspólnych międzyrządowych komisji ds. współpracy ekonomicznej i naukowo-technicznej jest istotnym czynnikiem realizacji umów międzynarodowych w sferze turystyki.

Jednym z najważniejszych czynników wpływu na rozwój branży turystycznej współpracy ukraińsko-polskiej jest niedorozwój, a czasem nawet pełen brak uwagi ze strony Ukrainy, na najbardziej perspektywiczne kierunki rozwoju ukraińskiej branży turystycznej, szczególnie wiejski, wodny, górski, ekologiczny i społeczny.

Uwzględniając współczesne światowe tendencje turystyczne oraz turystyczno-rekreacyjny potencjał Ukrainy, wyżej wymienione turystyczne kierunki mogą stać się dla naszego kraju nie tylko ważną sferą dochodów budżetowych Ukrainy, ale także gwarancją pozytywnego przyjęcia Ukrainy i Ukraińców na świecie, szczególnie w Polsce, co, bezsprzecznie jest pozytywnym czynnikiem wpływu na rozwój stosunków międzypaństwowych między naszymi krajami.

Ważnym czynnikiem międzynarodowych związków jest rozwój współpracy instytucjonalnej. Poprzez bezpośrednie uczestnictwo w działalności światowych i międzynarodowych struktur wszystkich poziomów praktycznie realizowane są stosunki umowne, aktywizowane jest wejście Ukrainy do światowej przestrzeni turystycznej. Możliwości wykorzystania mechanizmów organizacyjno-finansowych organów międzynarodowych w celu wzrostu gospodarczej efektywności narodowej branży turystycznej trudno przecenić

[19,c.138-170]. Dlatego też rozwój współpracy ukraińsko-polskiej w ramach organizacji i stowarzyszeń międzynarodowych, szczególnie WTO, ISE, a także międzynarodowych struktur UE, Rady Europy i innych, jest ważnym czynnikiem wpływu na stosunki międzynarodowe.

Znaczną przeszkodą w rozwoju współpracy ukraińsko-polskiej w dziedzinie turystyki oraz negatywnym czynnikiem wpływu na stosunki Ukrainy i Polski pozostaje prawie całkowity brak finansowania z budżetu działalności turystycznej na Ukrainie. Efektywny rozwój międzynarodowej branży turystycznej bezpośrednio zależy od wsparcia organizacyjno-metodycznego i finansowo-ekonomicznego turystyki ze strony państwa, ponieważ turystyka – to wysoko dochodowy sektor gospodarki i czynnik wzrostu autorytetu międzynarodowego [7]. Doświadczenie krajów z rozwiniętą turystyką pokazuje, że bez finansowania ze strony państwa rozwój turystyki jest praktycznie niemożliwy, przy czym nie są to koszty, ale inwestycje w branżę, która daje szybkie i wysokie dochody [6]. Analiza zasad organizacji branży turystycznej krajów, które mają rozwinięty przemysł turystyczny, dowodzi konieczności wsparcia ze strony państwa rozwoju turystyki, szczególnie w sferze działalności informacyjno-reklamowej, która jest przesłanką kształtowania branży, jako wysokodochodowego sektora gospodarki, czynnika rozwoju społecznego i wzrostu kulturowego kraju, przy jednoczesnym zachowaniu jego tożsamości i istoty narodowej branży turystycznej, harmonijnej integracji Ukrainy z europejskimi i światowymi procesami globalizacyjnymi i społecznymi.

Ukraina jest zainteresowana doświadczeniem organizacji i rozwoju turystyki w Polsce. Chodzi przede wszystkim o osiągnięcia tego kraju w rozwoju turystyki poznawczej i leczniczo-sportowej, „wiejskiej” lub „zielonej turystyki”, turystyki samochodowej itp. Wsparcie ze strony polskiej w badaniu doświadczenia i udzielenie ukraińskim przedsiębiorstwom turystycznym pomocy organizacyjno-metodycznej w kwestii rozwoju na Ukrainie powyższych kierunków, badanie możliwości inwestowania w branżę turystyczną obu krajów, opracowanie odpowiednich propozycji i projektów, w tym wspólnych, a także wymiana doświadczenia pracy w kwestii organizacji biznesu turystyczno-wycieczkowego, w tym, razem z Polskim Instytutem Turystyki, stałyby się prawdziwymi krokami w kierunku rozwiązania wspólnych problemów ukraińsko – polskiej współpracy w dziedzinie turystyki [8, c.4]. W celu stworzenia i efektywnego wykorzystania transgranicznych rezerwatów ochrony przyrody (TROP), szczególnie potencjału Beskidzkiego rezerwatu ochrony przyrody, jako strefy turystyki ekologicznej, a także społeczno-ekonomicznego rozwoju regionów wydaje się niezbędnym optymalizowanie rozwoju turystyki na terytoriach transgranicznych. Wspieranie w tym celu rozwoju regionalnego pogranicza ze strony Ukrainy i Polski, uproszczenie formalności granicznych i celnych, rozbudowa infrastruktury turystycznej, w tym na przejściach granicznych, stworzenie wspólnych przedsiębiorstw turystycznych, opracowanie transgranicznych tras dla różnych kategorii turystów i wycieczkowiczów może pozytywnie wpłynąć na dynamikę napływu turystów między Ukrainą a Polską, co z kolei może wprowadzić

Ukrainę i Polskę na wyższy poziom stosunków w sferze społecznej [8,c.4].

Uwzględniając szybkie tempo wzrostu ilości kontaktów biznesowych pomiędzy Ukrainą a Polską, perspektywnym kierunkiem współpracy jest turystyka biznesowa. Turystyka biznesowa należy do największych fenomenów XXI wieku i jest obecnie głównym segmentem rynku gościnności. Turystyka biznesowa uważana jest za najbardziej perspektywiczny rodzaj turystyki, ze względu na pozasezonowość, prognostykę, orientację na klienta o wysokim progu dochodowym. Wzajemne zainteresowanie w rozwoju tej sfery współpracy społecznej Ukrainy i RP może pozytywnie wpłynąć i podnieść poziom kontaktów politycznych, ekonomicznych i kulturowych między naszymi krajami na wyższy poziom [21]. Ponieważ w obecnych warunkach, gdy światowa wspólnota narażona jest na przejawy ekstremizmu, rola turystyki jako narzędzia dialogu pomiędzy przedstawicielami różnych narodów znacznie wzrasta. Wzrost autorytetu międzynarodowej turystyki, jej znaczenie gospodarcze, polityczne i społeczne w życiu współczesnego społeczeństwa określają rządy większości krajów świata.

Analizując wystąpienia specjalistów w dziedzinie przemysłu turystycznego, „fenomenu ubiegłego wieku”, przede wszystkim należy określić: aktywna wymiana turystyczna daleko bardziej rozpatrywana jest jako jedna z najważniejszych części w pierwszej kolejności ekonomicznych procesów integracyjnych, a także nieodłączne ogniwo w rozwoju międzynarodowej współpracy społecznej. Oprócz znacznych dochodów, turystyka jest jednym z czynników, które powodują wzrost prestiżu kraju, wzrostu jej znaczenia w oczach społeczności międzynarodowej i zwykłych obywateli. Dla Ukrainy turystyka – to wizerunkowy dochód, a na końcu – polityczny, który może stać się stabilizatorem stosunków między Ukrainą a RP. Daje to podstawy spodziewać się, że w najbliższych latach polskie biura podróży będą aktywniejsze na rynku ukraińskim, ale w tym celu potrzebne jest współdziałanie struktur państwowych Polski i Ukrainy w rozwiązywaniu problematycznych kwestii w dziedzinie turystyki, oraz uświadomienie sobie faktu, że obustronny rozwój turystyki będzie wspomagał lepsze porozumienie i współpracę między państwami. W wielu krajach świata, branży turystycznej poświęcana jest ogromna uwaga, jako jednej z najbardziej dochodowych dla gospodarki narodowej. Niestety, na Ukrainie, jak wskazują specjaliści, branża turystyczna nie otrzymuje należytego wsparcia ze strony państwa. Według mnie, pośród dziedzin, które powinny być źródłem dochodu budżetu państwowego i lokalnych Ukrainy, ważne miejsce zajmuje przemysł turystyczny. Potwierdza to doświadczenie wielu krajów świata, gdzie dochodowość sfery turystycznej jest jednym z ważniejszych bodźców efektywnej działalności biznesowej. Na Ukrainie, z jej bogatą historyczną spuścizną i bezcennymi zasobami rekreacyjnymi, biznes turystyczny rozwija się z przeważającą orientacją na wyjazd. Wiele działających na Ukrainie firm turystycznych woli przewozić Ukraińców za granicę, i jedynie niewielka ich część pracuje w kierunku zapraszania gości na Ukrainę. We współczesnym świecie, i na Ukrainie, z jej problemami gospodarczymi, dochody z turystyki

могли бы стать się стабільним джерелом доходу, не тільки фінансовим, але і вizerунковим.

Уважаю, że аналіз і дослідження kwestii проблематичних співпраці українсько-польської в dziedzinie turystyki і ich wpływu на міждержавні стосунки між Україною і Польсю wymagają opracowania naukowo uzasadnionych podejść до określenia charakterystyki і mechanizmów wzrostu pozytywnych і neutralizacji oraz usunięcia negatywnych wpływów на розвиток стосунків добросąsiedzkich pomiędzy państwami poprzez tworzenie, uzasadnienie, przyjęcie і realizację odpowiednich decyzji.

Literatura:

1. Васильев В. Актуальні проблеми сільського туризму / В. Васильев, Ю. Зінко // Сільський зелений туризм. Спілка сприяння українському зеленому туризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/news/>
2. Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз: матеріали наук.- практ. конф. / [ред. В.І. Лугового, В.М. Князева]. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.
3. Довідка про динаміку туристичних потоків в Україні, 2005 (за даними Адміністрації держприкордонслужби України. Україна. Державна служба туризму і курортів. – Режим доступу: <http://tourism.gov.ua/publ.aspx?id=350>
4. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: за станом на 18 лист. 2003 р./ Верховна Рада України. – Офіц. Вид. –К.: Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 13, 180 с.
5. Івано-Франківська область приймає участь в українсько-польському проєкті «Туристичний потенціал Західної України» / Головне управління зовнішніх зв'язків та туризму ОДА. [Електронний ресурс]. – вер. 2004. – Режим доступу: <http://frrt.if.gov.ua/Ukr/turizm/projekt.htm>
6. Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. / Малиновська О. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень. – 1997. - С. 3.
7. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, конкретизаційні підходи, теорія і практика) / За ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Генеза, 1998. – 912 с.
8. Європейська програма Міжнародний Фонд «Відродження» // Інформаційний бюлетень, 2004. - № 2.- С. 4.
9. Органи державної влади в Україні: структура, функції та перспективи розвитку: павч. посіб. / [Кол. авт.: Нижник Н. Р., Дубенко С. Д., Плахотнюк Н. Г. та ін.]. (ред. Н. Р. Нижник). – К.: ЗАТ “Нічлава”, 2005. – 288 с.
10. Органи державної влади в Україні: структура, функції та нперспективи розвитку: павч. посіб. / [Кол. авт.: Нижник Н. Р., Дубенко С. Д., Плахотнюк Н. Г. та ін.]. (ред. Н. Р. Нижник). – К.: ЗАТ “Нічлава”, 2005. – 288 с.
11. Партнерство публічної влади, громадськості та приватного сектора у процесах місцевого розвитку: монографія / [Є. О. Фишко, О. В. Бойко-Бойчук, В. М. Вакуленко]; за ред. Є. О. Фишка. – К.: Вирій, 2003. – 168 с.
12. Питання Державної туристичної адміністрації України: Указ Президента України від 11 квіт. 2002 р. № 331/2002 / Адміністрація Президента України. – Офіц. Вид. -Офіц. вісн. України. – 2002. - № 15.
13. Пилипенко С. Туристична галузь України: інвестиційний аспект / С. Пилипенко // Вісн. держ. службовця. – 2002. - № 1. – С. 38 - 41.
14. Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки / Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2002 р. № 583. – Офіц. Вид. - Офіц. вісн. України. – 2002. - № 18. – ст. 935.
15. Правове регулювання туристської діяльності в Україні: станом на 1 січ. 2002 р. / За заг. ред. В.К.Федорченка – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 800 с.

16. Про Програму розвитку туризму в Україні до 2005 р. / Постанова Кабінету Міністрів України від 28 черв. 1997 р. № 702. – Офіц. Вид. -Урядовий кур'єр, 1995. - № 26 – С. 7.
17. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Л. Пал // [пер. з англ. І. Дзюб]. - К.: Основи, 1999. - 422 с.
18. Плетенецька Р. В. Культурно-історичний потенціал України і можливості його залучення до потреб туризму: матеріали міжнар. наук.-практ. Конф. [Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія], (Київ, 18-20 жовт. 1999 р.). - К.: Вид-во КІТЕП, 1999. – С. 50-54.
19. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України. / За ред. С. Максименка. – К.: Логос, 2000. – 171 с. – : с. 138 – 170.
20. У нас немає часу на малі кроки / Львівська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loda.gov.ua/>
21. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі туризму: станом на 12 липня 2006 р. - Офіц. вид. - Офіційний вісник України, 2006. - № 26, С. 81.
22. Яковенко Ю. Соціологічний вимір туризму: Туризм на порозі XXI ст. / Ю. Яковенко // Освіта, культура, екологія: зб. наук. ст. - К., 1999. – С. 54-58.
23. «Jak trudno być polakiem!». «Як важко бути поляком!» / [Авт. концепції Шалацький Є.; Редкол.: В.Авксентьева (відп. ред.) та ін.]. — К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України: Спілка поляків України, 1997. — 333, [3] с.: іл., портр.— (Biblioteka związku polaków Ukrainy).

FILOZOFICZNO-KULTUROWE DETERMINANTY PRAWA

dr Paradowski Mariusz

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,
adiunkt,

m__paradowski@wp.pl

Streszczenie:

Niniejszy artykuł omawia problematykę dotyczącą filozoficzno-prawnych determinantów prawa. Na wstępie definiuje on zagadnienia: filozofii, filozofii prawa, kultury prawnej oraz prawa. Następnie, dokonuje on klasyfikacji prawa w kulturze prawnej wyodrębniając prawo wieczne, prawo boskie, prawo przyrody, prawo naturalne oraz prawo stanowione. Dalej, zwraca on uwagę na rys historyczny filozofii prawa. Koncentruje się na aspektach dotyczących arystotelizmu, starożytnej myśli teozoficznej, tomizmu egzystencjalnego, filozofii nowożytnej, pozytywizmu prawnego, normatywizmu prawnego oraz współczesnej liberalizacji prawa. Opracowanie zawiera krótkie podsumowanie.

Słowa kluczowe:

filozofia, filozofia prawa kultura prawna, prawo, tomizm, pozytywizm prawny, normatywizm prawny, liberalizacja prawa.

1. Udział filozofii w kształtowaniu myśli prawniczej

Nie pozostaje kwestią sporną, że filozofia jest jedną z podstawowych nauk o świecie¹. E. Dereń oraz E. Polański podkreślili, że: „filozofia to nauka zajmująca

¹ zob. M. Paradowski, *Zarys filozofii prawa*, Warszawa 2017

się rozważaniami na temat istoty i struktury bytu, prawami rozwoju całej rzeczywistości, granicami ludzkiego poznania oraz zasadami wartościowania”². Innymi słowy, filozofię tworzą wymienione działy: metafizyka³ lub ontologia⁴, teoria poznania (epistemologia lub gnoseologia), logika, etyka oraz estetyka. Obok filozofii ogólnej wymienia się filozofię szczegółową. Niewątpliwie do tej ostatniej należy filozofia prawa. J. Oniszczyk za E. Jarrym nadmieniał, iż: „filozofia prawa jest zastosowaniem ogólnej filozofii do prawa i ma całkować nauki prawne za pomocą wyprowadzania jedności ich najogólniejszych zasad; wyjaśniać te ostatnie, względnie krytykować z punktu widzenia pewnych postulatów prawa idealnego; filozofowaniem o prawie są więc takie refleksje prawnicze, które wykształcają różne koncepcje prawne, zaś badanie obejmujące rozwój i zależności między tymi poglądami dotyczącymi prawa, a także państwa i społeczeństwa należy do historii filozofii prawa (...) filozofia prawa, jako ogólne spojrzenie na prawo, zastanawia się nad różnicami i podobieństwami prawa w stosunku do moralności, religii czy zwyczajów, podejmuje sprawę celowości i sprawiedliwego prawa, rozważa sens prawa w praktyce społecznej”⁵. Uznac

2 E. Dereń, E. Polański, *Wielki słownik języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego, Kraków 2015, s. 213

3 zob. S. Ziemiański, *Między ontologią a metafizyką [w:] Istnienie, wartość, twórczość. Prace dedykowane Profesorowi Władysławowi Stróżewskiemu z okazji 80. rocznicy urodzin*, Kraków 2018.

4 Różnice pomiędzy metafizyką oraz ontologią interesująco przedstawił K. Wiecezorek. Jego zdaniem: „przegląd podstawowych dziedzin filozofii rozpocząć wypada od tego, co za Arystotelesem nazywamy filozofią pierwszą i co nawet najbardziej zatwardziałym laikom kojarzy się w największym stopniu z filozofią. Owa najstarsza, fundamentalna dziedzina to filozofia bytu zwana (od I wieku n.e.) metafizyką lub (od XVIII wieku) ontologią (...) W czasach nowożytnych na pierwszy plan wysunęły się inne zagadnienia – zwłaszcza epistemologiczne – natomiast wielowiekowy dorobek klasycznej filozofii bytu w dużej mierze uległ nie tyle zapomnieniu, co zniekształceniu i zafalszowaniu (...) Jednym z elementów programu było wprowadzenie nowej nazwy – ontologia – w miejsce budzącej niepotrzebne nieporozumienia metafizyki. Nowego określenia jako pierwszy użył (jeszcze w XVII w.) Johannes Clauberg (1622-1665). Posłużył się nim Christian Wolff (1679-1754), autor licznych podręczników z różnych dziedzin filozofii (...) Termin *ontologia* wywodzi się z greckiego słowa to on – byt (w dopełniaczu *ton onton*), połączonego z sufiksem *logia*, pospolicie używanym w znaczeniu: nauka o ... Termin ontologia nawiązaniu do (...) Arystotelesa (...) Późniejsze losy obu tych nazw okazały się dość złożone. Poszczególni myśliciele podkładali pod każde z tych pojęć własne, nieraz bardzo zróżnicowane treści. Najogólniej mówiąc, wyodrębniły się dwie podstawowe grupy znaczeniowe nazw *metafizyka* i *ontologia*. Pierwsza odnosi się do dzieł filozofii starożytnej, średniowiecznej i początków nowożytnej i traktuje oba terminy jako zamienne, oznaczające wszystko to, co w rozważaniach filozoficznych tamtych epok dotyczy klasycznie ujmowanych zagadnień bytu. Druga grupa obejmuje te kierunki w myśli nowożytnej i współczesnej, w których metafizyka jest – z różnych powodów – przeciwstawiana ontologii. Jedno z najbardziej znanych współczesnych rozróżnień pochodzi od Romana Ingardena, który zaproponował, by ontologią nazywać naukę o czystych możliwościach i związkach zachodzących między czystymi jakościami idealnymi, zaś nazwę metafizyki zarezerwować dla rozważań o tym, co faktycznie istnieje. Zadaniem metafizyki według Ingardena miałyby być badanie sposobów istnienia przedmiotów oraz docieranie do istoty rzeczywistego bytu” (K. Wiecezorek, *Podstawy filozofii dla uczniów i studentów*, praca zbiorowa pod red. K. Wiecezorka, Chorzów 2012, s. 42-44)

5 J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa 2012, s. 1

więc trzeba, że filozofia prawa zajmując się problematyką *lex iniqua*, słuszności i sprawiedliwości prawa, wolnością w prawie bądź logicznym uzasadnianiem twierdzeń prawniczych *etc.* Prawo pozbawione filozoficznego uzasadnienia jest bezwartościowe. M. Zirk-Sadowski dostrzegł, iż: „najstarsze ujęcia filozofii prawa opierały się na proponowanych przez filozofów teoriach bytu i próbowały zrozumieć nie tyle reguły prawne, które składają się na pojmowane prawo, ile raczej miejsce powinności prawnej w całościowych wizjach rzeczywistości”⁶.

2. Kulturoznawcze aspekty prawa

Odnotować trzeba, że znamiennym determinantem prawa pozostaje kultura. J. Gajda podkreślił, że: „kultura to pojęcie wieloznaczne (...) rodowód pojęcia kultura sięga starożytnego Rzymu; w łacinie wyraz *cultura* oznaczał uprawę roli (...) upowszechnienie terminu kultura w znaczeniu przenośnym jest dziełem czasów nowożytnych; dopiero XVIII wiek przyniósł we Włoszech, Francji, Anglii rozumienie kultury jako życia umysłowego, duchowego człowieka oraz jego cech i wytworów”⁷. Nie wolno zapominać, że pojęcie kultury nie pozostaje bez znaczenia dla prawa. W prawoznawstwie wyodrębnia się kulturę prawną. Niewątpliwie określa ona relacje zachodzące pomiędzy człowiekiem oraz normą prawną. M. Szyszkowska dostrzegła, iż: „kultura prawna jest sprawą zasadniczej wagi, prawo jest bowiem dla człowieka nieodzowne (...) wyrazistym przejawem braku kultury prawnej w naszym społeczeństwie jest niechęć przestrzegania obowiązującego prawa”⁸. Co więcej, kultura prawna stanowi wyraz modelu stanowienia oraz stosowania prawa. W systemie prawnym *common law* kultura prawna sprowadza się do nadrzędnej roli autorytetu sędziego orzekającego w ramach prawa precedensowego. Inaczej kształtuje się kultura prawna w Europie kontynentalnej. Stosownie do przyjętego podziału władzy norma prawna jest efektem stanowienia prawa u podstaw działania legislatywy. Judykatura z kolei zajmuje się wyłącznie stosowaniem prawa. W nauce prawa dostrzega się również innego rozumienia znaczenia kultury prawnej. M. Szyszkowska wskazała, że: „kultura prawna stanowi część kultury ogólnej (...) kulturę sali sądowej – by sięgnąć do tego przykładu – trzeba opatrzyć pytajnikiem, gdy sędzia pokrzykuje na oskarżonych a ławnik zasypia w czasie ich zeznań; brak kultury prawnej przejawia się też w obserwowanej nierzadko nieznajomości sprawy toczącej się przed sądem; jest to widoczne w zachowaniu się stron procesowych, to znaczący prokuratorów, jak również adwokatów i sędziów”⁹. W kontekście powyższego zróżnicowania trafne jest spostrzeżenie, że pojęcie kultury prawnej posiada wiele znaczeń oraz uzależnione jest od kontekstu interpretacyjnego.

3. Klasyfikacja prawa

6 M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000, s. 24

7 J. Gajda, *Antropologia kulturowa. Wprowadzenie do wiedzy o kulturze*, Kraków 2015, s.

8 M. Szyszkowska, *Kultura prawna [w:] Palestra 3-4/95*, Warszawa 1995, s. 153-154

9 M. Szyszkowska, *Europejska filozofia prawa*, Warszawa 1995, s. 28

Nie może umknąć uwadze fakt, że termin prawo podlega różnym klasyfikacjom. Powszechnie wymienia się: prawo wieczne, prawo boskie, prawo przyrody, prawo naturalne oraz prawo stanowione. M. Szyszkowska nawiązując do tomizmu egzystencjalnego nadmieniła, że: „prawo boskie jest częścią prawa wiecznego, która została bezpośrednio objawiona człowiekowi przez Boga; reguluje ono stosunki między Bogiem a człowiekiem; ma na celu doprowadzić człowieka do zbawienia; prawo natury jest również wycinkiem prawa wiecznego, ale prawo to łącznie z prawem boskim, nie wyczerpuje zakresu prawa wiecznego; człowiek poznaje je mocą swojego rozumu; reguluje ono całokształt życia w państwie; prawo natury pochodzi wprawdzie z prawa wiecznego, ale ma również źródło w istocie człowieka; prawo to ma charakter prawa moralnego”¹⁰. Wobec powyższego należy zauważyć, że autorka dokonała uporządkowania istniejącego systemu prawnego. Na szczycie w hierarchii prawa usytuowała prawo wieczne, następnie prawo boskie, dalej prawo naturalne. U podstaw prawa stanowionego powstałego z woli prawodawcy znajduje się prawo natury. Prawo przyrody z kolei posiada charakter fizyczny. Analiza nurtów filozoficznych pozwala na stwierdzenie, że było ono uprawiane w okresie rozkwitu jońskiej filozofii przyrody. Co więcej, rozwiązania praw przyrodniczych były przykładem norm prawa naturalnego o odrębnym paradygmacie interpretacyjnym J. Oniszczyk wskazał, iż najstarsze nurty prawa: „ujmują prawo natury w kategoriach kosmologicznych; uważano że prawa natury są prawami kosmosu, mającymi boskie pochodzenie; prawa te obowiązują w świecie przyrody, a skoro człowiek jest elementem tego świata to również podlega prawu przyrody”¹¹. I tak, po nocy nastaje dzień, po lecie przychodzi jesień *etc.* Prawo przyrody było łączone z atomistyczną wizją rzeczywistości. Próby wyjaśnienia pochodzenia świata podejmowane były przy pomocy *arche*. W. Kopaliński zauważył, że termin *arche* oznacza: „prasubstancję, praelement, z którego rozwinęła się przyroda; element rozpoczynający serię rzeczy arche, zjawisk; prazasada”¹². Definiowane *arche* posiada teologiczną naturę. W naukach teozoficznych często utożsamiane jest ono z boską mocą dającą początek wszechrzeczy. Badania naukowe dowiodły, że wymienione *arche* na gruncie filozofii jońskiej wyrażało się siłami przyrody – w wodzie, ogniu, powietrzu oraz bezkresie.

4. Rys historyczny kultury i filozofii prawa

Geneza kultury i filozofii prawa sięga starożytności. Pierwsze istotne rozwiązania normatywne były obecne w państwie babilońskim, w którym uprawiano tyranistyczną filozofię prawa. Kodeks Hammurabiego zredagowany w XVIII w. p.n.e. stosował prawo talionu. *Lex talionis* stanowiło zasadę prawa uznającą identyczność sankcji ze skutkiem przestępstwa; jeśli pełnoprawny obywatel wybił oko człowiekowi klasy pełnoprawnych obywateli, wyrzywa

10 Tamże, s. 37

11 J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa 2012, s. 51

12 W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000, s. 45

mu oko. Jeśli złamał kość pełnoprawnego obywatela, złamią mu kość¹. Z tego względu w historii myśli prawniczej regułę prawa talionu wyraża się potocznym stwierdzeniem – oko za oko, ząb za ząb. Jednak nie może umknąć uwadze fakt, że niniejszy kodeks zawierał cenne regulacje normatywne z zakresu: prawa osobowego, prawa umów, prawa rzeczowego, prawa rodzinnego oraz prawa handlowego.

Inaczej kształtowała się filozofia prawa u podstaw teozoficznej wizji rzeczywistości wyodrębnionej w Biblii. Starożytne prawo żydowskie wyrażone w Księdze Powtórzonego Prawa odwołuje się do prawa boskiego, w którym partycypują normy prawa naturalnego. W tej księdze czytamy, że: „*Mojżesz zwołał całego Izraela i rzekł do niego: Słuchaj, Izraelu, praw i przykazań, które ja dziś mówię do twych uszu, ucz się ich i dbaj o to, aby je wypełniać. Pan, Bóg nasz, zawarł z nami przymierze na Horebie. Nie zawarł Pan tego przymierza z ojcami naszymi, lecz z nami, którzy tu dzisiaj wszyscy żyjemy. Spośród ognia na Górze mówił Pan z wami twarzą w twarz. W tym czasie ja stałem między Panem a wami, aby wam oznajmić słowa Pana, gdyście się bali ognia i nie weszli na górę. A On mówił: «Jam jest Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli. Nie będziesz miał bogów innych oprócz Mnie. Nie uczynisz sobie posągu ani żadnego obrazu tego, co jest na niebie wysoko albo na ziemi nisko, lub w wodzie poniżej ziemi. Nie będziesz oddawał im pokłonu ani służył. Bo Ja jestem Pan, Bóg twój, Bóg zazdrosny, karzący nieprawość ojców na synach w trzecim i w czwartym pokoleniu - tych, którzy Mnie nienawidzą, a który okazuje łaskę w tysiącnym pokoleniu tym, którzy Mnie miłują i strzegą moich przykazań. Nie będziesz brał imienia Pana, Boga twego, do czczych rzeczy, bo nie dozwoli Pan, by pozostał bezkarny ten, kto bierze Jego imię do czczych rzeczy. Będziesz zważał na szabat, aby go święcić, jak ci nakazał Pan, Bóg twój. Sześć dni będziesz pracował i wykonywał wszelką twą pracę, lecz w siódmym dniu jest szabat Pana, Boga twego. Nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ani twoja córka, ani twój sługa, ani twoja służąca, ani twój wół, ani twój osioł, ani żadne twoje zwierzę, ani obcy, który przebywa w twoich bramach; aby wypoczął twój niewolnik i twoja niewolnica, jak i ty. Pamiętaj, że byłeś niewolnikiem w ziemi egipskiej i wyprowadził cię stamtąd Pan, Bóg twój, ręką mocną i wyciągniętym ramieniem: przeto ci nakazał Pan, Bóg twój, strzec dnia szabat. Czcij swego ojca i swoją matkę, jak ci nakazał Pan, Bóg twój, abyś długo żył i aby ci się dobrze powodziło na ziemi, którą ci daje Pan, Bóg twój. Nie będziesz zabijał. Nie będziesz cudzołożył. Nie będziesz kradł. Jako świadek nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstwa. Nie będziesz pożądał żony swojego bliźniego. Nie będziesz pragnął domu swojego bliźniego ani jego pola, ani jego niewolnika, ani jego niewolnicy, ani jego wołu, ani jego osła, ani żadnej rzeczy, która należy do twojego bliźniego». Te słowa wyrzekł Pan do waszego zgromadzenia na górze spośród ognia, obłoku i ciemności donośnym głosem, niczego nie dodając. Napisał je na dwu tablicach kamiennych i dał mi je*”².

1 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2001, s. 21

2 *Pismo Święte. Stary i Nowy Testament*, Poznań 2014, s. 211-212 (oprac. ks. M. Petera, ks.

Mając na uwadze rozwój realistycznej filozofii odnotować trzeba, że znamionną rolę dla przedmiotowego nurtu zajmuje nauka uprawiana przez św. Tomasza z Akwinu. Niewątpliwie wskazany kierunek filozoficzny uzupełniając koncepcje Arystotelesa wyprowadzone w kontekście rozumienia bytu. Istotne miejsce w kształtowaniu się średniowiecznej myśli teozoficznej zajmuje teoria osoby ludzkiej. Nie pozostaje kwestią sporną, że jej założenia sprzyjały tworzeniu się nauki prawa uwzględniającej wartości prawdy, dobra oraz piękna. Ustalenia poczynione przez Akwinatę spowodowały wyodrębnieniu tomizmu egzystencjalnego zdeterminowanego na działania człowieka respektujące zasady godziwego prawa sprzeniewierzające się bezprawiu lub pseudo-prawu. Na gruncie myśli św. Tomasza wyłania się problematyka dotycząca *lex iniqua*. J. Oniszczyk nadmienił, że: „św. Tomasz podjął próbę uporządkowania wizji prawnonaturalnej i ujęcia jej w pewną całościową syntezę; poszukiwania te okazały się na tyle owocne, że posłużyły do umocnienia ówczesnej prawnonaturalnej myśli chrześcijańskiej, ale, co ważne, istotnie wpłynęły na jej dalszy rozwój; jego rozważania miały inspirujące znaczenie także dla znacznie późniejszych, bo XIX i XX w., poszukiwań neotomistycznych, a także współcześnie są obecne w katolickiej myśli państwowo-prawnej”³. Kontynuatorem tych wartości pozostaje głównie Lubelska Szkoła Filozoficzna oraz poglądy Mieczysława A. Krąpca.

Separacyjnemu modelowi formowania się nauki prawa w okresie nowożytnym towarzyszą założenia analitycznej filozofii obecnej w nauce G. Grocjusza, T. Hobbesa oraz J. J. Rousseau. Nie ulega wątpliwości, że era nowożytna dostarczyła odmiennego spojrzenia na rzeczywistość. Teologia przestała być centralnym punktem zainteresowania człowieka. Rozwój humanizmu sprzyjał liberalizacji prawa. Obowiązująca koncepcja umowy społecznej zakładała wyzbycie się wolności na rzecz suwerena. Wymieniona doktryna egzemplifikowała mitologizację oraz utopizację prawa, gdyż przestała ono łączyć się z realizmem filozoficznym. Idee polityczne niejednokrotnie suponowały działania człowieka naruszające ludzką godność w realnym świecie oraz wartości wynikające ze zdrowego rozsądku. Prawo stało się efektem kompromisu wypracowanego pomiędzy obywatelem a państwem. Filozoficzne koncepcje naruszały racjonalność.

Daleko idące zmiany w sposobie rozumienia prawa zaistniały u podstaw ustroju politycznego państwa absolutnego kształtującego się w XVI-wiecznej Francji. Niekwestionowanie za panowania dynastii Burbonów (Ludwika XIV oraz Ludwika XVI) system normatywny opierał się na despotycznych i centralistycznych standardach zarządzania państwem. Monarchowie skupiali pełnię władzy. Oznacza to, że stanowienie oraz stosowanie prawa należało do panującego. Tak ukształtowana polityka państwa umożliwiawała tworzenie przepisów prawnych ułatwiających wzmocnienie władzy panującego oraz krajowej polityki monetarnej. D. Malec i J. Malec wskazali, iż: „monarchia

M. Wolniewicz) Pwt, 5; 1-22

3 J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa 2012, s. 115

absolutna charakteryzowała się skupieniem w jednym ręku pełni władzy, a także instytucjonalnym utożsamianiem osoby monarchy z najwyższym organem państwa; klasyczny reprezentant tej formy ustrojowej, Ludwik XIV, miał wyrazić tę zasadę w formie: *państwo to ja*; władca absolutny był jednocześnie najwyższym ustawodawcą, wykonawcą praw i sędzią”⁴. W wymienionym okresie obowiązywały doktryny ekonomiczne, które respektowały założenia polityczne. Wśród koncepcji gospodarczych wskazywano: merkantylizm, bulionizm, protekcjonalizm celny oraz kameralizm.

Obowiązujące w tym okresie rozwiązania ustrojowe szerzyły niezadowolenie społeczne. Zniewolenie społeczne inicjowane za sprawą ówczesnego modelu sprawowania władzy wyzwoliły w społeczeństwie silną potrzebę walki z monarchią. W konsekwencji tych okoliczności doszło do wybuchu Wielkiej Rewolucji Francuskiej oraz zmian ustrojowych we Francji, które oddziaływały na Europę. Formujący się liberalizm polityczny ograniczył interwencjonizm państwowy do trzech obszarów działania państwa: wojska, policji i sądów. Pozostałe sfery aktywności człowieka zostały objęte wolnością jednostki. Ogromne znaczenie w kształtowaniu się ówczesnych rozwiązań ustrojowych przypisuje się nowożytnemu filozofowi francuskiemu – Monteskiuszowi. Aktualnie conceptualista uchodzi za jednego z najznajniejszych przedstawicieli myśli społeczno-politycznej, którego idee przetrwały wiele stuleci i nadal kształtują współczesne prawodawstwo. Filozof dokonał podziału władzy na: prawodawczą (ustawodawczą), wykonawczą oraz sądowniczą. Liberalne koncepcje stworzyły podłoże dla tworzącego się pozytywizmu prawnego. A. Dyrda zaznaczył, że: „pozytywizm prawniczy jest ogólną teorią prawa; pozytywistów interesuje odpowiedź na pytanie, czym jest prawo, nie interesują ich natomiast teorie stosowania prawa, w szczególności zaś teorie, które określają, w jaki sposób sędziowie wydają lub powinni wydawać decyzje prawne (teorie orzekania); w szczególności pozytywizm nie przesądza, w jaki sposób sędziowie powinni korzystać ze źródeł prawa (w szczególności – w jaki sposób powinni je interpretować), nie zakazuje on też sięgania przez sędziów w procesie podejmowania decyzji do źródeł pozaprawnych”⁵. Niekwestionowanie pozytywizm prawniczy stał się podstawą regulowania prawnego. Norma prawa stanowionego zakładała określony obowiązek prawny, który w przypadku zaniechania jego wykonania, wymuszał konieczność stosowania sankcji przymusu państwowego. W ten sposób uprawnienia jednostki ustępowały miejsca prawnym obowiązkom człowieka. Taka tendencja mechanizmu działania prawa wpływała na jego represyjność. Dość wyraźnie staje się ona widoczna na początku XX wieku u podstaw normatywizmu prawnego H. Kelsena. M. Łuszczzyńska zauważyła, iż: „ruchowi prawa naturalnego przeciwstawia H. Kelsen prawo pozytywne (...)

4 D. Malec, J. Malec, *Historia administracji nowożytnej – monografie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1997, s. 15

5 A. Dyrda, *Realizm prawniczy a pozytywizm prawniczy* [w:] *Avant* 1/2018, Kraków 2018, s. 49

pragnąc umocnić samoistość prawa pozytywnego, nie tylko odmawia waloru naukowego prawu naturalnemu, ale wręcz neguje zasadność, a nawet możliwość istnienia tego prawa”⁶. Taki stan rzeczy sprzyjał formowaniu się wodzowskiego prawa u podstaw ideologii nazistowskiej oraz faszystowskiej. Wyraźnie został on wyodrębniony w literaturze niemieckiej⁷. Trudno nie zauważyć, że wyrazem stosowania wodzowskiego prawa okazały się ustawy norymberskie (*Nürnberger Rassengesetze*), które godziły w dobro człowieka oraz naruszały godność osoby ludzkiej. Na mocy tych aktów prawnych ludność pochodzenia żydowskiego została *ex lege* pozbawiona prywatnej własności. Trzeba jednak pamiętać, że skutkiem inicjowanych procedur karnych zbrodniarze wojenni zostali osądzeni oraz skazani na karę śmierci lub długoletnie pozbawienie wolności. Wymienione okoliczności wymusiły potrzebę tworzenia nowych regulacji prawnych, zwalczających wszelkie formy zbiorowego ludobójstwa oraz masowej zagłady. Prawem traktatowym wprowadzono nowe standardy ochrony praw człowieka. Przykładem pozostają akty normatywne tj. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Obywatela (1948 r.) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966 r.).

Wymaga podkreślenia fakt, że rozwój globalizacji oraz integracja europejska sprzyjają unifikacji i liberalizacji prawa. Nie trudno zauważyć, że europejska kultura prawna wyzwała potrzebę znoszenia wszelkich ograniczeń i barier społecznych. Obecnie dostrzega się ciągle trwające dyskusje polityczne na temat problematyki dotyczącej aborcji, eutanazji lub eugeniki. Z tego względu postuluje się konieczność wprowadzenia bioetyki do sfery nauk prawnych. Szczegółowe rozważania w niniejszych obszarach problemowych stają się niezbędne dla zachowania godziwego, słusznego i sprawiedliwego prawa.

Podsumowanie

W świetle dotychczasowych spostrzeżeń uznać trzeba, iż problematyka filozoficzno-kulturowych determinantów prawa wymusza nieustanną potrzebę dyskusji naukowej nad standardami wartości aksjologicznych obecnych w systemach prawnych. Historiozofia myśli prawniczej umożliwia refleksję filozoficzną nad błędami przeszłości i może uchronić człowieka od tworzenia rozwiązań prawnych stanowiących *lex iniqua*. Powyższe ustalenia skłaniają do stwierdzenia, że jedynie za sprawą realistycznej filozofii możliwe będzie tworzenie prawa uzgodnionego z naturą człowieka. Im dalej człowiek oddala się od zdroworozsądkowego spojrzenia na świat, tym bardziej stanowione prawo staje się krzywdzące dla ludzkiej jednostki. Warto zatem prowadzić badania naukowe w nurcie realistycznej filozofii prawa. Wydaje się słusznym przekonaniem, że ich efekty mogą uchronić człowieka od tworzenia utopijnych koncepcji i prawniczej fantasmagorii. Kultura prawna obecna w płaszczyźnie ustroju politycznego wymusza w człowieku określoną refleksję filozoficzną, która powinna zachęcać do prowadzenia szczegółowych badań naukowych.

6 M. Łuszczżyńska, *Filozofia prawa Czesława Martyniaka*, Lublin 2008, s. 226

7 zob. A. Hitler, *Mein Kampf*, United States 2010 (replika)

Bibliografia

1. Dereń E., Polański E., *Wielki słownik języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego, Kraków 2015.
2. Dyrda A., *Realizm prawniczy a pozytywizm prawniczy [w:] Avant 1/2018*, Kraków 2018
3. Gajda J., *Antropologia kulturowa. Wprowadzenie do wiedzy o kulturze*, Kraków 2015.
4. Hitler A., *Mein Kampf*, United States 2010 (replika)
5. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000.
6. Łuszczzyńska M., *Filozofia prawa Czesława Martyniaka*, Lublin 2008
7. Malec D., Malec J., *Historia administracji nowożytnej – monografie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1997,
8. Oniszczyk J., *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa 2012,
9. Paradowski M., *Zarys filozofii prawa*, Warszawa 2017.
10. *Pismo Święte. Stary i Nowy Testament*, Poznań 2014, s. 211-212 (oprac. ks. M. Petera, ks. M. Wolniewicz)
11. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2001
12. Szyszkowska M., *Europejska filozofia prawa*, Warszawa 1995
13. Szyszkowska M., *Kultura prawna [w:] Palestra 3-4/95*, Warszawa 1995,
14. Wieczorek K., *Podstawy filozofii dla uczniów i studentów*, praca zbiorowa pod red. K. Wieczorka, Chorzów 2012,
15. Ziemiański S., *Miedzy ontologią a metafizyką [w:] Istnienie, wartość, twórczość. Prace dedykowane Profesorowi Władysławowi Stróżewskiemu z okazji 80. rocznicy urodzin*, Kraków 2018.
16. Zirk-Sadowski M., *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000,

PHILOSOPHERIC-CULTURAL DETERMINANTS OF LAW

Summary:

This article discusses the issue of philosophical-legal determinants of law. At the beginning, it's defines the issues of: philosophy, legal philosophy, legal culture and law. Next, it's classifies the law in the legal culture by underlining eternal law, divine law, natural law, law of nature and established law. Next, it's gives attention to the genesis of legal culture and legal philosophy. It's concentrations aspects of Aristotelianism, ancient theosophical thought, existential Thomism, actual philosophy, legal positivism, legal normativism and contemporary liberalization of law. The elaboration contains a short summary.

Keys words:

philosophy, legal philosophy legal culture, law, Thomism, legal positivism, legal normativism, liberalization of law.

FILOZOFICZNO-PRAWNO-KULTUROWE ATRYBUTY MIESZCZAŃSTWA W OKRESIE ŚREDNIOWIECZA

dr Paradowski Mariusz

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,

adiunkt,

m__paradowski@wp.pl

Streszczenie:

Niniejszy artykuł omawia problematykę dotyczącą filozoficzno-prawno-kulturowych atrybutów mieszczaństwa w okresie średniowiecza. Na wstępie przedstawia on definicję kultury, mieszczaństwa oraz prawa. Następnie, ukazuje on prawne aspekty tworzenia miast w średniowiecznej Polsce. Na tle tych zagadnień zwraca uwagę na kształtowanie się stanu mieszczańskiego w średniowiecznej Polsce oraz przedstawia jego pejoratywny obraz. Na zakończenie artykuł prezentuje wpływ rozwiązań urbanistycznych na handel i rzemiosło oraz życie społeczne w średniowiecznym mieście. Opracowanie zawiera krótkie podsumowanie.

Słowa kluczowe:

kultura, kultura mieszczańska, mieszczaństwo, miasto na prawie niemieckim, miasto na prawie polskim, handel, rzemiosło, obyczaje, tradycja, miejska filozofia życia.

1. Definicje pojęcia kultury

Wkraczając w zagadnienia merytoryczne dotyczące filozoficzno-prawno-kulturowych atrybutów mieszczaństwa w okresie średniowiecza na wstępie warto zwrócić uwagę na definicje pojęcia kultury. Zdaniem J. Wojnowskiego: „w pierwotnym zastosowaniu pojęcie kultura (łac. cultura) odnosiło się głównie do uprawy roli (...) termin kultura zyskał pewną popularność w XVIII w., kiedy był odnoszony zwłaszcza do moralnego i umysłowego doskonalenia się człowieka; szeroko, choć jeszcze nie powszechnie, zaczął być stosowany w XIX w., oznaczano nim wówczas całokształt tak duchowego, jak i materialnego dorobku społeczeństwa”⁸. A. Kłoskowska z kolei dostrzegła, że: „w literaturze europejskiej, głównie niemieckiej, pojęcie kultury skryształizowało się w refleksji naukowej na przełomie XVII i XVIII w.; niemiecki filozof prawa Samuel Pufendorf w swoim łacińskim dziele określa kulturę jako ogół wynalazków, sztuk, urządzeń wprowadzonych przez człowieka, obejmujący zwłaszcza instytucje polityczne i zasady sprawiedliwości regulujące ludzkie działania w myśl wskazań rozumu”⁹. S. Czarnowski natomiast podkreślił, iż przez kulturę należy rozumieć: „całokształt zobiektywizowanych elementów dorobku społecznego, wspólnych szeregowi grup i z racji swej obiektywności ustalonych

8 J. Wojnowski, *Wielka Encyklopedia PWN*, praca zbiorowa pod red. Jana Wojnowskiego t. VII, Warszawa 2005, s. 181

9 A. Kłoskowska, *Kultura [w:] Encyklopedia kultury Polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, praca zbiorowa pod red. A. Kłoskowskiej, Wrocław 1991, s. 18

i zdolnych rozszerzać się przestrzennie”¹⁰. E. Nowicka zaś nadmieniała, że: „większość pojęć humanistyki używana jest w najrozmaitszych znaczeniach, ale chyba żadne z nich nie odznacza się tak wielką liczbą funkcjonujących w teorii i w praktyce definicji, jak pojęcie kultury”¹¹. Idąc dalej zauważyć trzeba, że jednym z rodzajów kultury pozostaje kultura mieszczańska. H. Samsonowicz za J. Wiatrem dostrzegł, że: „kultura miejska jest pojęciem wieloznacznym; obejmuje ideologię mieszczańską, a więc całokształt idei i poglądów na świat i życie właściwych mieszczaństwu, ukształtowanych jako odbicie jego bytu społecznego, służących do obrony i wyrażania jego interesów; obejmuje także system komunikacji międzyludzkiej; język, gesty, kod zawarty w dziełach sztuki a zrozumiały i charakterystyczny dla mieszczan stanowią szczególne ważne źródła informacji; pojęcie kultury miejskiej dotyczy także wszelkich przejawów produkcji, konsumpcji i wymiany dóbr materialnych w mieście”¹²

Rozumienie terminu mieszczaństwo

Podając rozumowania na wymieniony temat obowiązkiem jest wskazać na rozumienie terminu mieszczaństwo. Z. Łempicka zauważyła, iż: „mieszczaństwo to stan społeczny, którego członkowie byli posiadaczami prawa miejskiego; ogół ludzi mieszkających w mieście”¹³. R. Marcinkowski z kolei podkreślił, że: „mieszczaństwo to stan społeczny mieszkańców miast, powstały w formacji feudalnej (w Polsce od XII w.) ; gł. warstwy – patrycjat, pospólstwo, plebs”¹⁴. E. Dereń oraz E. Polański natomiast stwierdzili, iż: „mieszczaństwo to stan społeczny wyodrębniony w średniowieczu, złożony z zamożnych mieszkańców miast”¹⁵. W świetle przywołanych definicji trzeba uznać, że współczesne słowniki są nieprecyzyjne, a nawet przytaczają błędne informacje. Trudno podzielać przekonanie autora uznające mieszczaństwo za grupę złożoną z zamożnych mieszkańców miast. Warto zatem sięgać do renomowanych publikacji naukowych dających gwarancję rzetelności definiowanych pojęć. W. Doroszewski wskazał, że: „mieszczaństwo to stan społeczny, którego członkowie, zajmujący się głównie rzemiosłem i handlem, byli posiadaczami prawa miejskiego (...) mieszczaństwo to ogół ludzi mieszkających na stałe w

10 S. Czarnowski, *Kultura [w:] Wiedza o kulturze cz. I. Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, praca zbiorowa pod red. A. Mencwela, Warszawa 2005, s. 33

11 E. Nowicka, *Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej*, Warszawa 1997, s. 59

12 H. Samsonowicz, *Kultura miejska w Polsce późnego średniowiecza [w:] Kwartalnik historyczny*, 4/1983, Warszawa 1983, s. 771

13 Z. Łempicka, *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1969, s. 388

14 R. Marcinkowski, *Encyklopedia Popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 466

15 E. Dereń, E. Polański, *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2015, s. 456

mieście”¹⁶. P. Kubicki zaś odnotował, że: „w początkach XXI wieku samo pojęcie „mieszczaństwo” wymaga redefinicji; klasyczne mieszczaństwo, kształtujące się w epoce modernizmu na bazie wartości bliskich etyce protestanckiej, ma dziś wiele wspólnego z mieszkańcami miast epoki globalizacji, swobodnych przepływów i gospodarki postfordowskiej”¹⁷. Należy również podkreślić, że niniejsze opracowanie koncertuje się głównie na rozwoju stanu mieszczańskiego w Polsce.

Wyjaśnienie znaczenia prawa

Na tle przedmiotowych rozważań warto odnieść się względem znaczenia prawa. M. Piechowiak dostrzegł, że: „prawo jest czymś powiązanim w sposób konieczny z bytem ludzkim”¹⁸. G. Radbruch z kolei nadmienił, iż: „pojęcie prawa odnosi się do sfery kultury (Kulturbegriff): konotuje ono rzeczywistość zorientowaną na wartości; rzeczywistość ta ma sens o tyle, o ile służy określonej wartości; także prawo jest rzeczywistością, która swój sens i znaczenie czerpie stąd, że służy swoistej wartości (dem Rechtswerte) bądź inaczej – ideałowi prawa (der Rechtsidee); zatem pojęcie prawa jest bezpośrednio odniesione do idei prawa; ideą prawa nie może zaś być nic innego niż sprawiedliwość”¹⁹. Warto również zaakcentować na rozumienie systemu prawnego. A. Filipowicz zwrócił uwagę, że: „systemem prawnym nazywamy zbiór wszystkich aktów normatywnych obowiązujących w danym państwie, powiązanych ze sobą pewnymi wspólnymi ideami przewodnimi, na których opiera się ustroj państwa, usystematyzowanych i podzielonych na gałęzie według wspólnych przyjętych kryteriów, opartych na wspólnych zasadach podstawowych”²⁰.

Prawne aspekty tworzenia miast w średniowiecznej Polsce

Omawiając problematykę dotyczącą filozoficzno-prawno-kulturowych atrybutów mieszczaństwa w okresie średniowiecza uprzednio wypada zgłębić zagadnienia z zakresu prawnych aspektów tworzenia miast. Nie ulega wątpliwości, że kultura mieszczańska mogła wyodrębnić się u podstaw określonego ustroju państwa oraz stanowiła rezultat istnienia miasta. M. Waniewska wskazała, iż: „powstanie każdej instytucji bierze swój początek z potrzeby regulacji konkretnego elementu życia wspólnoty i uwarunkowane jest występowaniem poszczególnych czynników zewnętrznych i wewnętrznych, które można określić

16 W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego* t. IV, Warszawa 1962, s. 660

17 P. Kubicki, *Nowi mieszczaństwo – nowi aktorzy na miejskiej scenie [w:] Przegląd Socjologiczny t. LX, Łódź 2011, s. 204*

18 M. Piechowiak, *Mieczysława A. Krąpca koncepcja filozofii prawa [w:] W trosce o godziwe prawo, prawa zbiorowa pod red. A. Maryniarczyka, Lublin 2013, s. 26*

19 G. Radbruch, *Filozofia prawa*, Warszawa 2009, s. 36-37 [reskrypcja]

20 A. Filipowicz, *Prawo dla ekonomistów*, Warszawa 1999, s. 36

mianem sytuacji w aspekcie politycznym, społecznym i kulturowym”²¹. M. Bogucka oraz H. Samsonowicz za Braudem zaznaczyli, że: „miasta zmieniły oblicze świata; zmieniły nie tylko środowisko naturalne, nie tylko inaczej zagospodarowały przestrzeń, lecz także przekształciły jakość życia człowieka, miejskie formy życia wyznaczyły nowe potrzeby zbiorowości ludzkiej, określiły jej działania gospodarcze, kulturalne i polityczne”²². Z. Paszkowski z kolei dostrzegł, iż: „od początków swojego istnienia miasta nie tylko służyły realizacji potrzeb życiowych mieszkańców i przyjezdnych, ale tworzyły też znaczenia symboliczne, które zobrazowane były za pomocą budowli”²³.

Nie może umknąć uwadze, iż geneza miast wiąże się z pojęciem osadnictwa (kolonizacji). Niewątpliwie podstawą średniowiecznego ustroju miejskiego były miasta tworzone na prawie polskim (rodzimym). S. Malarski podkreślił, że: „wzrost osadnictwa w okresie wczesnopiastowskim (X-XI w.) prowadził do wyodrębnienia miast funkcjonujących początkowo jako ośrodki władzy plemiennej, a w dalszym swym rozwoju – na skutek pobudzania przez handel i rzemiosło – przekształcających się w rozwinięte ośrodki grodowo-plemienne; powstały takie miasta, jak: Poznań, Gniezno, Wrocław, Opole, Kalisz, Sieradz, Gdańsk, Płock, Lublin, Przemyśl, Sandomierz oraz wiele innych, spełniających z zasady rolę ośrodków prowincji, zarządzanych przez komesów ustanawianych przez monarchię i książąt”²⁴. Warto dodać, że miasta tworzone na prawie polskim nie posiadały wyodrębnionego samorządu lokalnego. Zostały one podporządkowane centralnej władzy państwowej.

Obok wymienionych miast piastowskich wraz z rozwojem nowoczesnych form organizacyjnych w średniowiecznym państwie polskim wyodrębniły się miasta na prawie niemieckim. J. Bardach zauważył, iż: „akt przeniesienia na prawo niemieckie stanowił najczęściej zakończenie dłuższego etapu samoistnego rozwoju miasta; wprowadził on wykształcone formy organizacyjne i prawne, wspólne dla Europy zachodniej i środkowej, do istniejących w Polsce osad miejskich; zmiany w ekonomice (rozwój rzemiosła i handlu) i stosunkach społecznych, charakteryzujące się w większych miastach wzrostem znaczenia zamożnego, często napływowego kupiectwa, prowadziły do zmian w nadbudowie politycznej, co znalazło wyraz w uzyskiwaniu przez mieszczan specjalnych praw – przywilejów; klasyczną ich formą był przywilej lokacyjny stanowiący prawne

21 M. Waniewska, *Instytucja sołtysa w okresie samorządu stanowego w Polsce – aspekty społeczno-prawne*, Lublin 2006, s. 19

22 M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław-Marszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1986, s. 5

23 Z. Paszkowski, *Idea miasta [w:] Przestrzeń i forma 17/2012*, Szczecin 2012, s. 147

24 S. Malarski, *Status prawno-administracyjny miasta w ustawodawstwie I i II Rzeczypospolitej [w:] Społeczne, gospodarcze i przestrzenne przeobrażenia miast*, praca zbiorowa pod red. J. Ślōdczyka, Opole 2000, s. 15

wyodrębnienie ustrojowe miasta i mieszczaństwa jako stanu”¹. Autor również dostrzegł, że: „istotą dokumentu lokacyjnego było nadanie miastu immunitetu sądowego (...) dokument lokacyjny wydawał na ręce zasadzcy panujący lub pan feudalny świecki czy duchowny, który otrzymywał na to odpowiedni przywilej monarchy; przywilejem tym książę zezwalał panu dóbr na lokację, a to z tytułu wykształconego w tym czasie regale lokacyjnego spokrewnionego ze starszym regale targu; w zależności od tego, czy dokument lokacyjny wydawał panujący czy możnowładca, rozróżniano miasta książęce i miasta prywatne; większe miasta były z reguły książęce, mniejsze lokowali w swoich włościach panowie; początkowo lokowano nieraz na prawie niemieckim tylko tę część miasta, którą zamieszkiwali względnie mieli zasiedlić koloniści niemieccy; zasadnicze prawnoustrojowe znaczenie lokacji polegało na wyłączeniu miasta (lub skolonizowanej części miasta) spod jurysdykcji innych urzędników książęcych i poddaniu jej pod władzę specjalnie powołanego urzędnika książęcego, jakim był wójt dziedziczny; wójtem dziedzicznym zostawał zasadzca”². Innymi słowy, lokacja miast na prawie niemieckim sprowadzała się do przekształcenia całości lub części istniejącego miasta na prawie rodzimym w odrębną strukturę organizacyjno-prawną - miasto na prawie niemieckim lub polegała na wyodrębnieniu nowego miasta na prawie niemieckim. Ludność miejska posiadała lokalny samorząd, który z upływem czasu przekształcił się w samorząd terytorialny, gospodarczy i zawodowy.

Kształtowanie się stanu mieszczańskiego w średniowiecznej Polsce

Podjmując analizę dotyczącą kształtowania się stanu mieszczańskiego w średniowiecznej Polsce uprzednio warto wskazać na trójpodział społeczeństwa dobry średniowiecza. W. Iwańczak podkreślił, że: „wśród modeli socjologicznych wytworzonych przez społeczeństwo średniowieczne do najszerzej rozpowszechnionych należał trójpodział na tych, którzy się modlą, tych co wojują oraz tych, którym przypada w udziale praca; ten traktowany niejednokrotnie przez autorów wieków średnich jako struktura idealna obraz społeczeństwa pojawia się na różnych terenach, a jego istnienie nie kończy się bynajmniej wraz ze schyłkiem średniowiecza, ale sięga głęboko w czasy nowożytne”³.

1 J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski t. I do połowy XV wieku*, Warszawa 1964, s. 206

2 *Tamże*, s. 207-208

3 W. Iwańczak, *Mieszczenie kreacją diabła? „Trzy stany” społeczne a problem miasta w średniowieczu [w:] Przegląd historyczny 80/1/1989, Warszawa 1989, s. 17; szerzej na temat zagadnienia trójpodziału społeczeństwa w wiekach średnich autor wypowiedział się w opracowaniu pt. *Ludzie miecza, ludzie modlitwy i ludzie pracy. Trójpodział społeczeństwa w średniowiecznej myśli czeskiej, będącym podstawą nadania w 1990 roku stopnia doktora habilitowanego na Uniwersytecie Warszawskim*; zob. W. Iwańczak, *Ludzie miecza, ludzie modlitwy i ludzie pracy: trójpodział społeczeństwa w średniowiecznej myśli czeskiej*, Kielce 1989.*

Autor również dostrzegł, iż: „Bóg wybrał trzech mężów i oni są reprezentantami trzech stanów społecznych; jednego powołał, by głosił wolę Bożą i ukazywał jej oddziaływanie na rzeczywistość, drugi ma swym życiem bronić wszystkich przyjaciół Bożych i być gotów do podejmowania dla nich wszelkich działań, trzeciego zaś Bóg wybrał, by pracował na utrzymanie innych swymi własnymi rękami”⁴. Oznacza to, że, społeczeństwo okresu średniowiecza zasadniczo dzieliło się na trzy stany: duchowieństwo, rycerstwo (późniejszą szlachtę) oraz chłopstwo. Mieszczanie wyłonili się w konsekwencji zmian w społeczno-kulturowym statusie organizacji życia zbiorowego. Tak skonstruowana teza może posłużyć za podstawę dla prowadzenia badań naukowych w kierunku wykazania źródeł pochodzenia wymienionej grupy społecznej. Autor także nadmienił, iż: „w średniowieczu europejskim — przechodząc już ściśle do problemu obecności miasta i jego mieszkańców w starym schemacie — można wyodrębnić cztery drogi, którymi owi „nowi” ludzie przedostają się do konstrukcji trójdzielnej; albo zostają dołączeni do tych, którzy walczą czy też bronią, czyli do przedstawicieli władzy świeckiej, albo do klasy trzeciej, czyli „ludu pracującego”, te dwa przypadki są przykładem wchłonięcia nowych ludzi przez dotychczasowy układ, ale w takiej sytuacji powstają jeszcze różne możliwości zasymilowania się w ramach trójpodziału, nowe warstwy wewnątrz starych klas mogą „wybić się” do roli wiodącej, mogą też pozostać w pozycji podporządkowanej; kolejny wariant to wyrugowanie wsi ze schematu i zastąpienie jej przez miasto, przy zachowaniu niezmienionych dwóch pozostałych elementów; to rozwiązanie spotykamy jednak w źródłach dość sporadycznie; pozostaje jeszcze czwarta możliwość, reprezentanci miasta tworzą czwartą klasę, która łączy się do trzech podstawowych”⁵. Warto dodać, że rys historyczny dotyczący powstania czteroelementowego społeczeństwa łączy się z kulturą irańską i skandynawską. Czwartej grupy poszukuje się u podstaw tamtejszych rzemieślników. Jednak niniejsza problematyka powinna zostać objęta odrębnym opracowaniem, gdyż wykracza poza zakres tematyczny przedmiotowego artykułu.

Pejoratywny obraz mieszczaństwa w średniowiecznej Polsce

W kulturoznawstwie podkreśla się na pejoratywnie znaczenie tworzącego się mieszczaństwa w Polsce. W swej zasadniczej części wymieniona grupa społeczna składa się z kupców oraz rzemieślników. Trudno nie zauważyć, że istotą kupiectwa oraz rzemiosła jest bogacenie się miejskiej ludności. Taki stan rzeczy narusza wartości cenione w okresie średniowiecza. Wymieniona epoka historyczna cechuje się teocentryczną wizją świata zorientowaną na modlitwę

4 Tenże, *Tomasza Stitneho spojrzenie na społeczeństwo swoich czasów* [w:] *Kwartalnik Historyczny* 1/2/1989, Warszawa 1989, s. 43

5 Tenże, *Mieszczanie kreacją diabła? „Trzy stany” społeczne a problem miasta w średniowieczu* [w:] *Przegląd historyczny* 80/1/1989, Warszawa 1989, s. 21

oraz ubóstwo. Działania podejmowane przez rozwijające się mieszczaństwo z kolei skoncentrowane są na pracy oraz wzroście aktywów. Z tego też względu obraz nowej wówczas klasy społecznej wzbudzał negatywne emocje wśród duchowieństwa oraz panującej władzy świeckiej. P. Skrzydlewski podkreślił, że: „człowiek nadmiernie obciążony pracą przestaje być zdolny do właściwej troski o zdrowie, rodzinę, życie publiczne i religijne, gdy praca źle zorganizowana oraz źle osadzona w realiach życia ludzkiego i gospodarczego staje się zajęciem bezowocnym, a nawet bezrozumnym, degradującym człowieka”⁶. Co więcej, tworzył się mechanizm udzielania pożyczek przez zamożnych mieszczan. R. Goryszewski nadmienił, iż: „nad myślą ekonomiczną epoki średniowiecza, w tym w szczególności nad poglądami na pieniądź, przemożnie zaciążyły koncepcje wielkiego antycznego autorytetu – Arystotelesa ze Stagiry; dorobek tego filozofa uległ przy tym – za sprawą Ojców i Doktorów Kościoła – sui generis religijnej obróbce; wczesna etyka chrześcijańska zakazywała wszelkiego oprocentowania pożyczek, utożsamiając je każdorazowo z lichwą”⁷. Warto dodać, że niektórzy zamożni patrycjusze w drodze nobilitacji sięgają po tytuły szlacheckie.

Wpływ rozwiązań urbanistycznych na handel i rzemiosło

Planowanie przestrzenne odgrywa ważną rolę w kulturze mieszczańskiej okresu średniowiecza. P. Kwaśniak zwrócił uwagę, że: „miasta budowane były według określonego planu urbanistycznego, który w przypadku miast lokowanych na prawie niemieckim miał rynek w certum, a ulice wchodziły do niego prostopadłe”⁸. Planowanie przestrzenne od zawsze stanowiło istotny element życia człowieka⁹. Plan miasta przedstawiał miejsca wymiany handlowej, usytuowanie jarmarków i targów. Ułatwiał on podejmowanie działań inwestycyjnych polegających na budowie nowych obiektów lub rozbudowie istniejących budynków. Pierwsze urządzenia kanalizacyjne powstały w Kazimierzu nad Wisłą, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Płocku, Poznaniu, Warszawie oraz Wilnie. Właściwa geografia osadnicza sprzyjała rozwojowi życia zawodowego. Ważną rolę w organizacji pracy miejskiej spełniał czas, który wyznaczał rytm handlu i rzemiosła. H. Samsonowicz dostrzegł, że: „podstawowym sposobem pojmowania czasu w Polsce nie był chrześcijański pogląd o dystansie dzielącym człowieka od Boga, dostępny zapewne dość wąskiej elicie intelektualnej; ważniejsze wydaje się pojmowanie

6 P. Skrzydlewski, *Osoba w przestrzeni publicznej. Wybrane zagadnienia z filozofii człowieka i polityki*, Kraków 2016, s. 100

7 R. Goryszewski, *Wokół poglądów na rolę pieniądza w gospodarce w historii I teorii ekonomii, część II: Średniowiecze – koncepcje pieniądza wczesnej i późnej scholastyki [w:] Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie 1-2/2009*, Ciechanów 2009, s. 19

8 P. Kwaśniak, *Plan miejscowy w systemie zagospodarowania przestrzennego*, Warszawa 2009, s. 28

9 zob. M. Paradowski, *Pozwolenie budowlane*, Warszawa 2017

czasu jako stale powtarzających się zjawisk natury, wykorzystywanie których było niezbędnym składnikiem życia; dzień pracy i noc odpoczynku, zimowa czy letnia działalność, stała, niezmienna, określona — dyktowała poczynania zawodowe; ten cykl uzupełniany był miarami czasu wyjątkowymi: pojawieniem się komety, powodzią, zarazą, wojną, przyjazdem czy śmiercią władcy (...) w lecie, według przepisów miano pracować ok. 15 godzin dziennie, a w zimie tylko ok. 12 godzin”¹⁰.

Życie społeczne w średniowiecznym mieście

Trudno nie dostrzec, że w wymienionym okresie miasto było ośrodkiem poznania świata dla wiejskiej ludności. Często stanowiło teren emigracji zbiegów. Miejskie środowisko posiadało własne obyczaje i tradycję. Miejscowa ludność składała się z bractw i stowarzyszeń religijnych, cech rzemieślniczych oraz związków czeladniczych. W ten sposób kształtowała się lokalna wspólnota. Atrybutem mieszkańców miast była wolność. Każdy rzemieślnik mógł swobodnie przemieszczać się pomiędzy miastami. Poznawanie świata kształtowało charakter człowieka, uczyło pracowitości, wytrwałości, rzetelności w handlu. Ryzyko inwestowania w określone towary i dobra stanowiło element życia kupieckiego. Niemniej jednak wyprawy handlowe stanowiły istotne zagrożenia dla zdrowia i życia człowieka. Codzienne zmęczenie, choroby, niebezpieczeństwo grabieży lub śmierci były wpisane w wędrowny tryb życia średniowiecznego pospólstwa. Inaczej kształtowały się obyczaje patrycjuszcy. Zamożni mieszczanie zasiadali w lokalnym samorządzie oraz sprawowali władzę w mieście. Najniższą grupę mieszczaństwa był plebs składający się z najemnych robotników, służby, przestępców oraz marginesu społecznego.

Ruchliwość mieszczan umożliwiała poznawanie regionalnych potraw i smakowanie krajowej kuchni. W kulturę mieszczańską wpisuje się tradycja uprawiania dialogów satyrycznych, pieśni, muzyki ludowej skoncentrowanych na krytyce próżniaczej szlachty oraz biednego plebsu.

Podsumowanie

Analizując filozoficzno-prawno-kulturowe atrybuty mieszczaństwa w okresie średniowiecza należy wskazać, że niniejsza problematyka jest wieloaspektowa. Z jednej strony wyodrębnia się ona u podstaw zagadnień dotyczących miejskiego samorządu, głównie w strukturze miast na prawie niemieckim. Niemniej jednak miejskie rozwiązania urbanistycznej także sprzyjają rozwojowi handlu i rzemiosła. W konsekwencji organizacji pracy kształtuje się określony światopogląd myślowy człowieka żyjącego w strykturze

¹⁰ H. Samsonowicz, *Kultura miejska w Polsce późnego średniowiecza* [w:] *Kwartalnik Historyczny* 4/1983, Warszawa 1983, s. 774-775; podobnie: H. Samsonowicz, *Życie miasta średniowiecznego*, Warszawa 1970.

miejskiej. Możliwości podróżowania w celach handlowych, poznawania świata, różnorodnych obyczajów wpływają na kształtowanie się określonych cech charakteru człowieka, który niejednokrotnie bogaci się i pretenduje do pozycji szlachcica. Zdobywanie wymienionych doświadczeń toruje drogę dla uprawiania kultury ludowej (miejskiej) podczas wspólnych biesiad, tańców, rozmów oraz podejmowanych dysput na tematy społeczne i polityczne. Mieszczańska ideologia stała się podstawą dla wyodrębnienia w przyszłości kapitalizmu.

W konsekwencji poczynionych ustaleń można zauważyć, że życie społeczne średniowiecznego mieszczanina przepełnione było rutynową pracą, zmęczeniem oraz trudnościami podróżowania. Kultura mieszczańska zasadniczo skupiała się wokół pracy zawodowej. Ludzie wykonywali rzemiosło od świtu do nocy. Lepiej wiodło się jedynie patrycjuszom.

Bibliografia

1. Bardach, J. *Historia państwa i prawa Polski t. I do połowy XV wieku*, Warszawa 1964.
2. Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław-Marszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
3. Czarnowski S., *Kultura [w:] Wiedza o kulturze cz. I. Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, praca zbiorowa pod red. A. Mencwela, Warszawa 2005.
4. Dereń E., Polański E., *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2015.
5. Doroszewski W., *Słownik języka polskiego t. IV*, Warszawa 1962.
6. Filipowicz A., *Prawo dla ekonomistów*, Warszawa 1999
7. Goryszewski R., *Wokół poglądów na rolę pieniądza w gospodarce w historii I teorii ekonomii, część II: Średniowiecze – koncepcje pieniądza wczesnej i późnej scholastyki [w:] Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie 1-2/2009*, Ciechanów 2009.
8. Iwańczak W., *Ludzie miecza, ludzie modlitwy i ludzie pracy: trójpodział społeczeństwa w średniowiecznej myśli czeskiej*, Kielce 1989.
9. Iwańczak W., *Mieszczanie kreacją diabła? „Trzy stany” społeczne a problem miasta w średniowieczu [w:] Przegląd historyczny 80/1/1989*, Warszawa 1989.
10. Iwańczak W., *Tomasza Śtیتnego spojrzenie na społeczeństwo swoich czasów [w:] Kwartalnik Historyczny 1/2/1989*, Warszawa 1989.
11. Kłoskowska A., *Kultura [w:] Encyklopedia kultury Polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, praca zbiorowa pod red. A. Kłoskowskiej, Wrocław 1991.
12. Kubicki P., *Nowi mieszcianie – nowi aktorzy na miejskiej scenie [w:] Przegląd Socjologiczny t. LX*, Łódź 2011.
13. Kwaśniak P., *Plam miejscowy w systemie zagospodarowania przestrzennego*, Warszawa 2009.
14. Łempicka Z., *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1969.
15. Malarski S., *Status prawno-administracyjny miasta w ustawodawstwie I i II Rzeczypospolitej [w:] Społeczne, gospodarcze i przestrzenne przeobrażenia miast*, praca zbiorowa pod red. J. Słodczyka, Opole 2000.
16. Marcinkowski R., *Encyklopedia Popularna PWN*, Warszawa 1982.
17. Nowicka E., *Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej*, Warszawa 1997.
18. Paradowski M., *Pozwolenie budowlane*, Warszawa 2017.
19. Paszkowski Z., *Idea miasta [w:] Przestrzeń i forma 17/2012*, Szczecin 2012.
20. Piechowiak M., *Mieczysława A. Krąpca koncepcja filozofii prawa [w:] W trosce o godziwe prawo*, praca zbiorowa pod red. A. Maryniarczyka, Lublin 2013
21. Radbruch G., *Filozofia prawa*, Warszawa 2009, s. 36-37 [reskrypcja]
22. Samsonowicz H., *Kultura miejska w Polsce późnego średniowiecza [w:] Kwartalnik*

Historyczny 4/1983, Warszawa 1983.

23. Skrzydlewski P., *Osoba w przestrzeni publicznej. Wybrane zagadnienia z filozofii człowieka i polityki*, Kraków 2016.

24. Waniewska M., *Instytucja sołtysa w okresie samorządu stanowego w Polsce – aspekty społeczno-prawne*, Lublin 2006.

25. Wojnowski J., *Wielka Encyklopedia PWN*, praca zbiorowa pod red. Jana Wojnowskiego t. VII, Warszawa 2005.

26. Samsonowicz H., *Kultura miejska w Polsce późnego średniowiecza [w:] Kwartalnik historyczny*, 4/1983, Warszawa 1983.

27. Samsonowicz H., *Życie miasta średniowiecznego*, Warszawa 1970.

Philosophical-legal-cultural attributes of the middle class in the Middle Ages

Summary:

This article discusses the issue of the philosophical-legal-cultural attributes determines the middle class in the Middle Ages. At the beginning, it's presents definitions: culture, middle class and law. Then, it's shows the legal aspects of creating medieval cities in Poland. On the background of these issues, it's draws attention to the formation of the middle class in medieval Poland and presents his pejorative picture. At the end the article presents the influence of urban solutions on trade and craft and social life in a medieval city. The elaboration contains a short summary.

Keys word:

culture, middle class culture, middle class, city under the German law, city under the Polish law, trade, handicrafts, customs, tradition, urban of life philosophy

PROBLEM UCHODŹCTWA W POLSCE – ANALIZA WYBRANYCH ZAGADNEŃ

mgr Piątkowska Marzena,

doktorantka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego

marzena.piatkowska87@gmail.com

W artykule rozważaniom zostało poddane zagadnienie uchodźstwa z krajów kultury arabskiej, zarówno jego teoretyczny wymiar jak również jego wpływ na władze i społeczeństwo w Polsce. Analizowana jest również kwestia zróżnicowania pod względem preferencji partyjno- politycznych postaw i opinii Polaków wobec przyjmowania uchodźców. W przedstawionej pracy została przyjęta następująca hipoteza: należy przypuszczać, że komunikaty prominentnych polityków mają wpływ na opinie ich elektoratów w kwestii przyjmowania uchodźców z krajów kultury arabskiej (Bliski Wschód i Afryka).

Uchodźcą jest osoba, która na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem i nie może lub nie chce, z

powodu tych obaw, korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa [10]. Uchodźstwo jako forma niedobrowolnej migracji zawsze towarzyszyło historii ludzi [15, s.8-15]. Podobnie odległe historycznie korzenie mają zasady prawa do azylu wobec osób uśiługujących uniknąć prześladowań kraju swojego zamieszkania poprzez jego opuszczenie [2, s.2].

Uchodźcom, nowo przybyłym do Polski, trudno jest wejść w krąg polskiej kultury, ponieważ jest ona dalece odmienna od na przykład kultury arabskiej. Często jest to długi i trudny proces, który niesie ze sobą konieczność pokonania szeregu przeszkód. W związku z tym, rezultat procesu poznawania i osvajania się z zastaną kulturą może mieć różne postaci – integrację, asymilację, separację i marginalizację [6, s.18].

Integracja jest wynikiem zarówno chęci utrzymania własnej tożsamości kulturowej jak i chęci utrzymywania kontaktu z nową kulturą [6, s.18]. Przykładem zastosowania takiej strategii są dzieci z małżeństw mieszanych polsko- arabskich. Gdy są jednakowo związane z kulturą jednego i drugiego rodzica, w procesie adaptacji do funkcjonowania w kulturze polskiej, nie są w stanie odrzucić kultury arabskiej, obie są dla nich równie istotne [12, s.222].

Asymilacja polega na odrzuceniu własnej tożsamości kulturowej i włączeniu się do grupy reprezentującej kulturę nowego kraju osiedlenia [6, s.21]. Charakteryzuje się głęboką zmianą systemu wartości, po to by dokładnie przystosować się do zasad społeczeństwa przyjmującego [12, s.222]. Takiej postawy od przybyszów muzułmańskich oczekują władze Federacji Francuskiej. Silnie scentralizowane państwo uznaje jedynie prawa jednostek, od których wymaga przystosowania się do zasad większości. Natomiast grupowe tożsamości religijne czy językowe są tolerowane, jeżeli nie eksponują swojej odrębności w sferze publicznej [14, s.36].

Jeżeli chodzi o *separację inicjowaną*, to może ona wynikać z chęci zachowania przez grupę przybyszów tradycyjnego stylu życia, ochrony wartości należących do własnej tradycji i uznawanych za ważne [6, s.21]. W tym wypadku nasuwa się przykład Arabów, którzy przybyli do Polski w XX wieku i nie potrafili zintegrować się z zastanymi tu muzułmanami z MZR. Doprowadziło to do powstania nowej organizacji - Ligi Muzułmańskiej.

Separacja narzucona jest innym rodzajem separacji, polegającym na byciu odrzuconym przez mieszkańców nowego kraju osiedlenia, czyli w tym wypadku przez Polaków. Kultura uchodźców może być postrzegana, jako mniej wartościowa, a oni sami jako rodzaj osób gorszego gatunku [6, s.22].

Najgorszym wariantem jest *marginalizacja* [1, s.156], temu procesowi ulegają osoby, które utraciły kontakt z własną kulturą, uznając ją za gorszą, mniej wartościową w stosunku do kultury nowego kraju zamieszkania, a jednocześnie nie udało im się włączyć w sieć kontaktów z nową kulturą. Prowadzi to do poczucia alienacji i utraty tożsamości. Jest to sytuacja prowadząca często

do zaburzeń psychicznych oraz usposabiająca do zachowań kryminogennych [6, s.23]. Często podstawowym elementem wykluczenia osoby oczekującej na nadanie statusu uchodźcy lub osoby, która już go otrzymała, jest właśnie jej status prawny, czyli brak obywatelstwa polskiego i bycie cudzoziemcem [11, s.188].

Jednak zanim obcokrajowca uzyska status uchodźcy, na mocy *Ustawy z dnia 13 czerwca 2003 roku o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, przysługuje mu, na jego wniosek, pomoc socjalna i opieka medyczna oraz możliwość zapewnienia pomocy w nieprzymuszonym powrocie do kraju, do którego ma prawo wjazdu, zwaną dalej *pomocą w dobrowolnym powrocie* oraz pomoc w przypadku przeniesienia cudzoziemca do innego państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej na podstawie określonego rozporządzenia [20].

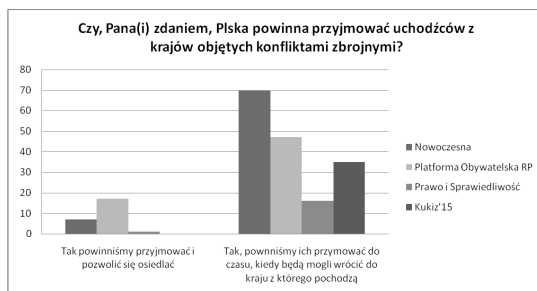
Programy integracyjne przeznaczone dla uchodźców to na przykład Indywidualny Program Integracji realizowany przez Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, który trwa do roku czasu. Polega, w głównej mierze na wypłacaniu zapomogi na pokrycie kosztów utrzymania i nauki języka polskiego [7, s.22]. Środki finansowe przekazywane przez Powiatowe Centrum Pomocy rodzinie pokrywają również wydatki związane z ubezpieczeniem społecznym, specjalistycznym doradztwem, znalezieniem mieszkania oraz działalnością socjalną. Działania integracyjne są wspierane przez organizacje pożytku publicznego zorientowane na ten cel, wsparcie jest również udzielane przez Europejski Fundusz na rzecz Uchodźców.

W przypadku Polski, uchodźców z krajów kultury arabskiej stanowi nieliczna grupa osób, która znalazła tu schronienie w latach 60. ubiegłego wieku. Jeśli chodzi o uchodźców, którzy obecnie (tj. od 2015 r.) napływają do Unii Europejskiej i zachodzi potrzeba ich relokacji, to władze Polski nadal uchylają się w różny sposób od decyzji w sprawie ich przybycia.

Według danych opublikowanych przez Centrum Badania Opinii Publicznej (dalej CBOS)¹¹ opinie dotyczące kwestii przyjmowania przez Polskę uchodźców są bardzo zróżnicowane pod względem preferencji polityczno-partyjnych respondentów. Jak widać na wykresie nr 1 na pytanie: *Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?* bezwarunkową aprobatę wyraża najwięcej, bo aż 17% wyborców Platformy Obywatelskiej RP (dalej PO), 7% Nowoczesnej i zaledwie 1% Prawa i Sprawiedliwości (dalej PiS) [18]. W przypadku zgody obwarowanej zastrzeżeniem, że uchodźcy zostaną w Polsce tylko do czasu, kiedy będą mogli bezpiecznie wrócić do swojego kraju, przoduje elektorat Nowoczesnej z wynikiem 70 %, następnie PO z 47% badanych [18]. Odsetek aprobujących w

11 Centrum Badania Opinii Społecznej jest wyspecjalizowanym ośrodkiem badawczym, który prowadzi reprezentatywne badania sondażowe dla społeczeństwa polskiego odnoszące się do opinii na temat wszelkich ważnych problemów społeczno-politycznych i gospodarczych. Zobacz: https://www.cbos.pl/PL/o_firmie/o_firmie.php, [data dostępu: 20.01.2019]

partiach, postrzeganych jako bardziej prawicowe, jest dużo niższy i kształtuje się na poziomie: Kukiz'15 – 35% i PiS – 16% [18].

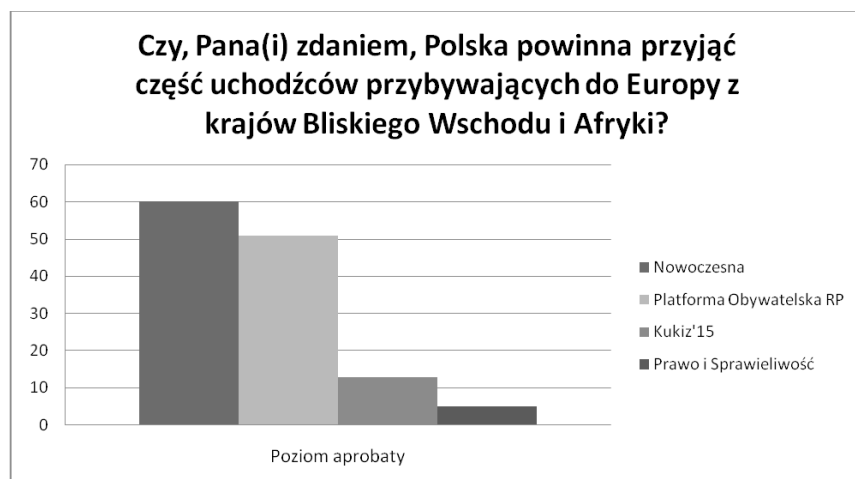
Wykres 1 Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?- *Aprobata*. Opracowanie własne na podstawie badań CBOS: *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Nr 87/2018 <https://www.cbos.pl/> [data dostępu: 20.01.2019].

Rozpatrując dezaprobatę dla pytania o możliwość przyjmowania uchodźców, można zauważyć, że najbardziej niechętni przybyciu migrantów są zwolennicy PiS, ponieważ jest to aż 80 %, niewiele mniej bo 56% elektoratu związanego z Kukiz'15 [18]. Wśród wyborców partii bardziej liberalnych również znajdują się badani negatywnie nastawieni do kwestii uchodźców, ale jest to odsetek o wiele niższy, na poziomie 28% w PO i 23% w Nowoczesnej [18]. Ta sytuacja została bardzo dobrze zobrazowana na wykresie nr 2, na którym można również zaobserwować, jak duża dysproporcja w tym zakresie występuje pomiędzy elektoratami PO i Nowoczesnej a Kukiz'15 i PiS.

Wykres 2 Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?- *Dezaprobata*. Opracowanie własne na podstawie badań CBOS: *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Nr 87/2018 <https://www.cbos.pl/> [data dostępu: 20.01.2019].

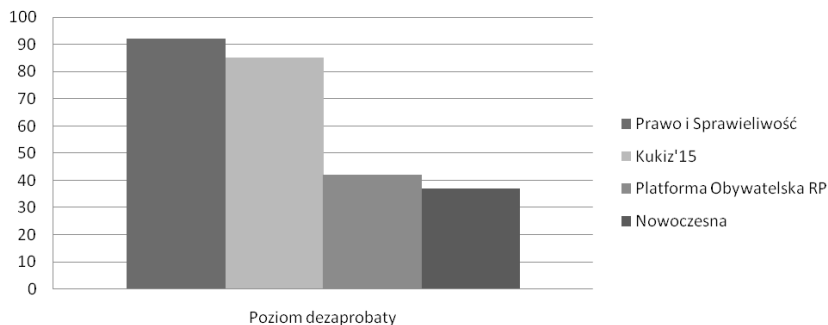
Na podstawie wyżej wymienionych przykładów można założyć, że elektorat PiS i Kukiz'15 jest w większości przeciwny przyjmowaniu uchodźców. Natomiast zwolennicy PO i Nowoczesnej reprezentują bardziej otwarte postawy w tej kwestii. Co więcej, na podobnym poziomie aprobaty ze strony tej kategorii badanych (Nowoczesna – 60 %, PO – 51%) [18] jest przyjęcie uchodźców bez względu na ich pochodzenie, co można zaobserwować na kolejnym (nr 3) wykresie. Widać na nim również wyraźnie, jak daleko odmienne postawy reprezentują respondenci popierający partie bardziej prawicowe (PiS – 5%, Kukiz'15 – 13%) [18]. Pochodzenie migrantów wskazujące na Bliski Wschód i Afrykę zdaje się być czynnikiem jeszcze bardziej determinującym niechęć tych środowisk do okazania wsparcia w postaci udzielenia azylu.

Wykres 3 Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjąć część uchodźców przybywających do Europy z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki? - Poziom aprobaty. Opracowanie własne na podstawie badań CBOS: *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Nr 87/2018 <https://www.cbos.pl/> [data dostępu: 20.01.2019].

Kolejny, już ostatni wykres (nr 4) ma na celu ukazanie rozmiaru zróżnicowania elektoratów partyjnych w kwestii przyjmowania uchodźców, zwłaszcza tych z Bliskiego Wschodu i Afryki. Możemy na nim zaobserwować, że sprzeciw wobec przybycia migrantów jest znaczący w partiach PiS (92%) i Kukiz'15 (85%) [18] i raczej umiarkowany w Nowoczesnej (37%) i PO (42%) [18]. Te dwa ostatnie zestawienia ponownie bardzo dobrze ilustrują pogłębiający się rozdział między elektoratami Nowoczesnej i PO oraz Kukiz'15 i PiS. Należy również zwrócić szczególną uwagę na to, jak determinujące jest pojawienie się w badaniach dodatkowego czynnika, jakim jest pochodzenie imigrantów.

Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjąć część uchodźców przybywających do Europy z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki?

Wykres 4 Czy, Pana(i) zdaniem, Polska powinna przyjąć część uchodźców przybywających do Europy z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki?- Poziom dezaprobaty. Opracowanie własne na podstawie badań CBOS: *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Nr 87/2018 <https://www.cbos.pl/> [data dostępu: 20.01.2019].

Zaprezentowane zestawienia bardzo dobrze obrazują duże zróżnicowanie w kwestii przyjmowania uchodźców w Polsce na tle poszczególnych partii politycznych. Ich przedstawienie i analiza skłaniają do różnego rodzaju refleksji dotyczących na przykład tego, jakie źródło ma owo zróżnicowanie?

Rozpoczynając analizę należy skupić się na przekazie medialnym wysyłanym przez liderów partii lub ich głównych przedstawicieli do potencjalnych wyborców, ponieważ to właśnie on jest podstawowym źródłem kształtowania opinii i postaw wobec określonych kwestii. Taka formuła komunikatu, wypowiedziana na przykład na konferencji prasowej, może zawierać pewien poziom perswazji¹², mający zwykle na celu przekonanie obywateli do przedstawianych racji. Bywa, że do ujawnienia tego procesu niezbędna jest odpowiednia wiedza, z czego rzadko zdaje sobie sprawę przeciętny odbiorca. Ponadto, w przekazie medialnym coraz częściej granica między perswazją a manipulacją¹³ jest przekraczana. Wtedy mamy do czynienia z patologią więzi społecznych, inaczej zwaną *kulturą manipulacji* [19, s.188], która ma coraz więcej zwolenników w społeczeństwie [5, s.54-55]. Tego rodzaju wpływ komunikatu jest swego rodzaju formą sprawowania władzy. Ten proces ingeruje

12 Perswazja - to wpływanie na kogoś w celu przekonania go do czegoś, namawianie lub odradzanie. Zobacz: *Słownik Wyrazów Obcych*, red. W. Głucha, Wrocław, 2003.

13 Manipulacja - działanie o charakterze perswazyjnym, mające na celu kształtowanie postaw lub zachowań odbiorców w taki sposób, by nie byli w stanie rozpoznać technik, zabiegów stosowanych przez nadawcę. Zobacz: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa, 1999.

w przebieg i rodzaj emocji, podsycia istniejące uprzedzenia i stereotypy, a także uwarunkowania fizjologiczne i psychologiczne ludzi [4, s.45].

W celu właściwego określenia poziomu wpływu komunikatów formułowanych przez liderów partyjnych na elektorat, należy dogłębnie je przeanalizować.

W maju 2017 roku Ryszard Petru, ówczesny przewodniczący partii Nowoczesna wypowiada się na temat ewentualnego przyjęcia uchodźców w następujący sposób: *W odniesieniu do uchodźców zachowamy się po prostu przyzwoicie. To wielki, złożony problem, ale tym bardziej nie wolno nam odwracać się od tego problemu plecami. Dziś Nowoczesna mówi jasno: jeśli zajdzie taka konieczność, Polska wspólnie z innymi sojusznikami ma obowiązek przyjąć uchodźców uciekających przed śmiercią i głodem oraz wojną. Musimy tylko jak najlepiej się do tego przygotować* [21].

Dwa lata wcześniej, podczas rządów Platformy Obywatelskiej RP ówczesna premier Ewa Kopacz w odniesieniu do kwestii relokacji uchodźców stwierdza: *Polski nie stać dzisiaj na przyjmowanie imigrantów ekonomicznych, ale chcemy przyjmować uchodźców, tych którzy nie mogą w swoim kraju czuć się bezpiecznie. My korzystaliśmy i to bardzo mocno z solidarności naszych kolegów, partnerów z Europy wtedy, kiedy mieliśmy swoich uchodźców. Dzisiaj nie możemy o tym zapomnieć. Nie możemy być nieczuli na to nieszczęście, które każdego dnia nasze media pokazują, a jednocześnie mówić: chcemy być solidarni tylko w jedną stronę* [9].

W przypadku obu tych wypowiedzi widać wyraźnie pozytywne nastawienie wobec uchodźców, chęć niesienia pomocy, a przynajmniej jej deklaracje. Autorzy komunikatów niewątpliwie odwołują się do uczuć odbiorców, chcąc wzbudzić w nich współczucie dla azylantów i wymóc poczucie solidarności. Cel tych komunikatów jest w dużej mierze osiągnięty przejawiając się w postaci aprobaty dla przyjęcia uchodźców z krajów kultury arabskiej w przeważającej części elektoratów.

Natomiast komunikaty formułowane przez partie, określane w Polsce za prawicowe, mają dalece odmienny wydźwięk. W maju 2017 Paweł Kukiz – przewodniczący partii Kukiz'15 na pytanie o przyjmowanie uchodźców odpowiada: *Zawsze uważałem, że należy wykorzystać apel papieża Franciszka, który zaapelował do Kościoła, aby każda parafia przyjęła jedną rodzinę uchodźców z Syrii. Dopuszczalną byłaby sytuacja, gdyby z 10 tys. parafii, które mamy w Polsce, każda z nich przyjęła jedną chrześcijańską rodzinę z Syrii, to w jakiś sposób wywiązalibyśmy się ze swoich zobowiązań względem Unii Europejskiej* [13].

Lider Kukiz'15 w swojej wypowiedzi wyraźnie nawiązuje do religii i tego, że schronienia w Polsce mogą szukać wyłącznie chrześcijanie, w dodatku jedynie w ramach obowiązku narzuconego Polsce przez Unię Europejską. Przez to, jego przekaz charakteryzuje się niechęcią wobec struktur Unii Europejskiej i dyskryminacją wobec uchodźców innego wyznania niż chrześcijańskie.

Z kolei Przewodniczący PiS Jarosław Kaczyński w październiku 2015

roku przestrzegał Polaków przed chorobami przenoszonymi przez uchodźców: *To są kwestie związane z różnego rodzaju niebezpieczeństwami w tej sferze. Są już przecież objawy pojawienia się chorób bardzo niebezpiecznych i dawno niewidzianych w Europie: cholera na wyspach greckich, dyzenteria w Wiedniu, różnego rodzaju pasożyty, pierwotniaki, które nie są groźne w organizmach tych ludzi, mogą tutaj być groźne. To nie oznacza, żeby kogoś dyskryminować... Ale sprawdzić trzeba* [8].

Taki komunikat niewątpliwie ma na celu utrwalenie stereotypów i wzbudzenie w odbiorcach lęku o swoje bezpieczeństwo. Ponadto dyskryminuje uchodźców, a wręcz uwłacza ich godności.

Obie wypowiedzi niosą ze sobą negatywne nastawienie do uchodźców bazując na uprzedzeniach i obawach rozpowszechnionych w społeczeństwie oraz utrwalając je. Zostało to ukazane za pomocą wyników badań CBOS w postaci przeważającej dezaprobaty dla przyjmowania uchodźców z krajów kultury arabskiej wśród elektoratów tej partii.

Podsumowując, kwestia uchodźstwa w Polsce stanowi bardzo złożone zagadnienie, którego tylko niektóre aspekty zostały poruszone w tej pracy. Z jednej strony, pod względem prawnym systemowym problem uchodźstwa posiada wiele sprawnie działających rozwiązań. Natomiast z drugiej strony, nastawienie społeczeństwa do samych uchodźców jest bardzo zróżnicowane partyjno- politycznie. Dodatkowo, zostało potwierdzone założenie, że bardzo duży wpływ na zróżnicowanie opinii, dotyczących przyjmowania uchodźców z krajów kultury arabskiej, mają komunikaty medialne znaczących polityków głównych partii.

Literatura:

1. Babiński G., *Więź etniczna a procesy asymilacji. Przemiany organizacji etnicznych. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace polonijne, Zeszyt 10, Warszawa – Kraków 1986
2. Boswell Ch., *The Ethics of Refugee Policy*, Ashgate Publishing, London 2005
3. Centrum Badania Opinii Społecznej https://www.cbos.pl/PL/o_firmie/o_firmie.php, [dostęp: 20.01.2019]
4. Dziadzia B., *Wpływ mediów. Konteksty społeczno- edukacyjne*, Kraków, 2008
5. Fus A., *Język reklamy jako narzędzie perswazji i manipulacji na przykładzie wybranych polskich spotów telewizyjnych*, „Pressto” Nr 19 (2010)
6. Grzymała – Moszczyńska H., *Uchodźcy. Podręcznik dla osób pracujących z uchodźcami*, Kraków, 2000
7. Iglicka K., Gmaj K., *Od integracji do partycypacji, wyzwania imigracji w Polsce i Europie*, Warszawa 2015
8. Kaczyński: Pasożyty i pierwotniaki w organizmach uchodźców groźne dla Polaków, <https://www.newsweek.pl/polska/jaroslaw-kaczynski-o-uchodzcach/89mwbx3>, [dostęp: 10.01.2019]
9. *Kopacz: Przyjmujemy uchodźców, bo to nasz obowiązek, test na przyzwoitość*, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/kopacz-przyjecie-uchodzcow-jest-naszym-obowiazkiem,576031.html>, [dostęp 02.02.2019 r.]
10. *Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r.*, (Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515 i 517) art. 1, pkt. A2, <http://www.unhcr-centraleurope.org/pl/pdf/materiały/konwencje/konwencja-dotyczaca-statusu-uchodzcow-z-1951-r/tekst-konwencji-z-1951-r.html> [dostęp 02.02.2019 r.]
11. Łodziński S., *Uchodźcy w Polsce. Mechanizmy wykluczenia etnicznego*, [w:] *Obszary*

i formy wykluczenia etnicznego w Polsce. Mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy, red. A. Jasińska-Kania, S. Łodziński, Warszawa 2009

12. Marczułajlis A., *Dzieci z małżeństw polsko-arabskich w poszukiwaniu własnej tożsamości*, [w:] *Między piekłem a rajem. Problemy adaptacji kulturowej uchodźców i imigrantów w Polsce*, red. M. Ząbek, Warszawa 2002

13. Paweł Kukiz o przyjmowaniu uchodźców: „nie” dla „bandziorów”, „tak” dla chrześcijan z Syrii, <http://www.pch24.pl/pawel-kukiz-o-przyjmowaniu-uchodzcow--nie-dla-bandziorow--tak-dla-chrzcijan-z-syrii,51775,i.html#ixzz5ohB4efly>, [dostęp 02.02.2019 r.]

14. Pędziwiatr K., *Od islamu imigrantów do islamu obywateli: muzułmanie w krajach Europy Zachodniej*, Kraków 2005

15. Rose P.I., *Some Thoughts about Refugees and the Descendants of Theseus*, „International Migration Review” 1981, nr 1

16. *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa, 1999

17. *Słownik Wyrazów Obcych*, red. W. Głucha, Wrocław, 2003

18. *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, Nr 87/2018 <https://www.cbos.pl/> [dostęp: 20.01.2019]

19. Sztompka P., *Socjologia*, Kraków 2002

20. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, (Dz.U. 2003 Nr 128 poz. 1176) Art. 70, pkt. 1 <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031281176>, [dostęp 02.02.2019 r.]

21. Wilgocki M., Furtak E., *Konwencja Nowoczesnej: Nie odwrócimy się od uchodźców, 500 plus do zmiany*, <http://wyborcza.pl/7,75398,21843733,nowe-otwarcie-nowoczesnej.html>, [dostęp 02.02.2019 r.]

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ІНТЕРНЕТ ЗАЛЕЖНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Поправка Вікторія Віталіївна
студентка НПУ імені М.П. Драгоманова
victoriavmarshall@gmail.com

*Науковий керівник –
кандидат психологічних наук, доцент К. В. Дубініна*

Стаття присвячена теоретичному та емпіричному вивченні індивідуальних особливостей виникнення Інтернет залежності підлітків. На даний момент Інтернет - незамінна складова нашого життя, але при цьому ми не завжди віддаємо собі звіт в тому, що дуже часто ми буквально залежимо від цієї мережі.

Ключові слова: залежна поведінка, Інтернет залежність, підлітковий вік, Інтернет, індивідуально-особистісні чинники.

Актуальність дослідження. У 2008 році Інтернет-залежність офіційно визнано хворобою. Науково-технічний прогрес ще наприкінці ХХ століття набрав запаморочливу швидкість та невпинно прогресує, тому залежна поведінка набуває все більшого поширення, а особливо

у підлітковому віці через те, що в підлітків ще несформовані необхідні психологічні механізми захисту. Саме в підлітковому віці починають формуватися дуже важливі якості особистості, звернення до яких могло б стати однією з найважливіших складових профілактики залежностей – це прагнення до розвитку і самосвідомості, інтерес до своєї особистості і її можливостей, здатність до самоспостереження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Першими про користування комп'ютером, як проблему заговорили американські журналісти як тільки нові технології вийшли за межі лабораторій і стали доступними широкому загалу – на початку 80-х рр. XX ст. Дослідники сходились на думці, що Інтернет-залежність є проблемою майже завжди людей молодого покоління [1].

Активно це питання почало обговорюватися наприкінці 90 років. Саме до цього періоду відносяться перші наукові публікації з теми. У перших емпіричних роботах американських психологів К. Янг (1994), К. Суррата (1996), Дж. Суллера (1998) та Д. Грінфілда (1999) постановка проблеми носить дискусійний характер. Російський психолог О. Войскунський (1996) розглядав особливості спілкування в мережі, дослідниця О. Арестова (1999) проводила дослідження статевих відмінностей при роботі з Інтернет на прикладі російських користувачів, психолог Н. Чудова (2001) акцентує увагу на особливостях образу «Я» користувачів, психолог О. Щепіліна (2002) основну увагу приділяє їх мотивації. Українська дослідниця Л. Давидова (2001) аналізує комп'ютерні ігри, дослідник О. Дроздов (2003) розглядає зміни в поведінці та агресивність користувачів, психолог К. Мілютіна (2004) приділяє увагу потребам користувачів та способам їх задоволення [2].

Американський дослідник проблеми Інтернет-залежності, автор першої монографії з цього питання Девід Грінфілд (1999) зробив висновок на основі власного дослідження, що показник кількості залежних користувачів Інтернетом складає 6% [3].

Мета статті – полягає у теоретичному та емпіричному висвітленні результатів дослідження індивідуальних особливостей виникнення Інтернет залежності у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комп'ютер та Інтернет – це значимі винаходи цивілізації, які у чомусь полегшують і насичують наше життя. Інтернет залежність вже не міф. Знайомство з ним відбувається вже в дитинстві, без комп'ютера неможливо собі уявити навчання в школі і на всіх наступних етапах освіти, вміння працювати з комп'ютером є обов'язковою умовою для переважної більшості видів діяльності в сучасному світі.

Теоретичний аналіз зарубіжних і вітчизняних джерел з проблеми дослідження показав, що Інтернет-залежність — це психічний розлад, нав'язливе бажання вийти в Інтернет і хвороблива нездатність вчасно відключитися від нього. Це явище може спричинити стан, у якому людина фокусуватиметься на віртуальному, а не реальному світі. Людина в такому

стані може ігнорувати потребу у їжі, туалеті, сні, живому спілкуванні, фізичній активності тощо.

Основні фактори Інтернет залежної поведінки поділяються на: психологічні, соціально-психологічні; соціальні. Основні механізми формування залежності засновані на потребах в ухваленні ролі відходу від реальності. Найчастіше, коли діти занурюються у віртуальний світ, вони не можуть йому чинити опір. Підлітки і діти ще не мають необхідних психологічних механізмів захисту, і, отже, їх психічна система страждає, що виражається в появі нападів панічного жаху, тривоги, хворобливого роздратування, нічних кошмарів, нав'язливих станів, тощо.

Підлітковий вік звертає на себе особливу увагу в питанні дослідження взаємодії користувача з електронними ресурсами, так як є важливим періодом розвитку особистості і може спричинити ряд проблем, на вирішення яких у майбутньому будуть затрачені значні зусилля. Саме в цьому віці базові життєві стани кардинально видозмінюються: пізнання трансформується в самопізнання, оцінка – у самооцінку, сприймання і діяльність – у самосприймання і самодіяльність. Разом з лініями саморозвитку, самотворення підлітковий вік характеризується також активізацією механізмів саморуйнуючої поведінки, тобто такої, яка не відповідає загальнолюдським нормам моралі і деструктивним чином впливає на духовний світ людини. Спілкування є провідним видом діяльності підлітка і засобом задоволення таких потреб, як пошук референтної групи, потреба у складних іграх, автономності; намагання подолати у своїй самореалізації межі школи та долучитися до життя і діяльності дорослих. Провідний вид діяльності та індивідуально-особистісні потреби підлітків можуть вирішуватися і задовольнятися в мережі, так формується залежна поведінка підлітка.

З метою виявлення індивідуальних особливостей виникнення Інтернет залежності у підлітковому віці в емпіричному дослідженні приймали участь 40 підлітків віком від 12 до 15 років.

Для виявлення Інтернет-залежності у підлітковому віці був використаний «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» Кімберлі Янг. За результатами методики на виявлення комп'ютерної залежності ми розділили всіх досліджуваних на основну і контрольну групи. До основної групи ввійшли підлітки, у яких за згаданою вище методикою було виявлено Інтернет-залежність 15% (n=12), до контрольної групи ввійшли підлітки, у яких залежності було не виявлено 85 % (n=28). Особистісні якості двох груп досліджувались за допомогою «Багатофакторного особистісного опитувальника Р.Кеттела (16 PF -опитувальник)». Між основною групою підлітки якої мають Інтернет залежність і контрольною групами була виявлена різниця. Встановлено, що такі особистісні риси, як комунікабельність, емоційна стійкість та сміливість налаштування соціальних контактів впливають на виникнення комп'ютерної залежності. Також, залежні діти підліткового віку мають вищу тривожність та нижчі

інтелектуальні здібності ніж у не Інтернет-залежних.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що існує різниця в індивідуальних особливостях між Інтернет-залежними та не Інтернет-залежними підлітками. А саме, комунікабельність, інтелектуальність, емоційна стійкість та можливість встановлення соціальних контактів краще виражені у досліджуваних контрольної групи. А от, тривожність більше виражена у досліджуваних основної групи.

Первинна профілактика залежної поведінки є найбільш масовою і ефективною. Заходи первинної профілактики спрямовані на ліквідацію несприятливих чинників (соціальних і біологічних), що впливають на формування девіантних форм поведінки, або на підвищення стійкості особистості до цих чинників. Первинна профілактика включає в себе три основні напрямки: 1) удосконалення соціального життя людей; 2) усунення соціально-економічних чинників, що сприяють формуванню і прояву девіантної поведінки; 3) виховання соціально позитивно орієнтованої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуліч Т. Феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі Інтернет / Т. Вакуліч // Освіта і управління. – 2006 – №2. – С.155-158.
2. Зростаюча епідемія / Кімберлі Янг // Центр інтернет-залежності - [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.netaddiction.com>
3. Павлюк О. До проблеми формування психічного здоров'я особистості підлітків / О. Павлюк // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. : Т. І. Біленко (голов. ред.), В. П. Мельник, М. Д. Феллер та ін. - Дрогобич : Вимір, 2000. – Вип. 5. – С. 73–83.
4. Стець В.І., Копко І.Є. Вплив ЗМІ на формування ціннісно-змістових понять валеологічної культури підлітків // Психолого-педагогічні науки. — 2011. — №10/ УДК 371.018:613.96
5. Гур'єва Л.П. Психологічні наслідки комп'ютеризації: функціональний, онтогенетичний і історичний аспекти [Текст] / Питання психології. – 1993. – №3.
6. Якушина Є. В. Підлітки в Інтернеті: специфіка інформаційної взаємодії [Текст] / Педагогіка / Є.В. Якушина – 2001. – № 4.
7. Войскунській А. Є. Залежність від Інтернету [Текст]: актуальна проблема// журнал неврології та психіатрії. – 2002. – № 3.
8. Розенова М.І. Порушення особистісної цілісності у випадках адиктивної-нарцисичної патології та їх прояви у відносинах любові / Світ психології / М.І. Розенова – 2006 – № 4. С. 239-251.
9. Селіванова З.К. Смесложиттєві орієнтації підлітків / Соціс / З.К. Селіванова – 2001 – №2. С.87-92.

MC DONALD' S JAKO PONADNARODOWY TYTAN NA RYNKU USŁUG GASTRONOMICZNYCH. ANALIZA WPŁYWU NA KULTURĘ¹

mgr Rakowicz Piotr

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historyczno – Socjologiczny, doktorant

e-mail: rakowiczpiotr@gmail.com

Głównym sukcesem Mc Donald' s jako jednej z liczących się firm ponadnarodowych uznaje się jego dostępność niemalże na całym globie. Obecnie każdy zainteresowany, dysponujący odpowiednim kapitałem ekonomicznym ma możliwość otwarcia własnej restauracji – tzw. franczyzy. Musi jednak pamiętać o tych konkretnych standardach, koncepcji pracy oraz wydawania posiłku pod logiem wyjątkowych „Złotych łuków”. Ujednolicenie standardów i koncepcji samego Mc Donald' sa powoduje, że spożycie posiłku w barze w Europie staje się niemalże identyczne jak chociażby w Azji. Następstwem tego jest również unifikacja kultur posiłku w różnych krajach, aby w tym swoistym procesie stawiała się kulturą Mc Donald' sa. Wspomniane determinanty odpowiadają zarazem za globalizujący efekt mający zresztą wspólny mianownik z szerokim pojęciem globalizacji jako zjawiska społecznego.

W ujęciu Zygmunta Baumana globalizacja jest „(...) zespołem procesów, które współorganizują wspólny świat” (3, s.17). Jest ono obecne również na ustach innych teoretyków współczesnej socjologii. Anthony Giddens posługując się podobną argumentacją na ten temat zwraca uwagę, że: „Globalizacja oznacza, że w coraz większym stopniu wszyscy żyjemy w 'jednym świecie', a co za tym idzie, jednostki, grupy i narody są od siebie coraz bardziej uzależnione.” (6, s.129).

Nierzadko proces globalizacji ujmuje się również w ramach ekonomii, gdzie uwypukla się zyski, budżet oraz obrót licencjami. Poza wspomnianymi wyżej chcę również uzupełnić, że globalizacja swoiście wnika w inne dziedziny życia, także psychologiczną oraz kulturową. Rozwijając myśl przyjmuję zestaw tez, które uwypuklają wpływ globalizacji poprzez Mc Donald's na różne dziedziny życia, są nimi między innymi:

- homogenizowanie kultury;
- sprzyjanie kontaktom międzykulturowym;
- proponowanie wyjątkowego sposobu konsumpcji;
- przemiany stylów życia;
- stopniowe wypieranie tradycyjnych wzorców;
- unifikacja społeczeństwa.

Przedstawionym wymiarom należy nadać ogólny sens, wyjaśniający przez

1 Oprócz pola gastronomii można też wspomnieć o polu ekonomicznym, gdzie McDonald's monopolizuje zyski i wypiera inne bary/ restauracje.

to sens istnienia tytułowego baru szybkiej obsługi. Poniżej rozwinę i opiszę poszczególne aspekty globalizacji Mc Donald' s:

2. Homogenizowanie kultury

Homogenizacja kultury za sprawą Mc Donald' sa powiązana jest ze zmianą kultury jedzenia na taką samą lub niemalże identyczną na całym globie, zresztą tak też rozumieć można sam proces homogenizacji. Zjawisko homogenizacji kulturowej według socjologów oznacza proces mieszania się dwóch lub więcej autonomicznych systemów kulturowych, w wyniku których powstaje nowy byt zacierający tożsamość pierwotnych systemów (7, s.79). Prawdopodobnie interpretując ich myśl można zastosować to w wytłumaczeniu tego, co w obecnym czasie wytwarza ponadnarodowa sieć Mc Donald' sa, upodabniając sposób podawania, konsumowania i samej scenerii miejsc, w którym ulokowany jest bar, jednocześnie zacierając element tożsamościowy;

3. Sprzyjanie wielokulturowości

Sprzyjanie wielokulturowości, można tłumaczyć przede wszystkim tym, że każdy, niezależnie od narodowości, płci, wieku, orientacji seksualnej czy wyznania jest przyjmowany i obsługiwany w ten sam sposób. Taki stan rzeczy zwiększa prawdopodobieństwo spotkania osób z innych kręgów kulturowych w jednym miejscu, determinując tym samym szanse na zmianę stereotypów. Wpływa to na komunikację wielokulturową;

4. Zacieranie nierówności społecznych

Zacieranie nierówności społecznych, można tłumaczyć, iż w Mc Donald' s jedzą posiłki: klasa średnia, ale także niższa. Brak też ścisłego strukturalnego podziału, a więc jednym lokalu gastronomicznym znajdować się może niemalże cała mozaika strukturalna społeczeństwa;

5. Proponowanie wyjątkowego sposobu konsumpcji

Proponowanie swoistego sposobu konsumpcji, chodzi tu głównie o konsumpcję w sensie psychologicznym, społecznym, a głębiej w sensie gospodarowania wolnym czasem. Ponadnarodowa sieć barów Mc Donald' s obecnie znajduje się w głównych, czy nawet „centralnych” miejscach w mieście, organizujących życie społeczne miast w tzw. galeriach handlowych. George Ritzer uważał, że galerie handlowe pozostając jednym z ośrodków konsumpcji mają swój magiczny charakter, a przez to należy nazywać je „świątyniami konsumpcji”. Pisał on: „*Nowe środki konsumpcyjne można uważać za ‘świątynie konsumpcji’ w tym sensie, że dla wielu mają one magiczny niekiedy religijny charakter. Aby przyciągać coraz więcej konsumentów, muszą one oferować – albo przynajmniej sprawiać wrażenie, że oferują coraz bardziej magiczne, fantastyczne urzekające miejsca konsumpcji*” (9, s. 23). Mc Donald' s z pewnością można uznać za jedno z tych magicznych miejsc, przyciągających klienta/ konsumenta, aby zaproponować mu szybki posiłek. Dodatkowo restauracje ulokowane w galeriach wraz z innymi „magicznymi miejscami” organizują czas ludzi, co jest ściśle połączone ze stylem życia;

6. Przemiany stylów życia

Styl życia dotyczy przede wszystkim sposobu egzystencji, na co składa się

wiele kolejnych zmiennych. Andrzej Siciński uważał, że styl życia to: „*Zespół codziennych zachowań specyficzny dla danej zbiorowości lub jednostki, lub, inaczej mówiąc charakterystyczny ‘sposób bycia’ odróżniający daną zbiorowość lub jednostkę od innych*”, stanowiący manifestację jej położenia społecznego (10).

Wśród elementów składających się na styl życia wymienić można sposób spędzania wolnego czasu i odżywiania, co rzecz jasna nasuwa myśl o sposobie spędzania wolnego czasu, spożywając posiłek w barze szybkiej obsługi m.in. w Mc Donald’ s. Styl jedzenia jest zazwyczaj szybki, co może wpływać na powstawanie nawyków żywieniowych również wpisujących się w styl życia;

7. Stopniowe wypieranie tradycyjnych wzorców

Wypieranie tradycji, wiąże się ze zmianą zwyczajowych podejść do dziedzin kulinarnych, ale nie tylko. Wchodząc w zasięg lokalny, bary szybkiej obsługi zaczynają konkurować z tradycyjną kuchnią oferując stosunkowo tańszy oraz szybciej podany posiłek. Takie rozwiązania trafiają mogą do młodszych pokoleń, gdyż ich tryb życia doprowadza do sytuacji, gdzie nowoczesne metody żywienia/spożywania sprawdzają się. Często też społeczeństwa dostosowują się do trendów panujących w innych, jak to ujął Edmund Wnuk - Lipiński: „*Globalna dyfuzja identycznych produktów i usług oraz stymulujących je wzorów zachowań prowadzi do zjawiska narastania w różnych społeczeństwach narodowych elementów wspólnych oraz względnego zmniejszania się elementów różnicujących*” (11, s. 40). Z opisu badacza wnioskować należy, że siłami stymulującymi ten stan rzeczy są właśnie młodsze pokolenia, które obecnie kreują nową modę, czy inaczej trend spożywania posiłków;

8. Stwarzanie takich samych społeczeństw

Aspekt ten wynika poniekąd z każdego poprzedniego. Poprzez proces stawiania się podobnymi rozumieć można skutki procesów globalizacyjnych, czyli „stawianie się świata podobnym” nastawionym na proponowanie obywatelom między innymi takich samych: kultury konsumpcyjnej, rytuałów konsumpcyjnych, metod konsumpcji oraz dóbr konsumpcyjnych.

Globalność Mc Donald’ sa z pewnością była jednym z wielu celów ponadnarodowej firmy, to marzenia jej twórczyli. Obecnie dzięki sprawnym technikom sprzedaży, przejmowania użytecznych przestrzeni, reklam i w końcu wpływu na odbiorców stała się nośną marką znaną większej części ludzi na świecie. Wraz z przejściem ogromnego pola w dziedzinie światowej gastronomii, ponadnarodowy firma Mc Donald’ s zaczęła wyznaczać wyjątkowy bieg życia w społeczeństwach przesiąkniętych konsumpcją². Restauracje znajdują się już nie tylko w ścisłym centrum czy galeriach handlowych, ale również na drogach wyjazdowych do innych miast³. Można uznawać to za celowe zagarnianie użytecznych miejsc w mieście. Analogią do tych słów staje się stwierdzenie Jeana Baudrillarda, który pisał o zajmowaniu przestrzeni miejskiej przez wielkie

2 Oprócz pola gastronomii można też wspomnieć o polu ekonomicznym, gdzie McDonald’ s monopolizuje zyski i wypiera inne bary/ restauracje.

3 Za przykład podać można restaurację na wylocie z Białegostoku w stronę Warszawy

hipermarkety i centra handlowe. Pisał on, że: „Już w promieniu trzydziestu kilometrów strzałki kierują nas ku owym wielkim centrom sortowania i selekcji, którymi są hipermarket, ku tej hiperprzestrzeni handlu, w której wypracowuje się z wielu stron nową formę życia społecznego(...) hipermarket ześrodkowuje i dokonuje redystrybucji całej okolicy i jej ludności, koncentruje i racjonalizuje rozkład zajęć, trasy, działania – powodując ogromny ruch w obu kierunkach...” (1, s. 95).

Stwierdzenia dało się zauważyć także we wcześniej cytowanej koncepcji teoretycznej George’a Ritzera, kiedy to nazywał galerie, magicznymi miejscami. Rozważania autorów na temat galerii handlowych odnoszą też do faktu zagarniania i organizowania przestrzeni przez Mc Donald’s. Sprzyja to konkretnym wyborom dotyczącym miejsc konsumowania. Te niebotyczne drogowskazy (zresztą widoczne z daleka zawieszone wysoko duże złote „M”) wskazują gdzie można dokonać konsumpcji w sensie fizjologicznym i symbolicznym – współcześnie oba te elementy mieszają się. Tłumacząc, w jaki sposób elementy mieszają się (poruszając się w tematyce oddziaływania Mc Donald’s) należy przywołać słowa socjologa Zygmunta Baumana objaśniającego w sposób dobitny czym jest konsumpcja sprowadzając zjawisko do archetypowego pierwowzoru. Pisał on: „Istotnie, konsumpcja zredukowana do jej formy archetypowej, czyli metabolicznego cyklu przyswajania, trawienia i wydalania jest stałym i niezbędnym aspektem/warunkiem życia, niewrażliwym na czas ani historie; jednym z nieodzownych składników biologicznego trwania, wspólnych nam, ludziom, i wszelkim żywym organizmom” (2, s. 33)

Należy jednak zestawić to z współczesnym symbolicznym elementem, który miesza się z tym pierwszym, a niekiedy nawet wypiera go. W swojej pracy dotyczącej konsumpcji wśród dzieci i młodzieży (*„Konsumpcjonizm i nastoletni konsumenci. Na przykładzie uczniów XIV gimnazjum w Białymstoku”*) wskazywałem a zarazem przybliżałem drugi z aspektów współczesnego konsumowania, który z powodzeniem odniosę do tego co „wytwarza” Mc Donald’s. W swojej empirycznej pracy zaznaczyłem, że: „Współcześnie sytuacja uległa zmianie, w tym sensie, że konsumpcja nie ogranicza się do zaspokajania fizjologicznych potrzeb. Współczesny konsument może być osoba pochodzącą z każdej klasy, warstwy czy kasty, a przez konsumpcje rozumiemy konsumowanie, czy inaczej kupowanie markowych ubrań, sprzętów, odzieży. Oprócz powyższych stwierdzić można, że konsumpcja to także spędzanie wolnego czasu, rodzaj dobieranych rozrywek, wybieranych napojów i posiłków, diet i stylów życia.” (8, s. 7).

Powyższy cytat ilustruje drugi aspekt konsumpcji – symboliczny, dotyczy on nie tylko wąsko rozumianej fizjologii, ale także daje refleksję do wniosków socjologicznych. Otaczanie się markową odzieżą, sprzętami, ale jak widać także dobieraniem diet i stylów życia, a więc napojów czy jedzenia może (choć nie musi) różnicować w obrębie jakiejś społeczności. Wskazane elementy mniej lub bardziej łączą się z tematyką Mc Donald’s.

Rozwijając symboliczny wydźwięk powszechnej konsumpcji Mc Donald’s

sa należy wspomnieć o także o reklamach, gdzie odbywa się pierwszy etap konsumowania – wręczenie wizytówki firmy. Jak każda ponadnarodowa firma chcąca liczyć się na rynku musi być obecna także w mediach, przy okazji tworząc coraz silniej działające mechanizmy w reklamach wpływające na wybór tej a nie innej sieci oferującej posiłek.

W tym miejscu warto przywołać etapy/mechanizmy zaimplementowane w reklamie, jako takiej. Psycholog Tomasz Domański proponuje spis konkretnych etapów, w których odbywa się oddziaływanie przekazów reklamowych (w tym też przekazów przygotowywanych przez firmę Mc Donald's). Tabela (1) ilustruje etapy oddziaływania reklam.

Tabela 1: Oddziaływanie przekazów reklamowych

Etap	Oddziaływanie przekazu
I	Uświadczenie odbiorcy o istnieniu firmy, marki
II	Zaznajomienie odbiorcy z cechami produktu lub usługi
III	Stworzenie potrzeby, wywołanie pożądanía produktu lub usługi
IV	Przekonanie, że produkt lub usługa zaspokoi potrzeby i pragnienia
V	Nakłonienie odbiorcy do podjęcia decyzji o kupnie produktu lub usługi

Źródło: Rakowicz P., *Konsumpcjonizm i nastoletni konsumenci. Na przykładzie uczniów XIV gimnazjum w Białymstoku* por. Domański T., *Skuteczna reklama i promocja*. Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1993

Wobec tego etapy z powyższej tabeli można opisać używając przykładów odnoszących się również do Mc Donald's. Przykłady te znajdują się na kolejnej poniższej tabeli.

Tabela 2: Zestawienie koncepcji Tomasza Dolińskiego z przykładem Mc Donald'sa

Etap	Oddziaływanie przekazu	Oddziaływanie przekazu (Mc Donald's)
I	Uświadczenie odbiorcy o istnieniu firmy, marki	Prezentacja w reklamach logo, wiązanie go z konkretnymi sytuacjami i osobami, bądź postaciami z bajek. Utworzenie swoistego zaufania do marki np. poprzez znajome twarze
II	Zaznajomienie odbiorcy z cechami produktu lub usługi	Przedstawienie cech posiłku, napoju. Ukazanie odbiorcy skąd pochodzi produkt np. mięso. Zwrócenie uwagi na wartości odżywcze

III	Stworzenie potrzeby, wywołanie pożądanego produktu lub usługi u odbiorcy przekazu	Prezentacja produktu/ jedzenia czy napoju w sposób nienaturalny (przy pomocy programów graficznych, grą kolorem), wyemancypowanie jego estetycznych walorów. Wywołanie u odbiorcy chęci spożycia tego ideału
IV	Przekonanie, że produkt lub usługa zaspokoi pragnienia odbiorcy	Przekonanie odbiorcy, że produkt jest kuszący, dobry, a do tego posiada wartości odżywcze
V	Nakłonienie odbiorcy przekazu do podjęcia decyzji o kupnie produktu lub usługi	Kończenie przekazu ukazaniem miejsca (w tym wypadku restauracji Mc Donald' s), gdzie można sfinalizować konsumpcję

Źródło: Opracowanie własne

Tabela (2) ilustruje przebieg przekazu reklamowego zawierającego w sobie aspekt Mc Donald's. W tym miejscu warto wspomnieć o najważniejszych w tej analizie czynnikach występujących w jednej z faz (III), dzięki którym przekaz jest efektywny, ale zarazem efektowny. Zasada podwójnego „e” (efektywność i efektowność) wywołuje swoiste pożądanie u odbiorcy, za sprawą technik manipulacji graficznej, głębiej – technik manipulacji obrazem.

Wspomniana manipulacja w reklamach jest niczym innym, aniżeli upozorowaniem rzeczywistości, przekaz staje się spłycony i symulowany. Techniki obróbki obrazu umożliwiają twórcom ukazanie sztucznego potencjału chociażby hamburgera, który w rzeczywistości nigdy nie zostałby osiągnięty, nie wyglądałby tak jak w reklamie. O sztuczności i pozorach wytwarzanych przez człowieka, analogicznie traktując tu reklamy i inne przekazy z obrazem, pisał Jean Baudrillard – nazywając te elementy symulakrami. Symulakrem autor nazywał obrazy pozorujące rzeczywistość, symulujące jej właściwą prezentację, ażeby z czasem przekształcić się w samodzielny byt wytwarzający własną rzeczywistość – hiperrzeczywistość (1, s. 101-110). Przykładem symulowania może być wytworzenie takiego obrazu (tylko i wyłącznie obrazu) wcześniej wspomnianego hamburgera, ryzykując stwierdzenie: wręcz wypolerowanego, idealnie przystrojonego i ułożonego w odpowiednim oświetleniu, oddziałującego na odbiorcę, zresztą - na przyszłego konsumenta.

Symulowanie za sprawą obrazu stworzonego na bazie symulaków jest bardzo dobrym, o ile nie najlepszym sposobem perswazji na odbiorcę przekazu. Definicją perswazji, pasującą w tym wypadku do tematyki Mc Donald' s będą słowa Pawła Fortuny: (...) *przez perswazję rozumie się każdy przypadek komunikacji, który ma na celu zmianę postaw, przekonań lub zachowań odbiorcy komunikatu.* (5, s. 25).

W tym wypadku komunikacja ponadnarodowej firmy (Mc Donald's)

posiłkując się wpływa na zachowania i działania odbiorcy komunikatu, który finalnie dokona zakupu i skonsumuje posiłek w restauracji.

Zakończenie

Przedstawiona analiza z punktu widzenia nauk społecznych unaocznia rozkwit potężnej firmy liczącej się na całym globie. Zmiany w kulturze dziejące się podczas gwałtownego rozwoju Mc Donald' sa uwarunkowane są znaczącymi wpływami na co najmniej kilka sfer w życiu człowieka. Ponadnarodowy tytan na rynku usług gastronomicznych zdaje się przenikać do takich sfer jak: ekonomiczna, kulturowa, ale również psychologiczna czy społeczna. Tutaj owa analiza zyskuje również stricte socjologiczny wydźwięk, dlatego, iż tłumaczy obecność, a zarazem zjawisko ciągłego wyróżniania się Mc Donald' sa w procesach globalizacyjnych, zmianach kulturowych i konsumpcji. Poprzez liczne przekazy reklamowe, medialną widoczność logo i proponowanych posiłków konsumenci są wystawiani na kolejne wpływy, aby finalnie znaleźć się w restauracji i poddać się konsumpcji. Zjawiska przedstawione w niniejszej analizie unaocniają zarówno proces ujednolicania sposobów spożywania posiłków, ale również uniformizację stylów życia.

Bibliografia:

1. Baudrillard J., 2005, *Symulakry i symulacja*, Wyd. SIC!, Warszawa;
2. Bauman Z., 2009 *Konsumowanie życia*, Wydanie I, Wydawnictwo UJ, Kraków;
3. Cynarski W., 2003, *Globalizacja, a spotkanie kultur*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów;
4. Domański T., 1993, *Skuteczna reklama i promocja*. Wydawnictwo Poltext, Warszawa;
5. Fortuna P., 2004, *Perswazyjne oddziaływanie telewizji – możliwości obrony* [w:] Francuz Piotr: *Psychologiczne aspekty odbioru telewizji*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin;
6. Giddens A., 2012, *Socjologia – Wydanie nowe*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa;
7. Olechnicki K., Załęcki P., 1998, *Słownik Socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti, Toruń;
8. Rakowicz P., 2014, *Konsumpcjonizm i nastoletni konsumenci. Na przykładzie uczniów XIV gimnazjum w Białymstoku*, Białystok;
9. Ritzer G. 2001, *Magiczny świat konsumpcji*. Wydawnictwo literackie Muza, Warszawa;
10. Siciński A., Wyka A., 1988, *Badania 'rozumiejące' stylu życia: narzędzia*, pr. zbior., opracowań, Warszawa;
11. Wnuk-Lipiński E., 2004, *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Warszawa.

ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ МЕДИЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ БАГАТОПРОФІЛЬНОЇ ЛІКАРНІ

Руднева Катерина Леонідівна

магістрантка НПУ імені М. П. Драгоманова

kateryna.rudneva@gmail.com

Кучеренко Єгор Валерійович,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології і педагогіки

НПУ імені М. П. Драгоманова

psihosintez@ukr.net

Проблему розвитку стресостійкості медичних працівників, на нашу думку, не можна вирішувати методологічно в межах лише професійної діяльності, оскільки поява та прояв стресу спричиняються різними факторами, зокрема особистісними. Ми виходили з того, що професійний стрес є наслідком не тільки безпосереднього виконання фахових обов'язків різної складності, але й залежить від цілісного досвіду особистісної активності за межами праці, а тому доцільно вивчати стрес загалом. Ось чому, на констатувальному етапі дослідження, нами було застосовано валідні психодіагностичні методики, які дозволяють встановити суб'єктивне переживання стресу лікарів за двома основними показниками: нервово-психічне напруження та самопочуття у різних життєвих сферах

Вибірка емпіричного дослідження включала 40 лікарів Київської обласної клінічної лікарні (26 жінок та 14 чоловіків). Основним критерієм для здійснення порівняльного аналізу було обрано чотири спеціальності: терапія, хірургія, анестезіологія та лабораторна діагностика. Розподіл досліджуваних за названими групами був кількісно еквівалентний (по 10 осіб). Середній вік учасників дослідження – 40,5 років, мінімальний – 23 роки, максимальний – 67 років.

В якості психодіагностичного інструментарію було застосовано тест О.Копіної «Ваше самопочуття» та опитувальник Т.Немчіна «Оцінка нервово-психологічне напруження» [1], [2].

Таблиця 1

Самопочуття лікарів різних спеціальностей (n=40)

Показники/ Спеціальність	Анестезіологія			Хірургія			Лабораторна діагностика			Терапія		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Самооцінка стану здоров'я	80%	0%	20%	100%	0%	0%	100%	0%	0%	100%	0%	0%
Рівень психо- соціального стресу	20%	60%	20%	0%	100%	0%	0%	30%	70%	20%	40%	40%
Рівень задоволеності життям	80%	0%	20%	30%	30%	40%	50%	30%	20%	50%	50%	0%
Рівень задоволеності умовами життя	70%	30%	0%	0%	70%	30%	50%	50%	0%	50%	50%	0%
Рівень задоволення базових життєвих потреб	50%	30%	20%	30%	40%	30%	40%	50%	10%	40%	60%	0%
Рівень нервово- психічної напруги	0%	0%	100%	0%	0%	100%	0%	0%	100%	20%	0%	80%

Представлені результати емпіричного дослідження (табл.1) засвідчують, що більшість лікарів (понад 80,0% анестезіологів та 100,0% лікарів інших спеціальностей) оцінюють стан свого здоров'я як добрий. Переважна більшість лікарів має низький рівень напруги. Лише 20,0% лікарів-терапевтів мають високий рівень нервово-психічної напруги. Варто звернути увагу на те, що нами не було виявлено середнього (інтенсивного) рівня нервово-психічної напруги.

До високого рівня психо-соціального стресу найбільш схильні анестезіологи, у той час як більшість лікарів лабораторної діагностики (75,0%) демонструють низький рівень за цим показником. В цілому 50,0% опитаних лікарів мають середній рівень психо-соціального стресу.

Зовсім інші результати за рівнем задоволеності життям. Найбільш задоволеними виявились анестезіологи (83,0%), а найменший рівень встановлено у лікарів лабораторної діагностики (25,0%). Таким чином, не зважаючи на досить високий рівень психо-соціального стресу більшість лікарів мають високий або середній рівень задоволеності життям.

Наступна шкала відображає рівень задоволеності умовами життя:

найбільш задоволені – анестезіологи (67,0%), найменш – хірурги (33,0%). Крім того ця шкала дозволяє нам визначити, яка з перерахованих умов життя найбільше бентежить лікарів, а яка – додає сил та насаги. Встановлено, що лікарі не задоволені рівнем соціального та правового захисту (відчуттям безпеки), умовами праці та можливостями проведення дозвілля. Рівновагу допомагають підтримувати можливість отримувати інформацію, якісні житлові та побутові умови.

Рівень задоволеності життєвих потреб найбільший у анестезіологів (50,0%), найнижчий – у хірургів (33%). Серед життєвих потреб найменш задоволена потреба у відпочинку. Також більшість лікарів не влаштовує життєва перспектива. Але сім'я, діти та кохання допомагають врівноважити рівень задоволеності базових життєвих потреб.

В подальшому ми плануємо розробити та впровадити комплекс психокорекційних та розвивальних заходів щодо зниження рівня переживання стресу або його профілактики.

Список використаних джерел:

1. Копина О. С., Суслова Е. А., Заикин Е. В. Экспресс-диагностика уровня психоэмоционального напряжения и его источников // Вопросы психологии, №3, 1995. – С. 119-132.
2. Фетискин, Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М., 2002. – 467 с.

WYDATKI OBRONNE W POLSCE – STAN NA GRUDZIEŃ 2018 R.

mgr Daniel Smaga

doktorant Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie

daniel_smaga@interia.pl

Streszczenie

Autor niniejszego tekstu skupił się na analizie wydatków obronnych w Polsce w 2018 roku, kończąc wywód porównaniem go z rokiem następnym. Aczkolwiek, wcześniej zawarł podstawowe informacje dotyczące tej problematyki. Omówił istotę wydatków obronnych, rozpoczynając od zdefiniowania tego terminu. Następnie opisał tryb planowania, realizację i kontrolę budżetu MON jak również ujął jego klasyfikację. Uzyskane wyniki jednoznacznie wskazują, że w Polsce z roku na rok wzrasta poziom wydatków w tym obszarze. Do niniejszego tekstu wykorzystano w głównej mierze analizę specjalistycznej literatury oraz aktów prawnych, jak i dokumentu MON-u, odnoszącego się *stricte* do wydatków obronnych na 2018 rok.

Definicyjne wprowadzenie w problematykę wydatków obronnych

Wydatki obronne są jednym z elementów, które pomagają wspierać

naród, aby osiągnął narodowe cele bezpieczeństwa [1, s. 10]. Obecny wiek (XXI), w sposób dynamiczny zmienia problematykę bezpieczeństwa państwa. Dynamika ta polega na zwiększeniu się częstotliwości i rodzajów zagrożeń. Do najważniejszych zagrożeń międzynarodowych należą między innymi: ponadnarodowa przestępczość zorganizowana, zagrożenia militarne, terroryzm, zagrożenia cybernetyczne, nacjonalizmy, konflikty etniczne [2, s. 145-146].

Budżet obronny jest jednym z elementów budżetu państwa. To właśnie z niego finansowane są wszelkie potrzeby obronne państwa w czasie pokoju. Na początku warto wspomnieć czym w ogóle jest budżet. Według Słownika wyrazów obcych jest to zestawienie dochodów i wydatków zaplanowanych na pewien okres czasu. Jest to również podstawowy plan finansowy danego państwa, który został uchwalony w formie ustawy na jeden rok [3, s. 96]. Budżet posiada więc zarówno cechę czasowości jak i charakter aktu prawnego. W polskiej literaturze niezmiernie trudno jest znaleźć definicję budżetu obronnego. Jedna z niewielu istniejących stanowi, że „budżet sił zbrojnych jest wartościowym wyrazem zamierzeń strategiczno-operacyjnych, organizacyjnych, zaopatrzeniowych i innych. Ich odzwierciedleniem są plany materiałowo-technicznego zaopatrzenia, plany wydatków osobowych i bezosobowych oraz usług itp.” [4, s. 128]. Ten sam autor przytacza również trochę nowszą definicję tego pojęcia. Według niego, budżet obronny jest zbiorczym planem „dochodów i wydatków resortu obrony narodowej opracowanym wyłącznie w skali poszczególnych lat kalendarzowych, z uwzględnieniem orientacyjnych danych na następny rok (...)” [5, s. 128]. Powyższa definicja utożsamia zatem pojęcie budżetu obronnego z planem. Nie stanowi jednak o zakresie wydatków, które z tego budżetu są pokrywane.

Do najczęściej spotykanych ujęć definicyjnych wydatków obronnych należą F. Trojana: „całość wydatków państwa przeznaczonych na funkcjonowanie sił zbrojnych, badania naukowe o charakterze wojskowym, rozbudowę urządzeń obronnych, utrzymanie gospodarki obronnej i infrastruktury” [6, s. 65] oraz słownikowe rozumienie tego terminu: „wydatki obronne to wszelkie środki pieniężne przeznaczone na przygotowania obronne w czasie pokoju, odpieranie zagrożeń i prowadzenie wojny” [7, s. 152].

Istota budżetu obronnego

Pierwszą podstawową funkcją budżetu obronnego jest funkcja ekonomiczna.

Z jednej strony ma on pozytywny wpływ na gospodarkę, powodując jej rozwój przemysłowy. Z drugiej jednak strony, wydatki na obronność są bardzo dużym obciążeniem dla państwa i niektórzy uważają, że te pieniądze powinny być przeznaczane na inne, lepsze cele. Budżet obronny pełni także funkcję prawną. Obowiązuje z mocy prawa, gdyż jest corocznie uchwalany w ramach ustawy budżetowej. Kolejną funkcją budżetu obronnego jest funkcja kontrolna. Polega ona na wykorzystywaniu procesów zbierania i przekazywania środków pieniężnych do sprawdzania procesów rzeczowych związanych w sposób bezpośredni z gospodarką wojskową, a także do wywierania wpływu

na oszczędne i efektywne rozdysponowywanie tych środków przez jednostki i instytucje wojskowe. Budżet obronny spełnia także funkcję stymulacyjną. Funkcja ta realizuje się poprzez oddziaływanie przy pomocy rozwiązań i środków finansowych, kierowanych z tego budżetu do instytucji i jednostek wojskowych, które ten budżet realizują. To oddziaływanie może być pozytywne (pobudzające działanie) lub też negatywne (zaniechujące lub ograniczające działanie, np. z powodu niewystarczającej ilości pieniędzy) [8, s. 15-62].

Jeżeli chodzi o cechy budżetu obronnego, przede wszystkim jest on uprzedni, co oznacza, że jest uchwalany przed rozpoczęciem roku kalendarzowego, który wg prawa uznawany jest jako rok budżetowy. W praktyce, co prawda ta zasada jest często naruszana. Jest on również zupełny, co oznacza, że wszystkie wydatki obronne są z niego pokrywane, a wszystkie dochody do niego odprowadzane. Cechą budżetu obronnego jest również jedność, co oznacza, że w państwie jest tylko jeden budżet obronny. Kolejną cechą jest specjalizacja. Rozumieć należy to tak, że budżet nie jest ustalany tylko w ujęciu ogólnym, ale z uwzględnieniem szczegółowych dochodów i wydatków. Budżet obronny jest także ogólny. Oznacza to, że dochody nie są związane z określonym celem ich przeznaczenia. Oprócz tego budżet obronny jest także jawny i przejrzysty [9, s. 940].

Budżet obronny, z jednej strony, jest bardzo prorozwojowy. Ma ogromny wpływ na postęp technologiczny państwa, na jego konkurencyjność na arenie międzynarodowej, pomaga także budować narodowe bezpieczeństwo. Z drugiej jednak strony jest on sporym obciążeniem dla państwa, które może hamować jego rozwój gospodarczy. Na to obciążenie składają się dług publiczny czy też nadmierne podatki. Warto zastanowić się nad tym, co wpływa na wielkość budżetu w danym państwie. Bez wątpienia jest to sytuacja polityczna, kondycja finansowa państwa i jego tendencje rozwojowe. Nie jest to jednak regułą, gdyż nawet biedne państwa w obronie własnych interesów potrafią wydać na obronność dużo więcej niż mogą. Na wielkość budżetu obronnego wpływ mają także uwarunkowania geograficzne, finansowa pomoc zagraniczna, a także ustroj panujący w danym państwie. W krajach demokratycznych na wojsko przeznaczają się zdecydowanie mniej pieniędzy niż w krajach o innych ustrojach [10, s. 15-62].

Tryb planowania, realizacja i kontrola budżetu MON

Ministerstwo Obrony Narodowej jest podstawowym ogniwem władzy wykonawczej w zakresie planowania budżetowego w resorcie Obrony Narodowej. To Ministerstwo opracowuje projekt budżetu, uwzględniając zarówno potrzeby sił zbrojnych jak i możliwości finansowe państwa. Organem doradczym ministra Obrony Narodowej w sprawach budżetowych jest Komisja Budżetowa MON. Podstawą planowania budżetowego w resorcie Obrony Narodowej stanowią wytyczne ministra Obrony Narodowej, które są wydawane co roku. Określają one m.in. przedsięwzięcia w zakresie eksploatacji i utrzymania techniki, zakupów i remontów uzbrojenia, utrzymania stanów osobowych, prac badawczo-rozwojowych i wdrożeńiowych, inwestycji i utrzymania obiektów,

wielkość limitów wydatków dla poszczególnych dysponentów, liczbę etatów żołnierzy i pracowników wojska, propozycje zmian systemowych. Wytyczne do planowania budżetowego opracowuje Departament Budżetowy na podstawie zarówno wieloletnich planów jak i propozycji osób zajmujących wysokie stanowiska w MON, w tym również kierownictwo Sztabu Generalnego WP. Z kolei szczegółowy tryb opracowania projektów budżetów określa nota budżetowa dyrektora Departamentu Budżetowego. Wszystkie sporządzone projekty budżetowe podlegają weryfikacji, która polega na ustalaniu ich zgodności z zasadami i przepisami wewnętrznymi MON. Na podstawie zweryfikowanych projektów, Departament Budżetowy sporządza zbiorczy projekt dochodów i wydatków budżetowych MON, który jest zatwierdzany przez ministra Obrony Narodowej, a następnie jest przesyłany do Ministerstwa Finansów. Projekt budżetu obronnego staje się częścią rządowego projektu budżetu państwa. Planowanie budżetu obronnego z reguły rozpoczyna się w kwietniu roku poprzedzającego, a kończy w grudniu. Przy planowaniu budżetu, zgodnie z procedurami NATO, można również przyjąć limity wydatków na programy wieloletnie dotyczące obronności i bezpieczeństwa państwa [11, s. 29-33].

Realizacja budżetu MON polega na rozdysponowaniu części budżetu państwa dot. budżetu obronnego oraz na wykonywaniu planu zadań na dany rok kalendarzowy. Wykonywanie budżetu obronnego polega na gromadzeniu środków i dokonywaniu wydatków, które są przewidziane w budżecie. Głównym dysponentem środków budżetu obronnego jest Minister Obrony Narodowej, a dysponentami drugiego stopnia są dowódcy okręgów wojskowych, dowódcy rodzajów SZ oraz dowódca Garnizonu Warszawa. Dysponentami trzeciego stopnia są dowódcy wojskowych jednostek budżetowych oraz dyrektorzy wojskowych biur emerytalnych. Wykonywanie budżetu obronnego przeprowadzane jest zgodnie z przepisami prawa budżetowego oraz z postanowieniami decyzji budżetowej MON na dany rok kalendarzowy. W Polsce obsługę kasową (przyjmowanie wpłat, przechowywanie środków oraz realizacja wydatków przez dysponentów) budżetu sprawuje Narodowy Bank Polski. Departament Budżetowy opracowuje dla poszczególnych dysponentów roczny harmonogram przydziału środków pieniężnych, z podziałem na miesiące roku budżetowego. Harmonogram ten może być oczywiście okresowo weryfikowany. Około 85% budżetu MON realizowana jest w sposób zdecentralizowany przez rodzaje Sił Zbrojnych. Są to wydatki bieżące związane z utrzymaniem i szkoleniem jednostek wojskowych, wypłatami świadczeń emerytalno-rentowych itp. Realizacja tychże wydatków odbywa się najczęściej przez dysponentów stopnia trzeciego. Pozostałą część budżetu MON stanowią wydatki centralne i są one realizowane przede wszystkim przez pion uzbrojenia i wojskowej infrastruktury. Dotyczy to wydatków na zakupy i remonty materiału, sprzętu, uzbrojenia, na prace naukowo-badawcze itp. Reszta wydatków centralnych przeznaczana jest na podróże, opłaty i składki na szczeblu centralnym, a także kontakty zagraniczne [12, s. 34-37].

Organem władzy ustawodawczej, który kontroluje wydatki budżetu

obronnego jest Parlament - ma wpływ na wielkość budżetu na wszystkich etapach jego istnienia. Budżet MON jest szczegółowo badany przez sejmową i senacką Komisję Obrony Narodowej. Na prośbę tych urzędów, MON ma obowiązek przedstawić obszerną pisemną informację o założeniach polityki obronnej na dany rok kalendarzowy oraz przedstawić kierunki wydatkowania środków pieniężnych przeznaczonych na resort obrony. MON przedstawia również całościowy plan finansowy resortu obrony z wyszczególnionym planem remontów, zakupów i inwestycji. Każdy wydatek musi być szczegółowo wyjaśniony i poparty dobrymi argumentami. Parlament ma możliwość korzystania z ekspertyz doradców. Bardzo ważną rolę ma również Prezydent RP. Jako zwierzchnik SZ RP jest na bieżąco informowany o potrzebach wojska i możliwościach ich zaspokojenia. To podpis Prezydenta pod ustawą budżetową ostatecznie zamyka cały proces legislacyjny. Prezydent może aktywnie uczestniczyć w tym procesie, co wynika z jego konstytucyjnych uprawnień. Kontrola uchwalonego budżetu polega na oddaniu go kontroli społecznej. Zasadniczą formą kontroli społecznej jest udostępnianie przynajmniej głównych założeń budżetu do wglądu społeczeństwu. Wiąże się to bezpośrednio z cechą jawności budżetu. Wszystkie ustawy budżetowe publikowane są w Dzienniku Ustaw. Wobec tego, aby kontrola budżetu była właściwa i efektywna, budżet ten musi być przejrzysty i szczegółowy. Wydatki powinny być grupowane zarówno w ujęciu krajowym jak i międzynarodowym, według standardów NATO. Dla kontroli cywilnej ważne jest też to, żeby budżet obronny odzwierciedlał wszystkie faktyczne wydatki państwa na obronność, nie skrywając niczego przed podatnikami. Kontrola uchwalonego budżetu nie ogranicza się oczywiście tylko do kontroli społecznej. Istnieją specjalne organa do tej kontroli wyznaczone. Jest to m.in. Sejm, Najwyższa Izba Kontroli (NIK), organy kontrolno-skarbowe Ministerstwa Finansów. Co więcej, w strukturach NIK funkcjonuje również Departament Obrony Narodowej i Bezpieczeństwa Państwa. Ma on za zadanie prowadzić kontrolę i prace analityczne w zakresie m.in. wykorzystywania środków pieniężnych na cele obronne. System kontroli budżetowej funkcjonuje także wewnątrz resortu Obrony Narodowej. Minister Obrony Narodowej jest zobowiązany do tego, by co jakiś czas oceniać przebieg wykonywanych zadań, a także przychodów i wydatków budżetowych przez podległe mu jednostki organizacyjne. Wykorzystuje w tym celu okresowe sprawozdania z wykonania budżetu oraz ustalenia organów kontrolnych. Do takich organów należy m.in. Departament Kontroli MON. Przeprowadza on kontrolę pod kątem celowości i sposobu wykorzystania środków z budżetu obronnego m.in. w takich zakresach jak: zadania operacyjno-rozpoznawcze wywiadu i kontrwywiadu, mobilizacja, nabywanie i eksploatacja obiektów przeznaczonych na stanowiska dowodzenia, zakupy i przechowywanie uzbrojenia i amunicji. Ogólny nadzór nad realizacją budżetu obronnego sprawuje Dyrektor Departamentu Budżetowego, który jest zobowiązany przedstawiać okresowo na posiedzeniach Zespołu MON informacje o jego aktualnej realizacji. Ten sam urząd prowadzi też bieżącą kontrolę dochodów i wydatków budżetu obronnego. Taką kontrolę sprawują też

organy finansowe dysponentów stopnia wyższego w stosunku do podległych im dysponentów stopnia niższego [13, s. 38-40].

Za jakiegokolwiek naruszenie dyscypliny finansowej występuje odpowiedzialność karna, dlatego można uznać, że budżet obronny w Polsce jest właściwie kontrolowany i nadzorowany. Przemawia za tym również fakt, iż budżet wojska podlega różnorodnej i wielokrotnej kontroli, również cywilnej i demokratycznej, na wszystkich etapach jego uchwalania i realizacji [14, s. 13-14].

Klasyfikacja budżetowa MON

Bardzo ważnym pojęciem jest tzw. klasyfikacja budżetowa. Jest ona stosowana w wielu krajach i polega na podziale wydatków budżetowych według ich przeznaczenia. Jej stosowanie usprawnia ustalenie odpowiedzialności za wykonanie pewnych zadań, a także ułatwia sprawdzenie czy wydatkowanie środków jest efektywne. Taka klasyfikacja bez wątpienia zwiększa też przejrzystość budżetu. Zadania budżetu obronnego, zgodnie z tą kwalifikacją dzielimy na: uposażenia oraz należności pieniężne żołnierzy, świadczenia rzeczowe dla żołnierzy, wynagrodzenia dla pracowników wojska, świadczenia rzeczowe dla pracowników wojska, pozostałe świadczenia na rzecz pracowników, świadczenia społeczne, amunicja i materiały wybuchowe, uzbrojenie i sprzęt wojskowy, materiały pędne i smary, eksploatacja i utrzymanie budynków, budowli, uzbrojenia i sprzętu, prace badawczo-rozwojowe i wdrożeniowe, pozostałe koszty związane z obsługą wojsk, Program Partnerstwo dla Pokoju oraz operacje pokojowe, współpraca z NATO, zobowiązania międzynarodowe, żołnierze poza wojskiem oraz koszty przedsięwzięcia, które wymagają doraźnego wyodrębnienia. Budżet obronny możemy podzielić na wydatki bieżące (wegetacyjne), które obejmują: utrzymanie sił zbrojnych (wynagrodzenia, umundurowanie, żywność, zakwaterowanie, pomoc medyczna itd.), szkolenia (materiały szkoleniowe, amunicja, eksploatacja uzbrojenia i sprzętu) i inne bieżące wydatki (komunalne, telekomunikacyjne itd.) oraz wydatki typu inwestycyjnego tj. zakup sprzętu i wyposażenia zarówno cywilnego jak i wojskowego, zakup uzbrojenia, prace naukowo-badawcze w dziedzinie obronności oraz inwestycje budowlane. Budżet obronny możemy podzielić także na wydatki bezpośrednie (utrzymanie i szkolenie wojska, wyposażanie go w odpowiedni sprzęt, budownictwo wojskowe) oraz pośrednie, które mają na celu przygotować infrastrukturę wojenną oraz całe państwo do funkcjonowania w stanie wojny [15, s. 15-62].

Szczegółowość klasyfikowania budżetu obronnego jest bardzo wysoka. Wynika to przede wszystkim z potrzeb organizacyjnych oraz obowiązujących szczegółowych przepisów. Przejrzystość i szczegółowość klasyfikacji budżetowej umożliwia nam m.in. lepsze porównywanie naszego budżetu z budżetami innych państw NATO.

Warto również wspomnieć o problematyce finansowania zadań obronnych w Polsce w czasie pokoju, kryzysu i wojny. W czasie pokoju z budżetu obronnego

finansowane są szeroko rozumiane przygotowania obronne, czyli działalność sił zbrojnych oraz realizacja zadań związanych z utrzymaniem systemu reagowania obronnego w państwie. W czasie kryzysu będzie to finansowanie zadań związanych z przestawieniem gospodarki narodowej na produkcję wojenną, a także na mobilizacyjne rozwinięcie sił zbrojnych. W czasie wojny, finansowanie będzie dotyczyło działań prowadzonych przez siły zbrojne i służby publiczne, podstawowych potrzeb obywateli, które będą im potrzebne do przetrwania, a także produkcji wojennej na potrzeby polskich sił zbrojnych. Oczywiście rzeczą jest, że zarówno w czasie kryzysu jak i w czasie wojny wydatki obronne będą dużo większe niż w czasie pokoju. Im dłużej będą trwały działania wojenne, tym większe wydatki państwo poniesie. Minister finansów będzie miał wówczas poważny problem dotyczący bilansowania przychodów i rozchodów budżetu. Oczywiście, wojna jest wysiłkiem całego państwa i całej gospodarki, więc budżety innych ministerstw tj. gospodarki, spraw wewnętrznych, transportu, rolnictwa oraz zdrowia również będą rosły. Siły zbrojne nie będą bowiem w stanie same się leczyć, prowadzić remonty, kupować uzbrojenie, paliwo, żywność czy potrzebny sprzęt. W polskim prawodawstwie zdecydowanie brakuje regulacji, które dotyczyłyby finansowania wydatków obronnych w czasie kryzysu lub wojny. Jest to istotny problem w czasach, w których istnieje wiele zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, które mogą zmieniać się w sposób dynamiczny i nieprzewidywalny. W Ustawie o finansach publicznych [16] możemy jedynie odnaleźć wzmiankę o tym, że w stanie wojennym źródłem finansowania wydatków będą zmiany przeprowadzane przez Radę Ministrów w obrębie całego budżetu państwa [17, s. 62]. Prowadzenie działań wojennych umożliwią zasoby materialne nagromadzone w czasie pokoju, a źródłem finansowania działań, będzie wytworzony wcześniej narodowy dochód oraz zgromadzone rezerwy. W późniejszym czasie trzeba będzie jednak skorzystać z zewnętrznych źródeł finansowania oraz z bieżąco wypracowywanego PKB. W Ustawie z dnia 27 sierpnia 2009 r. w sprawie dysponowania rezerwą ogólną budżetu państwa [18] możemy przeczytać, że w przypadku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego na części lub na całym terytorium państwa, Rada Ministrów może poprzez rozporządzenie dokonywać przeniesienia planowanych wydatków budżetowych między poszczególnymi częściami i działaniami państwowego budżetu, w celu zrealizowania zadań, które wynikają z przepisów dotyczących tego stanu [19, s. 72].

Wydatki obronne w roku 2018

Celem głównym resortu Obrony Narodowej w ramach jej działalności budżetowej na rok 2018 było [20]:

- zwiększenie potencjału obronnego państwa,
- podwyższenie stopnia nowoczesności sprzętu wojskowego,
- dostosowanie zasobów i modernizacja infrastruktury zgodnie z potrzebami SZ RP, z uwzględnieniem procesu przyjmowania na terytorium Polski Sojuszników Sił Wzmocnienia NATO.

W ramach celu głównego, MON ustanowił kilka celów szczegółowych, które prezentują się następująco [21]:

- utrzymanie i rozwój zdolności operacyjnych Sił Zbrojnych RP do przeciwstawienia się zagrożeniom militarnym (w tym hybrydowym) oraz do odstraszenia potencjalnego przeciwnika;
- realizacja zadań sojusznicych wynikających z decyzji podjętych na Szczycie NATO w Warszawie, w tym m.in.: rozwój Wielonarodowej Dywizji Północny – Wschód, przyjęcie na terytorium RP pododdziałów z wybranych państw w ramach batalionowej grupy bojowej, rotacyjnej obecności pododdziałów SZ RP w państwach bałtyckich;
- zintensyfikowanie współpracy sojuszniczej w zakresie przygotowania i prowadzenia wspólnych ćwiczeń w układzie wielonarodowym i koalicyjnym, ukierunkowanych na zwiększenie strategicznej odporności kraju;
- rozbudowa infrastruktury wojskowej w celu sprawnego przyjęcia Sojuszniczych Sił Wzmocnienia NATO na terytorium Polski;
- rozbudowa potencjału wojskowego jednostek dyslokowanych na wschodzie kraju;
- formowanie Wojsk Obrony Terytorialnej;
- zwiększenie stanu osobowego żołnierzy;
- modernizacja techniczna Sił Zbrojnych RP;
- stworzenie warunków do rozwoju i sprawnego działania systemu obrony przeciwrakietowej;
- kształtowanie kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa poprzez pielęgnowanie postaw patriotycznych i pogłębianie wiedzy na temat polskiej polityki bezpieczeństwa oraz współczesnych zagrożeń.

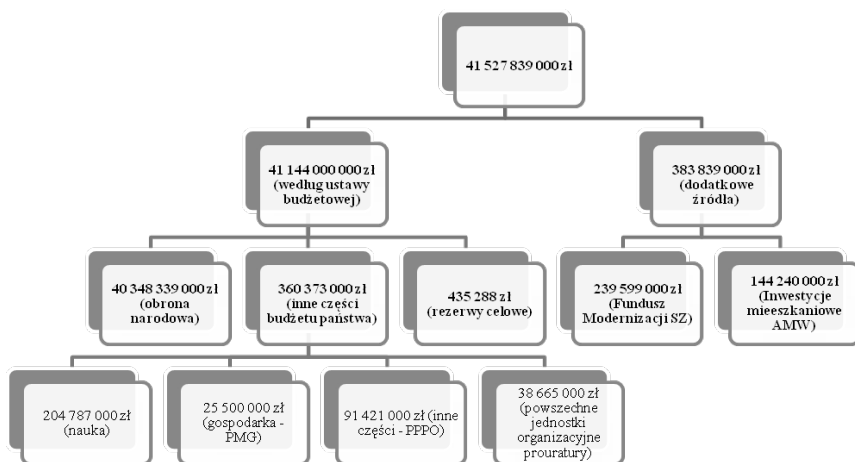
Formuła kształtowania wydatków obronnych oparta jest na Ustawie z dnia 25 maja 2001 roku o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej [22] oraz ustaleń podjętych na szczycie w Newport w 2014 r. i potwierdzonych na szczycie NATO w Warszawie. Według powyższej ustawy „na finansowanie potrzeb obronnych Rzeczypospolitej Polskiej przeznaczają się corocznie wydatki z budżetu państwa w wysokości nie niższej niż: 2,0% Produktu Krajowego Brutto – w latach 2018 i 2019. (...) Wartość Produktu Krajowego Brutto,(...) ustala się w oparciu o wartość określoną w założeniach projektu budżetu państwa na dany rok i dotyczy tego samego roku, na który są planowane wydatki (...)” [23]. Mając na uwadze powyższe przepisy prawne, oraz to że PKB Polski w roku 2018 wyniósł 2.057,2 mld zł, to wydatki obronne na ten rok kształtowały się na poziomie 41,1 mld zł. Ukazuje to Rysunek 1.

PKP POLSKI W 2018 ROKU	WSKAŹNIK	WYDATKI OBRONNE W POLSCE W 2018 ROKU
2.057,2 mld zł	X 2% =	41,1 mld zł

Rysunek 1. Wydatki obronne w Polsce w 2018 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r.*, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).

Do 2% wskaźnika na wydatki obronne z PKB, należy również dodać dodatkowe wydatki (383 839 000 zł), na które składały się: Fundusz Modernizacyjny SZ (239 599 000 zł) oraz Inwestycje Mieszkaniowe AMW (144 240 000 zł). Na potrzeby niniejszego tekstu, należy także wyszczególnić wydatki obronne według ustawy budżetowej, gdzie na obronę narodową ustalono najwięcej, ponieważ 40 348 339 000 zł z 41 144 000 000 zł. Inne części budżetu państwa, które kształtowały się na poziomie 360 373 000 zł wydatków obronnych, ustanowiono na naukę (204 787 000 zł), gospodarkę - PMG (25 500 000 zł), inne części - PPOO (91 421 000 zł) oraz powszechne jednostki organizacyjne prokuratury (38 665 000 zł). Do wydatków obronnych również należy wliczyć rezerwy celowe w kwocie 435 288 000 zł, które postulowano wykorzystać na sfinansowanie Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Biura Ochrony Rządu oraz na dofinansowanie programu wieloletniego pn. „Program zapobiegania negatywnym skutkom deficytu pilotów w Śmigłowej Służbie Ratownictwa Medycznego (HEMS) oraz modernizację samolotowego zespołu transportowego w Lotniczym Pogotowiu Ratunkowym w Warszawie”. Łącznie budżet wydatków obronnych w Polsce na rok 2018 wyniósł 41 527 839 000 zł. Przedstawia to graficznie Rysunek 2.

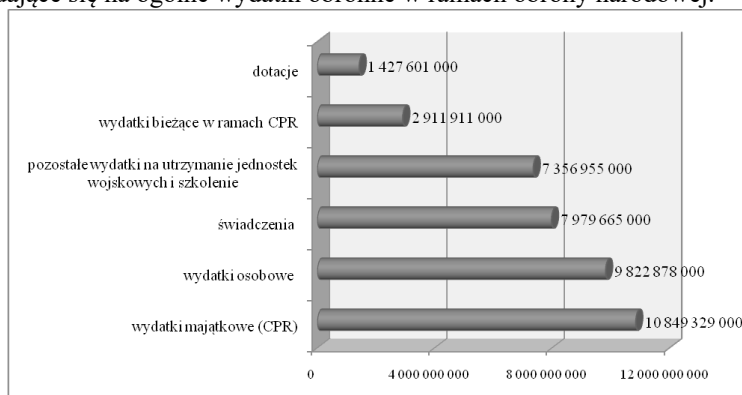

Rysunek 2. Planowane wydatki obronne na rok 2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r.*, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).

Dla lepszego zobrazowania największych wydatków obronnych w Polsce w 2018 roku, ujęto je w Rysunku 3. Ukazano w nim wydatki w złotychkach,

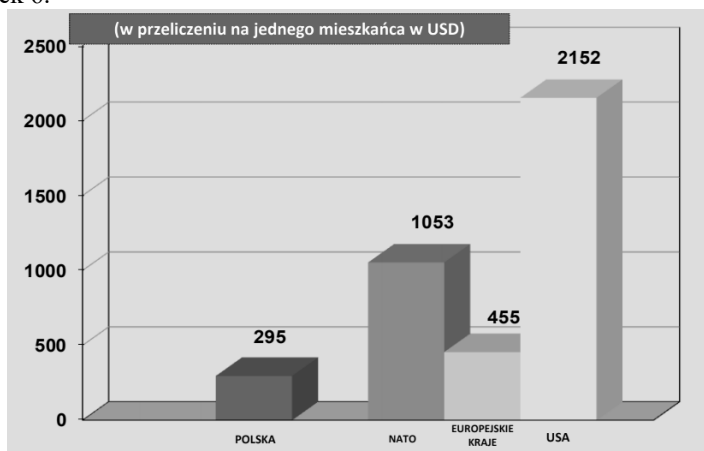
składające się na ogólne wydatki obronne w ramach obrony narodowej.

Rysunek 3. Struktura rodzajowa wydatków

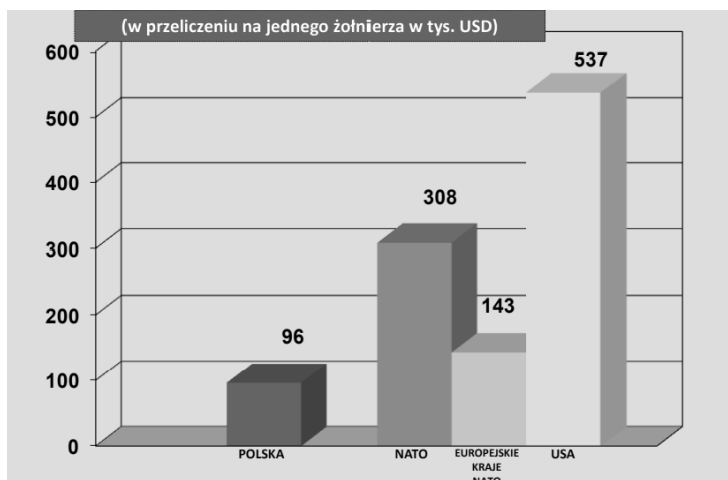
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r.*, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).

Wartym uwagi jest ukazanie także wydatków obronnych Polski w roku 2018 w porównaniu do innych państw, co obrazuje Rysunek 4, Rysunek 5 i Rysunek 6.

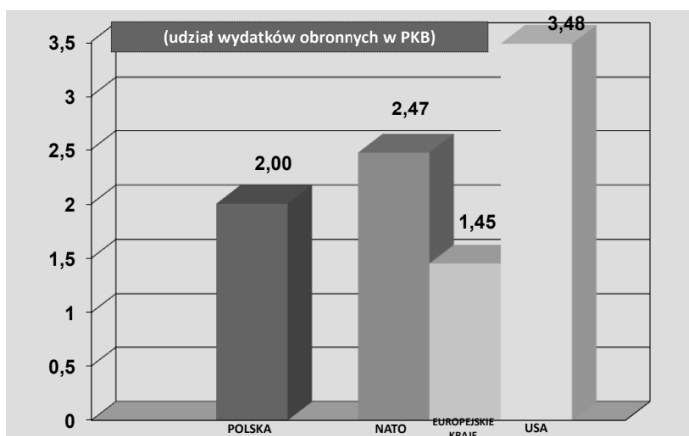
Rysunek 4. Wydatki obronne Polski na tle innych państw w przeliczeniu na jednego mieszkańca w USD

Źródło: *Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r.*, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).

Rysunek 5. Wydatki obronne Polski na tle innych państw – w przeliczeniu na jednego żołnierza w tys. USD

Źródło: Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r., <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).

Rysunek 6. Wydatki obronne Polski na tle innych państw – udział wydatków obronnych w PKB

Źródło: Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r., <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).

Jak można zauważyć wydatki obronne Polski na tle innych państw kształtują się na dość wysokim poziomie uwzględniając naszą gospodarkę. Szczególnie

tyczy się to udziału wydatków obronnych w PKB, gdzie Polska ma wyższy wskaźnik chociażby od europejskich krajów NATO, aczkolwiek odstawiamy szczególnie od USA w innych aspektach: czy to w wydatkach obronnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca, bądź żołnierza.

Planowany budżet na rok 2019 – analiza porównawcza

Polska na obronność wydaje coraz więcej pieniędzy. Nic dziwnego, gdyż to właśnie ten sektor zapewnia nam szeroko rozumiane bezpieczeństwo w państwie. Na potrzeby niniejszego tekstu, autor tekstu zwrócił uwagę na całościowe wydatki obronne w Polsce jak również wyodrębnione w nich wydatki na tzw. „obronę narodową”, gdyż to właśnie w ten części budżetu planowane są najwyższe kwoty. Pozostałe wydatki obronne są ważne, aczkolwiek celowo zostały pominięte. Rysunek 7 ukazuje analizę porównawczą budżetu z roku 2018 z 2019.

Kategorie wydatków		Plan na 2018 rok	Plan na 2019 rok	Różnica pomiędzy 2019 i 2018 rokiem	Przyrost procentowy 2019 / 2018 r.
Wydatki na obronność razem		41 144 000	44 674 000	3 530 000	8,6%
Procentowy udział wydatków na obronność w PKB		2,0%	2,0%	-	-
Część 29 Obrona narodowa	Część 29 Obrona Narodowa razem	40 348 339	43 812 253	3 463 914	8,6%
	Dotacje i subwencje	1 427 601	1 544 628	117 027	8,2%
	Świadczenia na rzecz osób fizycznych	7 979 665	8 319 610	339 945	4,3%
	Wydatki bieżące	20 091 744	21 946 224	1 854 480	9,2%
	Wydatki majątkowe	10 849 329	12 001 791	1 152 462	10,6%
Poza częścią 29 budżetu	W dziale 752 poza częścią 29 budżetu	795 661	861 747	66 086	8,3%
	w tym w cz.20 Gospodarka (PMG)	25 749	26 387	638	2,5%
	w tym w cz.28 Nauka (NCBiR)	204 802	200 015	-4 787	-2,3%
	w tym w cz.39 Transport	73 976	71 009	-2 967	-4,0%
	w tym w cz.46 Zdrowie (w tym na HEMS/LPR)	3 206	46 334	43 128	1345,2%
	w tym w cz.88 Prokuratury	38 665	45 156	6 491	16,8%
	w tym w cz.83 Rezerwa celowa (w tym na MSWiA)	435 288	453 184	17 896	4,1%
	w tym w innych częściach w dziale 752	17 181	19 662	2 481	14,4%
Wydatki na badania naukowe i prace rozwojowe		1 030 381	1 118 847	88 466	8,6%
Procentowy udział wydatków na badania naukowe i prace rozwojowe w łącznych wydatkach na obronność		2,5%	2,5%	-	-
Procentowy udział wydatków majątkowych w cz.29 budżetu		26,9%	27,4%	-	-
Procentowy udział wydatków majątkowych w łącznych wydatkach na obronność		27,5%	28,0%	-	-

Rysunek 7. Porównanie planowanych w latach 2018-2019 wydatków na obronność kraju, z podziałem na główne części i działy klasyfikacji budżetowej. Kwoty w tysiącach PLN.

Źródło: T. Dmitruk, Wstępny projekt budżetu MON na 2019 rok, <http://dziennikzbrojny.pl/artykuly/art,2,4,10973,armie-swiata,wojsko-polskie,wstepny-projekt-budzetu-mon-na-2019-rok> (12.05.2019 r.).

Podsumowanie

Podsumowując niniejsze rozważania na temat wydatków obronnych w Polsce, należy zwrócić uwagę, że sposób prognozowania wydatków w naszym kraju zawarto w Ustawie z 25 maja 2001 roku o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, podkreślając w niej, że na finansowanie obronne RP budżet państwa przekazuje minimum 2% PKB z poprzedniego roku, mając na uwadze cykliczne zwiększenie

wydatków w tym zakresie. Wobec tego można zauważyć, że takie długoletnie planowanie finansowe ma za zadanie podnoszenie poziomu bezpieczeństwa państwa. Co więcej, Polska ze swoim dwuprocentowym przeznaczeniem budżetu na wydatki obronne, plasuje się wysoko wśród krajów europejskich-sygnatariuszy NATO, gdyż średnia owych państw wynosi około 1,4%. Zatem reasumując, mając na uwadze powyższe wydatki obronne w Polsce plasują się na wysokim poziomie, a dodatkowe ich cykliczne zwiększenie powoduje, że obywatele w naszym kraju będą mogli czuć się bezpieczniej.

Bibliografia

1. Olvey L. D., Golden J. R., Kelly R. C., *The Economics of National Security*, Wayne Avery, New York 1984.
2. Oziębło M., Bartosiewicz P., *Wydatki obronne w Polsce w latach 2005-2006*, „Systemy Logistyczne Wojsk” 2016, nr 45.
3. *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa 1980.
4. Koch M., *Ekonomika wojskowa*, MON, Warszawa 1979.
5. Koch M., *Ekonomika wojskowa*, MON, Warszawa 1979.
6. Trojan F., *Wydatki wojskowe*, „Myśl Wojskowa” 1984, nr 10.
7. Lępkowski W. (red.), *Słownik terminów z zakresu Bezpieczeństwa Narodowego*, AON, Warszawa 2002.
8. Falkowski A., *Kształtowanie budżetu obronnego Polski*, Bellona, Warszawa 1998.
9. Teska J., *Budżet obronny państwa*, „Logistyka” 2011, nr 5.
10. Falkowski A., *Kształtowanie budżetu obronnego Polski*, Bellona, Warszawa 1998.
11. Płaczek J., *Planowanie i kształtowanie budżetu MON*, AON, Warszawa 1999.
12. Płaczek J., *Planowanie i kształtowanie budżetu MON*, AON, Warszawa 1999.
13. Płaczek J., *Planowanie i kształtowanie budżetu MON*, AON, Warszawa 1999.
14. Chyłkowski H., Wieczorek P., *Cywilna i demokratyczna kontrola wydatków wojskowych w Polsce*, AON, Warszawa 1998.
15. Falkowski A., *Kształtowanie budżetu obronnego Polski*, Bellona, Warszawa 1998.
16. *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych* (Dz.U. 2009 nr 157 poz. 1240).
17. Sodołski G., *Polski system finansowy na rzecz obronności, finansowanie państwa w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Ruch Wspólnot Obronnych, Warszawa 2015.
18. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 lutego 2017 r. w sprawie dysponowania rezerwą ogólną budżetu państwa* (Dz.U. 2017 poz. 500).
19. Koliński K., *Problemy realizacji przygotowań obronnych w resorcie finansów*, Ruch Wspólnot Obronnych, Warszawa 2015.
20. *Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r.*, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).
21. *Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2018 r.*, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2018/02/budzet2018.pdf> (12.05.2019 r.).
22. *Ustawa z dnia 25 maja 2001 r. o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 2001 Nr 76 poz. 804).
23. *Ustawa z dnia 25 maja 2001 r. o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 2001 Nr 76 poz. 804).

**ВЛАДИСЛАВА ПЕТРОВИЧ БУЗЕСКУЛ (1858-1931):
ІСТОРИК-ЄВРОПЕЙСТ АНТИЧНОСТІ Й СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
(ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС)**

*Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Ставнюк Віктор Володимирович,
доктор історичних наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
tsivatyi@gmail.com*

Владислав Петрович Бузескул (1858-1931), на все життя залишився непересічною особистістю й талановитим істориком-європеїстом у пам'яті багатьох вдячних поколінь.

«...Как были стали судить наше и грядущие поколения о научной и просветительской деятельности Владислава Петровича, о достигнутых результатах, о его методологии, грешно будет забыть, что вся полувековая деятельность Владислава Петровича ознаменована исключительной преданностью интересам научного знания»[1, с. 1064-1085]. Такими словами в уже далекому 1931 році розпочинав академік С.О. Жебелєв некролог свого товариша і колеги, одного з класиків вітчизняної історичної науки, професора Харківського університету, академіка АН СРСР і АН УРСР Владислава Петровича Бузескула.

В.П. Бузескул народився 24 лютого (по новому стилю – 8 березня) 1858 року в селі Попівка Ізюмського повіту Харківської губернії в дворянській сім'ї. Рід його походив з Молдаво-Валахії (Владислав Петрович вважав своє прізвище румунським і завжди перебував надержавній службі[2, с. 155-158].

Початкову освіту Бузескул отримав вдома, під керівництвом німця, що обрусів, Арльдта Е.В. – медика за освітою, який, однак, більше тяжів до гуманітарної сфери; згодом Владислав Петрович з урядністю згадуватиме свого наставника, вважаючи, що саме він прищепив йому любов до історії та літератури.

Певний класицизм (чи, за висловом Бузескула, «граматизм»), яким характеризувався навчання в гімназіях другої половини ХІХ століття, зіграв у долі Владислава Петровича роль цілком позитивну – в усякому разі, знання класичних мов, вивчення яких стало «притчею во язицех», виявилось тією неодмінною умовою, без якої не сформувався б майбутній антикознавець.

У 1876 році, блискуче закінчивши гімназію, Владислав Петрович вступає до Харківського університету [3, с. 228-246]. Попри дуже скрутні

матеріальні умови (Бузескул називає їх просто «бідними»), університет був справжнім осередком просвітництва всієї Слобідської України, а його випускники встигли зарекомендувати себе в різних галузях науки.

Серед них ми зустрічаємо таких блискучих вчених, як М.М. Ковалевський, М.І. Костомаров, І.І. Мечников, О.А. Потебня і багато інших. Уже в університеті Бузескул виявив схильність до наукової діяльності. У цей період його захоплює історія вітчизняна, а з історії всесвітньої особливо ваблять проблеми Європейського Середньовіччя і європейська історія доби Нового часу: «Специалистом в области греческой истории, – згадує він, – я не сразу стал. Долгое время меня привлекали к себе иные эпохи, иные темы. Сначала – полная трагизма борьба аprotив папства за права светской власти, за свободу совести и разума, особенно же гуситское движение.

Потом, под влиянием Токвиля и особенно Н.И. Кареева, его книги «Крестьяне и крестьянский вопрос во Франции в последней четверти XVIII в.»... и речи В.И. Герея «Понятие о власти и о народе в наказах 1789 г.», я увлекся французскими наказами депутатам в Генеральные штаты 1789 г.».

Цими розділами загальної історії Бузескул не переставав займатися все життя, а в перші роки після закінчення університету він займався ними майже виключно. З 1880 по 1885 роки В.П. Бузескул викладав у різних харківських навчальних закладах (у приватних жіночих гімназіях), паралельно здавав магістерські екзамени, а з осені 1885 р. став приват-доцентом Харківського університету[4].

Цілком в руслі його колишніх наукових занять виявилися і читані ним в цей час університетські курси – з історії Західної Європи XIV і XV століть, з історії гуситського руху і з історіографії. До античності В.П. Бузескула привів випадок: «...За выходом в отставку проф. М.Н. Петрова, – згадує він, – пришлось нехотя, поневоле, взять на себя чтение обязательного курса греческой истории. Оправдалась однако пословица: «Стерпится – слюбится».

Викладання давньої історії змусило В.П. Бузескула впритул зайнятися античністю, вивченням джерел і всієї необхідної літератури – як вітчизняної, так і зарубіжної. Напрацьований матеріал виявився таким значним, що дозволив йому підготувати магістерську дисертацію, предметом якої виявилася, в якійсь мірі несподівано навіть для нього самого, давньогрецька історія.

Значна за обсягом магістерська дисертація (418 сторінок!) В.П. Бузескула була опублікована в 1889 р. під непримітною назвою: «Перикл. Историко-критический этюд». Успішний захист магістерської дисертації допоміг В.П. Бузескулу остаточно утвердиться як викладачеві – у 1890 р. він стає виконуючим обов'язки екстраординарного професора Харківського університету і задумується над темою докторської.

Його знову вабить європейська історія Нового часу, благо простір для досліджень в цій області відкривається небувалий, зокрема – щодо дипломатичної історії Європи. Допоміг «утримати» Владислава Петровича

колі античних сюжетів випадок – відкриття «Афінської Політії» Арістотеля; ось як про це пише він сам: «... поразительная находка, вызвавшая к себе внимание всего образованного мира: среди греческих папирусов, вывезенных из Египта, оказался давным давно – и, казалось, безнадежно – утраченный трактат Аристотеля об афинском государственном устройстве, и я увлечен был этой находкой, так близко касавшейся вопросов, затронутых мною в моей работе о Перикле».

Результатом була моя докторська дисертація «Афинская Полития Аристотеля, как источник для истории государственного строя Афин». Опубліковане в 1903 році, «Введение в историю Греции» стало результатом всіх попередніх антикознавчих студій Владислава Петровича, а разом з тим – і результатом його викладацької діяльності: протягом кількох років він читав лекції по грецькій історіографії. *Константою наукових розвідок В.П. Бузескула стає ідея наскрізної європейськості від Античності й Середньовіччя до Нового часу.*

Початок дев'яностих років став, мабуть, одним із найбільш насичених подій моментів у житті В.П. Бузескула. У 1909 р. він завершує роботу над «Історією афінської демократії», яка продовжувала і розвивала теми, розроблювані ним в працях більш ранніх [5, с. 163-175].

Не став винятком тут і В.П. Бузескул. Уже в наступному, 1910 р. вийшла в світ збірка його статей під загальною назвою «Історичні етюди», а в 1912 р. – друга збірка, «Античність і сучасність». Курс грецької історії, за який на зорі своєї викладацької діяльності В.П. Бузескул довелося взятися «не з власної волі, мимоволі», став фактично його долею (ось вже дійсно – *ducunt volentem fata, nolentem trahunt!*).

Численні друковані праці з історії давньої Греції (всього, – разом з незгадуваними нами рецензіями, статтями, резюме і роботами по інших розділах історичної науки, – до 1917 року їх нараховувалося більше 100) принесли В.П. Бузескулу широку популярність і наукове визнання.

В останні роки життя В.П. Бузескул цілковито переключився на історіографію загальної (всесвітньої) історії, до якої він завжди відчував схильність. Спочатку в його задуми входило дати нарис як зарубіжної, перш за все – європейської, так і вітчизняної історіографії, – з'явилося навіть декілька оглядових статей про найголовніших представників німецької і французької науки, – але сили покидали його. У світ вийшли тільки дві частини під загальною назвою: «*Всеобщая история и ее представители в России*», перша – у 1929, а друга – у 1931 р.

З глибоким знанням предмета і з незмінною симпатією Владислав Петрович відгукується практично про кожного хоч скількись помітного історика, який працював в області загальної історії, зокрема – історії Європи, і тим самим, у міру власних зусиль, сприяв розвитку освіти батьківщини, що так поцінував автор [6, с. 98-103].

Tempora mutantur et nos mutamur in illis, але в часах, що змінюються незмінними залишаються ті принципи, якими все життя керувався і які

всією своєю творчістю стверджував Владислав Петрович Бузескул. Свою промову на ювілейних зборах він завершив словами з Огюстена Тьєррі (французький вчений осліп, був розбитий паралічем, але продовжував працювати до кінця життя): «Слепой и страдающий, без надежды и почти без перерыва, я могу засвидетельствовать – и правдивость *моего* свидетельства не будет заподозрена: есть в мире нечто, что дороже, чем материальные наслаждения, чем богатство, чем само здоровье, это –самоотверженная преданность науке!...».

Таким чином, вважаю цілком закономірним вважати Владислава Петровича Бузескула (1858-1931) і Володимира Костянтиновича Піскорського (1867-1910) засновниками, фундаторами вітчизняної європеїстики.

1. Жебелев С.А. Владислав Петрович Бузескул. Некролог // Известия Академии Наук СССР. Отделение общественных наук. – 1931. – С. 1064-1085.
2. Бузескул Владислав Петрович, историк (автобиографическая справка и перечень работ) // С.А. Венгеров. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. – Т. VI. – С. 155-158.
3. Бузескул В.П. Образы прошлого. Из личных воспоминаний // Анналы. 1923. – No 2. – С. 228-246.
4. Сборник статей в честь проф. В.П. Бузескула. Издан по поводу 30-летия его научно-преподавательской деятельности. – Харьков, 1914.
5. Ставнюк В.В. Владислав Петрович Бузескул (до 140-річчя з дня народження) // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 1998. – № 2. – С. 163-175.
6. Циватий В.Г. Історико-методологічні традиції інституціональних витоків італійської та іспанської державності, політики і дипломатії (до 150-річчя від дня народження проф. В.К. Піскорського) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2016. – Вип. 23 (1). – С. 98-103.

УЯВЛЕННЯ ПРО ПІДЛІТКОВИЙ СТРЕС У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Чен Ірина Сергіївна,
магістрант НПУ ім. М. П. Драгоманова
irenashenko@gmail.com

*Науковий керівник –
кандидат психологічних наук, доцент Є. В. Кучеренко*

Питання психіки в підлітковому віці завжди хвилювали психологів, які добре розуміли, що саме в період підліткового віку закладаються основні риси характеру, стиль поведінки людини, її звички, життєві орієнтації

тощо. Від того, наскільки позитивно буде пройдений цей етап, залежатиме подальше доросле життя людини. Одним із факторів, які можуть завадити нормальному (без відхилень) становленню особистості, може стати переживання стресу.

Особливу важливість у вище означеній проблемі має вивчення емоційного розвитку в підлітковому віці. Підлітковий період – найбільш емоційогенний, критичний період розвитку, пов'язаний зі специфічними емоційними труднощами. Він є періодом кризи адаптаційної рівноваги. У зв'язку з цим виникає питання про зв'язок стресових розладів у підлітковому віці з особливостями емоційного розвитку.

Проблемі вивчення стресу та, відповідно, стресостійкості у науковій літературі присвячено значну кількість праць. Інтенсивні дослідження почалися після публікації робіт Г. Сельє у 50-х р. XX століття, і в них основна увага була приділена фізіологічним змінам в організмі під дією стресорів. Так, Л.О. Кітаєв-Смик зазначає, що вже у 1983 р. бібліотека Національного інституту стресу налічувала більше 150 тисяч публікацій з цієї теми [2, с. 28]. Ця проблема вивчалась у межах загальної, інженерної психології і психології праці, психології спорту, соціальної та етнопсихології.

На життєвому шляху нас очікує багато перешкод, що здатні викликати стрес. У більшості своїй вони є невід'ємною частиною нашого життя, тому уникнути їх просто неможливо, але необхідно вміти долати наслідки надмірного стресу.

Дані багатьох досліджень свідчать про певний зв'язок між стресом та початком розвитку різних захворювань. Вони дозволяють зробити висновок про те, що стрес може бути одним з важливих чинників нашого повсякденного життя, що сприяє виникненню різних психічних відхилень та психоемоційних захворювань [1, с.34].

Підліткове життя повне надзвичайних і стресогенних ситуацій, тому підлітки часто відчувають стрес і нервово-психічне напруження, оскільки підлітковий вік, на думку дослідників, найскладніший період у житті людини. Це час, коли всі почуття загострені: якщо любиш, то з усією пристрасстю; якщо ненавидиш, то з усією злістю; якщо дружиш – з усією душею. А тому будь-який конфлікт, незначне непорозуміння може обернутися справжньою душевною драмою для вразливого підлітка. Ось чому підліткові стреси – явище цілком звичне.

Необхідно розглянути симптоми підліткового стресу. Так, стрес – це небезпечне явище для підлітка, а тому батьки повинні бути особливо уважними до дітей цього віку, щоб запобігти зануренню підлітка в стресовий стан або вчасно почати боротьбу зі стресом. Однак, щоб почати боротися, треба спочатку виявити стрес.

Першою ознакою стресу є віддалення підлітка від його однолітків і близьких людей. Свідомо чи несвідомо він стає замкнутим і самотнім. Не хоче відповідати на телефонні дзвінки, не бажає нікого бачити. Причиною цієї ізоляції від людей часто буває різке зниження самооцінки, поява

невпевненості у власних силах, відчуття, що весь світ його не розуміє і не приймає.

Іншим симптомом підліткового стресу є неуважність, забудькуватість. Підліток забуває, що було вчора, не помічає знайомих на вулиці, постійно замріяний і не може ні на чому зосередитись. Батькам у цьому випадку не можна ляяти свою дитину: треба її зрозуміти і пошукати допомоги, звернувшись за допомогою до психолога у разі потреби.

Наступною ознакою підліткового стресу є постійно стомлений стан. Дитина практично не спить, не їсть або ж навпаки активно «заїдає своє горе» і цілими днями перебуває в сонливому стані. У будь-якому з цих випадків підліток похмурий, змучений, апатичний.

Однак бувають і дещо інші прояви стресу. Наприклад, циклічна зміна настрою: від стану безмежної радості підліток відразу переходить до стану глибокого розпачу. Іншим прикладом зміни настрою підлітка при стресовому стані є поява агресії. Його дратують люди, які цікавляться його життям, обурюють будь-які дрібниці. Раптова гіперактивність підлітка досить часто також є симптомом стресу. Підліток намагається ні секунди не стояти на місці, не сидіти без діла, намагаючись відволіктися або забути. Підліток панічно боїться, зупинившись, згадати, «залишитися наодинці» з причиною свого стресу.

Ознакою підліткового стресу, крім уже згаданого переїдання, є й інші шкідливі звички: «щохвилинне» куріння, часте розпивання алкогольних напоїв, щоденний шопінг [4, с. 69-73.]. Симптомом стресу, викликаного невдоволенням підлітка власною фігурою, є надмірне прагнення схуднути [3, с. 5 - 11].

Стрес, пережитий у перехідному віці, може негативно позначитися на фізичній перебудові організму підлітка і на його зміні в психіці. Визначимо провідні ознаки цих змін.

1. Погіршення фізичного здоров'я. Науково засвідчений той факт, що люди, які переживали сильний стрес у підлітковому віці, мають ослаблений імунітет і набагато частіше серйозно хворіють в зрілому віці.

2. Погіршення психічного здоров'я. Підлітковий стрес, якщо з ним не боротися, може перерости в депресію. А депресія в перехідному віці може навіть спровокувати суїцид [5].

Вже понад століття ведеться дискусія про те, якими факторами зумовлений психічний та особистісний розвиток підлітка: біологічними чи соціальними. Проблема біологічного чинника пов'язана з тим, що саме на цей вік припадають кардинальні зміни в організмі дитини, розгортається процес статевого дозрівання.

У найкоротший за астрономічним часом період підліток проходить великий шлях у своєму розвитку: лише через внутрішні конфлікти із самим собою та з іншими, через зовнішні зриви та механізми стресостійкості він може знайти в собі почуття дорослості. Однак суспільство, що ідентифікує в його свідомості себе вороже, жорстоко пригнічує це почуття і прагнення.

Список використаних джерел:

1. Абабков В.А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. – СПб.: Речь, 2004. – 166 с.
2. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Леонид Александрович Китаев-Смык. – М.: «Наука», 1983. – 368 с.
3. Парфенович І.І. Особливості аутоагресивної поведінки дівчат шкільного віку // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 5 – 11.
4. Полька Н.С. Поширеність тютюнопаління серед підлітків України / Н. С. Полька, Н. Я. Яцковська, С. В. Гозак // Довкілля та здоров'я. – 2008. – № 1. – С. 69-73
5. Психологічне здоров'я підлітків та його оцінка в умовах загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.М. Колотій; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2003. – 20 с.

ЗМІСТ

СИМУЛЯКР В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ МАТРИЦІ ПОСТМОДЕРНУ Азарова Юлія Олегівна	5
СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ В СЕЗОНАХ СЕРГІЯ ДЯГІЛЄВА ЯК ДІАЛОГ КУЛЬТУР Ареф'єва Анна Юріївна.....	9
ПОЕТИКА І КОМПОЗИЦІЯ Ареф'єва Єлізавета Юріївна	13
UPOŚLEDZENIE UMYSŁOWE – WAŻNY TEMAT, KTÓRY POWINNO SIĘ PORUSZAĆ Mgr inż. Bachórz Iwona	17
ZBUDUJMY MIASTO SZCZĘŚCIA... PRZESTRZEŃ PUBLICZNA MIASTA W KONTEKŚCIE NOWEJ KARTY ATEŃSKIEJ mgr Bień Agnieszka	25
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ В СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ Белік Тетяна Анатоліївна, Катренко Любова Василівна	32
ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ Волошина Тетяна Віталіївна.....	35
ЛОГОТИП УКРАЇНИ ЯК КУЛЬТУРНИЙ СИМВОЛ КРАЇНИ Гончарова Катерина Максимівна	37
СВІТ ОСОБИСТОСТІ ЯК СВІТ КУЛЬТУРИ Гошко Оксана Володимирівна	39
MAŁA BIBLIOTEKA W JEDNEJ KSIĄŻCE – REKOPIS UNIERSYTECKI Z XV WIEKU Dziemski Wiktor, ...	43
РЕАЛІЗАЦІЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСТА ЧЕРЕЗ ЙОГО ТВОРЧИЙ ПРОСТІР Єпик Лариса Іванівна, Заруцька Євгенія Ігорівна	50
ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ Єфанова Валерія Дмитрівна	52
АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «БРЕНД» Заряжко Тетяна Валеріївна.....	55
STRUKTURA SPOŁECZNA W KWESTII KONSTRUKCJI GROBU KULTURY UNIETYCKIEJ mgr Zgurecki Wojciech.....	58

ДО ПРОБЛЕМИ САМООЦІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ Ільїна Юлія Семенівна.....	68
ОСОБЛИВОСТІ САНОГЕННОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКІВ Капшученко Олександр.....	71
КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА: УКРАЇНА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД Клочко Давид Артемович	74
STAROŚĆ NIE RADOŚĆ? O STAROŚCI W KONTEKŚCIE ROZWOJU Kuź Kaja	77
АБСОЛЮТ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ Легенький Ілларіон Юрійович.....	84
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ Лук'яненко Марина Миколаївна.....	88
PODSTAWY KOMUNIKACJI NAUCZYCIELA Z UCZNIAMI. WYBRANE ZAGADNIENIA Marzec-Jóźwicka Magdalena.....	91
УСАМІТНЕННЯ ЯК КУЛЬТУРНИЙ МЕГАТРЕНД Малімон Віталій Іванович.....	100
РОЙ ЛІХТЕНШТЕЙН – ЛЮДИНА, ЯКА ВИПЕРЕДИЛА ЧАС Михайлова Аліса Олександрівна.....	103
ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В ШКОЛАХ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКІВ) Михайлова Аліса Олександрівна.....	107
ОБРЯДОВО-ПІСЕННІ ТРАДИЦІЇ КАРПАТСЬКОГО СУБЕТНОСУ ЯК ВИРАЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ Новосад Марія Гнатівна	110
EUGENIKA JAKO PRÓBA NAUKOWEGO ROZWIĄZANIA PROBLEMU NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI Jakobsze Adam, Ober Józef, ...	114
МИСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ Олійник Оксана Миколаївна.....	121
POLSKO-UKRAIŃSKA WSPÓŁPRACA W DZIEDZINIE TURYSTYKI, JAKO CZYNNIK WSPÓŁPRACY SPOŁECZNEJ Osikowicz Żanna	123
FILOZOFICZNO-KULTUROWE DETERMINANTY PRAWA dr Paradowski Mariusz	134
FILOZOFICZNO-PRAWNO-KULTUROWE ATRYBUTY MIESZCZAŃSTWA W OKRESIE ŚREDNIOWIECZA dr Paradowski Mariusz	143

PROBLEM UCHODŹCTWA W POLSCE – ANALIZA WYBRANYCH ZAGADNEŃ	
mgr Piątkowska Marzena.....	152
ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ІНТЕРНЕТ ЗАЛЕЖНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
Поправка Вікторія Віталіївна	160
MC DONALD’ S JAKO PONADNARODOWY TYTAN NA RYNKU USŁUG GASTRONOMICZNYCH. ANALIZA WPŁYWU NA KULTURĘ	
mgr Rakowicz Piotr	164
ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ МЕДИЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ БАГАТОПРОФІЛЬНОЇ ЛІКАРНІ	
Руднева Катерина Леонідівна, Кучеренко Єгор Валерійович	171
WYDATKI OBRONNE W POLSCE – STAN NA GRUDZIEŃ 2018 R.	
mgr Daniel Smaga.....	173
ВЛАДИСЛАВА ПЕТРОВИЧ БУЗЕСКУЛ (1858-1931): ІСТОРИК-ЄВРОПЕЙСТ АНТИЧНОСТІ Й СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС)	
Ціватий Вячеслав Григорович, Ставнюк Віктор Володимирович.....	186
УЯВЛЕННЯ ПРО ПІДЛІТКОВИЙ СТРЕС У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	
Чен Ірина Сергіївна	189

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 25

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 03.06.2019.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 12,25. Умов. друк. арк. 11,4. Обл.-видавн. арк. 13,15.
Наклад 100 прим. Зам. № 4532/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП
серія B02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>